38 38 2656

PETËR PETROVIQ NJEGOSH

kunora e maleve

BIBLIOTEKA AKADEMIKE

rilindja

Л) 38 2656

SHKRIMTARË JUGOSLLAVË

Redaktor: SULEJMAN DRINI

PETËR PETROVIQ — NJEGOSH

KUNORA E MALEVE

RILINDJA
Redaksia e botimeve
PRISHTINË
1973

Përkëthyen
ESAD MEKULI E ZEF NEKAJ

Ribotimin e përgatiti dhe përmirësoi
ESAD MEKULI

Mbulesën e përgatiti
FATMIR KRYPA

PETËR PETROVIQ — NJEGOSH

NJEGOSHI DHE VEPRAT E TIJA

Qindvjetorin e vdekjes së Njegoshit e kremtoi, më 1951, edhe populli shqiptar i vendit tonë duke dhënë kontributin e vet të përvujtë me përkthimin e *„Gorski vijenac"*-it — veprës më të spikatur të Njegoshit.

Pa dyshim përkthimi i *„Gorski vijenac"*-it hyn në radhën e ngjarjeve të rëndësishme kulturore të popullit tonë. Ky dëshmon mbi veprimtarinë gjithnjë më të madhe letrare të shqiptarëve ndër ne, se në këtë gjuhë „të pazhvilluar", „të varfër", si mendojnë disa, mund të shkruhen e përkthehen edhe vepra më të mëdha të letërsisë botërore, sikurse është *„Kurora e maleve"*, për të cilën gjë mund të krenohemi.

Duke përdorur literaturën e pasur mbi Njegoshin*) po paraqesim pikat kryesore të jetës dhe veprimtarisë së këtij burri të madh të popujve të Jugosllavisë dhe po ndalemi pak më tepër në shpjegimin e *„Kurorës së maleve"*, me qëllim që ta ndihmojmë lexuesin tonë për ta kuptuar sa më mirë veprën dhe për ta njohur sa më gjërë shpirtin liridashës e njerëzor të Njegoshit.

---

*) Ky punim mbi Njegoshin, pa pretendime origjinaliteti, është bërë në bazë të artikujve e të studimeve të M. Reshetarit, V. Llatkoviqit, Gj. Radoviqit, S. Neneziqit, I. Kecmanoviqit, B. Jovanoviqit, R. I. Dragiqeviqit dhe disa punimeve më të vogla në lidhje me këtë temë.

I

Rade (Radivoja) i Tomit, vlladika i ardhshëm i Malit të Zi Petër Petroviq — Njegoshi, lindi më 1 nëndor 1813 në fshatin Njegushi, rrëzë malit Llovqen. Ishte prej familjes së njohur të Petroviqëve, e cila i ka dhënë Malit të Zi disa vlladika.

Njegoshi e kaloi fëmijërinë e tij në fshat duke ruajtur bagëtinë sikurse fëmijët e tjerë. Aty, në shtëpinë e prindërve, në rrethin e fshatarëve, në mes të njerëzve të frymëzuar me burrëri e trimëri, Njegoshi kreu shkollën e parë të dashurisë ndaj vendit e popullit të vet.

Kur i mbushi dhjetë vjet, i ungji, Petri i I, vlladika i Malit të Zi, e mori pranë vetes në manastirin e Cetinës, ku mbeti deri në vitin 1825; atëherë e dërgoi në Toplla te Hercegnovi, për të nxënë te mësuesi i njohur Jozef Trapoviqi. Por, pas dy vjetve, Njegoshi u kthye përsëri në Cetinë, ku iu caktua si mësues Sima Millutinoviqi — Sarajliu, poeti i njohur i asaj kohe, njeri me mjaft dije, ndonëse të pambarështruar, i cili mund ta tërhiqte Raden e ri për të nxënë sa më tepër dhe për t'ia zgjuar dellin e poezisë. Por as ky shkollim pranë Sima Millutinoviqit nuk qe i gjatë. Njegoshi, si djalosh shtatëmbëdhjetëvjeçar, qysh me 1830, u detyrua ta merrte trashëgimin e ungjit të vet dhe u bë „prisi i popullit malazez".

Rrethanat, nën të cilat ka jetuar e pozita e tij e lartë, e shtynë Njegoshin që ta thellonte dhe ta plotësonte dijen e tij, çka ai me ngulmim dhe pa ndërprerje e bëri gjatë gjithë jetës. Lexoi shumë dhe ndoq me një entuziazëm të pashoq letërsinë europjane, sidomos atë ruse të kohës së tij duke u njohur kështu, me anë të përkthimeve ruse, edhe me klasikët e vjetër romakë e grekë. Përpos kësaj, e ka interesuar edhe historia e sidomos ajo e popujve sllavë. Dinte mirë gjeografinë e merrej edhe me fizikë. Prej gjuhëve të huaja fliste rusishten, frengjishten e italishten; pat nisur të mësojë edhe greqishten e turqishten. Kultura e tij ishte ngritur në

nivelin europjan. Udhëtimet e tij nëpër Itali, Venedik, Trieshtë, Vjenë, Petersburg (ku u kurorëzua si vlladikë) e njohja e tij me njerëzit më të përmendur të kohës së vet, ia patën zgjëruar horizontin e kulturës.

Si themelues e organizues i shtetit të Malit të Zi, Njegoshi ka pasur për të kryer problema shumë të rënda dhe të ndërlikuara. Kur e mori pushtetin në dorë, Mali i Zi ka qenë shumë i prapambetur si përkah kultura, ashtu edhe përkah ekonomia: qëndronte ende në shkallën e ulët të zhvillimit shoqëror, në kushtet e jetës primitive të fiseve. Duke qenë i ndarë në këso fisesh, Mali i Zi ishte i dobët ndaj armiqve të jashtëm. Anmiqtë e tij nuk kanë qenë vetëm turqit. Ata ishin më afër e më të rrezikshëm, sepse ndikimi i tyre shtrihej edhe me anë të turkoshakëve të ndryshëm, të cilët ishin „më të zez se turqit". Kur Austria e pushtoi Dalmacinë e Jugut e Bokën e Kotorit, edhe kjo filloi të përzihej në jetën e brendshme të Malit të Zi. Përpos kësaj, në Mal të Zi filloi të ndihej edhe ndikimi shkatërrues i parasë dhe i tregëtisë. Edhe këtu filloi kapitalizmi ta brejë bashkësinë e vjetër të fiseve, çka zhvilloi edhe më tepër grindjen edhe bëri që të shihej nevoja e vënjes së reformave të mëdha shtetërore. Njegoshi i ri nuk u përkul para gjithë këtyre vështirësive. Ai iu përvesh punës që prej Malit të Zi, për sa ka qenë e mundur në kushtet e atëhershme, të krijonte një shtet të unjisuar.

Qysh me 1831 ai sajoi senatin prej 16 burrash të njohur të popullit, të cilët kryenin veprimet e gjyqit të lartë të popullit me „guardien" (rojen) si organ përmbarues. Me sajimin e senatit nisi edhe funksionimi i shtetit të vërtetë në Mal të Zi. Ky shtet me themele të reja ndërmori me kohë edhe funksione tjera; u hap shkolla e parë, u themelua shtypshkronja, u ndreqën dhe u çelën rrugë të reja, u ndalua ahmarrja dhe u vu pagimi i detyrueshëm i tatimeve. Në këte kohë Cetina u bë qendra politike e kulturore e Malit të Zi. Kështu, në të vërtetë, u krijua pushteti laik, por përsëri Njegoshi mbet si

vlladikë, duke shfrytëzuar autoritetin e vlladikëve të Malit të Zi.

Njegoshi gjatë jetës së vet ka pasur barrë të rënda mbi krye. Posë detyrave shtetërore ai merrej vazhdimisht edhe me punë letrare. Vepra e tij letrare është pika më e lartë që ka arritur letërsia jugosllave; ajo është që e bën Njegoshin të pavdekshëm. Por krejt këto përpjekje të jashtëzakonshme nën kushtet më të vështira kanë ndikuar shumë në shëndetin e Njegoshit. Qysh në moshën tridhjetë e gjashtë vjeç, ai u sëmur prej tuberkulozit, kundër të cilit luftoi me gjithë shpirt: shkoi në Bokë për të gjetur shpëtim, udhëtoi në Itali dhe në Vjenë, por gjithë kjo i shkoi kot. Vdiq në Cetinë në moshën tridhjetë e tetë vjeçare, në lulen e jetës dhe të fuqisë krijuese, me 19 Tetor 1851.

II

Vjershat e para që shkroi Njegoshi kanë qenë nën ndikimin e fortë të poezisë popullore. Mund të thohet se krejt veprat e tij letrare i përshkon kjo frymë, të cilën ai në veprat e tij të mavonshme e tejkalon duke krijuar një kualitet të ri poetik.

Qysh më 1833, në përmbledhjen e këngëve popullore të Sima Millutinoviqit *„Pjevanija Crnogorska i Hercegovačka"* (Këngë të Malit të Zi e të Hercegovinës), dalin në dritë vargjet e para të Njegoshit: *„Kënga e re e malazezve mbi luftën e rusëve e të turqve më 1828", „Radojica i Vogël", „Lufta në Martiniq më 1832", „Bjelicet"* dhe *„Kavajka"*. Këto këngë janë shkruar krejt sipas frymës së këngëve popullore e nuk dallohen aspak prej tyre. Pa dyshim se Njegoshi këto këngë i ka marrë prej gojës së popullit edhe i ka përpunuar.

Njegoshi si poet paraqitet para publikut për herën e parë në vitin 1834. Në shtypshkronjën e Cetinës, të cilën e themeloi ai vetë, dalin njëra pas tjetrës dy përmbledhje të këngëve të tij. „P u s t i n j a k c r n o g o r s k i" (Eremiti i Malit të Zi) paraqet një

përmbledhje këngësh të shkurtëra — ode të kushtuara njerëzve rusë më në zë, të cilat ai i shkroi me rastin e qëndrimit të tij në Rusi; këtu gjejmë edhe dy këngë më të gjata *„Crnogorac k svemogućem bogu"* (Malaziasi kah zoti i plotfuqishëm) dhe *„Zarobljeni Crnogorac od vile"* (Malaziasi i robëruar prej zanës). Në përmbledhjen e dytë „L i j e k j a r o s t i t u r s k e" (Bari për vrerin turk) janë botuar katër këngë të Njegoshit mbi luftat e kohës së tij midis malazezve e turqve, të gërshetuara edhe këto në frymën e këngëve popullore.

Përpos vjershave të vogla, që Njegoshi botoi nëpër fletoret e ndryshme sërbe të kohës së tij, do të çekim vetëm ato që janë shtypur veçanërisht: *„Srbin Srbima na časti zahvaljuje"* (Sërbi falnderon Sërbët për nderë), botuar në Cetinë më 1834; *„Oda stuplenja na prestol Ferdinanda I"* (Ode për ardhjen e Ferdinandit të I në fron), Cetinë 1835; *„Tri dana u Triestu"* (Tri ditë në Trieshtë), Vjenë 1848 dhe dy këngë epike më të gjata *„Kula Đurišića i čardak Aleksića"* (Kulla e Gjurishiqit dhe çardaku i Aleksiqit), Vjenë 1850.

Vlefta e këtyre këngëve është pak a shumë kulturo-historike me elemente mistike kristiane, moralizmi abstrakt e pedagogjizmi, shkruar në frymën e disa shkrimtarëve të vjetër sërbë dhe të këngëve popullore.

Njegoshi është marrë edhe me përkthime. Ai ka përkthyer prej rusishtes *„Slovo o polku Igorovu"* (Fjala mbi regjimentin e Igorit), si edhe disa pjesë prej *„Iliadhës."*

Në „Grlica", kalendarin malazez të vitit 1837 është botuar një prozë autobiografike e Njegoshit me plot satirë nën titullin *„Žitije Mrđena Nesretnikovića"* (Jeta e Mërgjen Fatkeqit).

Në veprat e mëdha që ka botuar Njegoshi më së pari hyn poezia e tij epike „S v o b o d i a d a" (Këngë lirie) me ma se 6600 vargje, në të cilën përshkruhen luftat më me rëndësi të malazezve ç'prej kohës së vlladika Danillos deri në kohën e Petrit të I (vlladikave të familjes së tij). Kjo është shkruar

në tetërrokshe dhe bën pjesë në veprat e dorës së dytë të Njegoshit, plot me emra mitologjikë dhe me ekzagjerime. *„Svobodijada"* është shkruar më 1834—1835 dhe është botuar në Beograd, më 1854.

Në vitin 1845 u botua në Beograd vepra e parë e madhe e Njegoshit „Luča mikrokozma" (Pishtari i mikrokozmit), një poemë fetare alegorike. Njegoshi ia kushtoi këtë vepër mësuesit të tij Sima Millutinoviq Sarajliut. Vepra është e ndarë në gjashtë këngë dhe rreh këtë çështje: prej kah ka ardhur njeriu dhe me çfarë qëllimi jeton në këtë botë? Në këngën e parë poeti tregon se si është ngjitur në amshueshmërinë qiellore, ku e ka pritur engjulli i rojës. Në të dytën përshkruhet vetë amshueshmëria qiellore, ku engjulli e çon te uji e, porsa pi, ai „do t'ia zbulojë fatin e tmershëm të rënjes së tij". Në të katër kapitujt e fundit paraqitet ky fat i zi i rënjes së njeriut. Deri sa zoti e krijoi rruzullimin, ua shfaqi prisave të engjujve Gavrilit e Mihajlit se si Satani, shoqi i tyre, do të çohet kundër tij (kënga e tretë) dhe këta të dy mundohen kot ta kthejnë Satanin prej rrugës që ka marrë (kënga e katërt). Me të vërtetë Satani me ndjekësit e tij bëri kryengritjen dhe ndezi një luftë të tmershëme kundër engjujve që mbeten besnikë te zoti, derisa ai i mundi kundërshtarët dhe i karmoi në ferr, përpos Adamit me legjionin e tij, i cili u pendua e gjatë luftës e la Satanin (kënga e pestë). Por për dënim Adamin e ndjekësit e tij zoti i vendosi në tokë që të pendohen për mëkatet e tyre.

Një ndër veprat e mëdha të Njegoshit është „Lažni car Šćepan Mali" (Mbreti i rrejshëm Shtjefni i Vogël), ngjarje historike në pesë pjesë, me të cilën ai e kryen veprimtarinë e vet letrare. Pas *„Svobodijades"*, kjo është më e madhe me më se 4.000 vargje.

Njegoshi e nisi dhe e mbaroi *„Shtjefnin e Vogël"* gjatë vitit 1847, menjëherë pas botimit të *„Kurorës së maleve"* dhe e botoi në Zagreb më 1851.

---

*) Mikrokozëm d, m. th. botë e vogël me të cilën termë filozofët e shek. XVI e kanë quajtur njerinë.

Mbreti Shtjefni i Vogël është „rrenacak dhe endacak"; ai u duk në Mal të Zi në vitin e 60-të të XVIII shekull duke u shtirë kinse ishte mbreti Pjetri i III, burri i mbretëreshës ruse, Katarinës, së II, dhe ia doli të sundojë në Mal të Zi plot gjashtë vjet. Ai mbaroi tragjikisht i trathtuar prej një gjellbërësi grek, i cili e therri në gjumë kundrejt një shpërblimi që mori prej pashës së Shkodrës.

Njegoshi e shkroi *„Shtjefnin e Vogël"* në bazë të fakteve historike e të gojëdhanës popullore. Ai vetë në parathënjen e kësaj vepre thotë se „Shtjefni i Vogël ka qenë rrenacak e endacak, por epokën e sundimit të tij në Mal të Zi e ka bërë të përmendur duke e quajtur vehten si mbret rus. Ende nuk e ka përshkruar askush jetën e tij, sepse ngjarjet kryesore të jetës së tij gjenden vetëm në gojëdhanën e popullit. Në këtë vepër nuk ka asgjë që nuk është bazuar në tregimin e popullit dhe në raporte (në dokumente diplomatike, të cilat vetë Njegoshi i gjet në arhivin e Venedikut më 1847). Njeriu mrekullohet kur sheh se çka kanë shkruar mbi këtë njeri të çuditshëm duke e quajtur diku mbret e diku perandor, si edhe kah sheh se çfarë mjegulle ua ka pasë shtënë në kungull (krye)".

Duke e krahasuar me *„Kurorën e maleve"* edhe kjo vepër e Njegoshit mbetet mjaft prapa, ndonëse deri diku paraqet të vërtetën e asaj kohe.

III

Më e randësishmja ndër të gjitha veprat e Njegoshit është „K u r o r a e m a l e v e", pa dyshim vepra më e mirë e letërsisë së popujve të Jugosllavisë. Në të pasqyrohet shprehja më e fuqishme e luftave shekullore për liri e pavarësi dhe mëria ndaj trathtisë së popullit.

Për trajtimin e kësaj vepre gjeniale, Njegoshi ka marrë lëndë nga një ngjarje historike, e cila ende nuk është zdritur sa e si duhet: shfarosja e turkoshakëve.

Sipas tij, kjo ka ngjarë kah fundi i shekullit XVII, gjatë sundimit të vlladikës Danillo Njegoshit. Rreth kësaj ngjarjeje themelore Njegoshi e gërshetoi „Kurorën" e vet duke dhënë pasqyrën e vërtetë të një epoke, dhe duke shprehur gjithshka ka menduar e ndier me shekuj populli i Malit të Zi.

Çështjen e turqizimit, që pushtuesi turk e përdorte me forcë e me para kudo në Ballkan, e ka paraqitur Njegoshi në *„Kurorën e maleve"* si kalim në anën e të fortit, si trathtinë e flamurit në fushën e luftës, si fyemjen e rëndë të historisë kombëtare.

Këtu Njegoshi është kapur për një të vërtetë të pamohueshme: pushtuesi dhe shtypësi prek e kërkon gjithmonë pikën më të dobët në popull për të mundur të zotërojë e të vërë nën këmbë sa më lehtë, sipas asaj të vjetrës „ndaj e sundo". Këto pika të dobëta i gjen shtypësi gjithmonë në fytyrat e trathtarëve e të mohuesve, të cilët janë të gatshëm për interesat vetiake „për një darkë të shesin fenë e për një grusht para atdhenë". Prandaj ai, përkundrejt tiranisë e trathtisë, e naltëson unjisimin e brendshëm, kthimin kah fisi dhe emri i vet duke thirrur që „të shporret gërbula prej vathit", të çlirohet vendi prej të lëkundshëmve e dredhacakëve, të cilët janë të gatshëm të bëhen shërbëtorët e të huajit e të zhytën në baltën e trathtisë.

Vepra sillet rreth katër ngjarjeve themelore, si rreth katër akteve në një dramë.

Pjesa e parë është Mbledhja në prak të ditës të së Shejtës Trini në Llovqen; *pjesa e dytë* Mbledhja ditën e Zonjës së Vogël në Cetinë, ku është vendosur për të bërë kryengritje; *pjesa e tretë* Mbledhja me krerët turq po në Cetinë dhe *pjesa e katërt* — Kështnellat e Vjeti i ri, kur bëhet shfarosja e zhbimja e turkoshakëve.

Secila pjesë është thurrur mjeshtërisht me episode të ndryshme që pasqyrojnë jetën e popullit me të cilën përshkohet *„Kurora e maleve"* — me luftën për liri.

* * *

„Kurora e maleve" fillon me monologun e vlladika Danillos, i cili flet me vetëvete në pikën e mesnatës.

Populli është mbledhur në maje të Llovqenit, pse të nesërmen është dita e Shejtes Trini dhe barten kryqet për në Cërkvinë. Prisi i popullit, Danillo, ka rënë në hall: i kërcnohet rreziku i madh prej të huajve, ndërsa populli i tij është i përçarë. Shumë fise të mashtruara „me joshjet e fesë së rrejshme" kanë filluar të turqizohen dhe ta lënë pas dore popullin e tyre duke iu shitur të huajit. Atë e mundojnë mendimet e zeza dhe parandjenjat e fatkeqësisë. E ndien veten të vetmuar:

nji shufël e vetme n'mes stuhive,
jetim i mjerë pa kërkend në botë!

Vuk Miqunoviqi, i cili shtiret kinse po flë, i drejtohet me fjalë ngushlluese e trimëruese:

Jo, vlladikë, n'e njofsh zotin për zot!
. . . . . .
Ti n'këtë vend nuk je i vetmuem:
A nuk po i shef k'ta pesëqind djelmosha
. . . . . .
fuqi e tyne asht fuqija jote.
Der'sa Turqit t'i mposhtin kta t'tanë,
shum turkijat do t'i mbloje zija.
. . . . . .
Asht lehtë me qenun i mirë ndër të mira,
trimat njifen ndër raste t'vështira!

Këtu, qysh në fillim, Njegoshi na paraqet dy tipa të ndryshëm dhe dy qëndrime, të cilat do të bien në sy deri në fund të *„Kurorës së maleve":* — vlladikën Danillo, i cili lëkundet, jo pse është frigacak, por pse është pris, që shef më tepër se ai i cili rri „nën kodër" dhe pse, si politikan, do të dëshironte ta zgjidhte çështjen në mënyrë paqësore pa gjak

ndërmjet vëllezërve dhe — Vukë Miqunoviqin, përfaqsuesin më të shquar të popullit, i cili anon kah lufta, pa marrë parasysh se ç'flijime do të kërkojë ajo:

Lufta jonë mbarim nuk ka me pasë,
der'sa na ose Turqit të zhbihen.

Pjesa e parë e mbledhjes në Llovqen nuk jep ndonjë përfundim, por është si derë e çelur për vendimet e ngjarjeve të mëvonshme.

Pjesa e dytë zhvillohet në Cetinë, ku bëhet mbledhja ditën e Zojës së Vogël, në shenjë të pajtimit të gjaqeve. Krenët rrinë anash dhe, sikur në dramat e grekëve të vjetër, del përpara vallja, e cila paraqet mendimet e ndjenjat e popullit. Ajo shtrëngon parinë që të vendosë për të qëruar hesapet me të turqizuarit, duke ua kujtuar se një herë ata kanë qenë fajtorët për shkatërrimin e mbretërisë, kur janë zënë midis tyre në Kosovë. Mllefi i popullit kundër këso farë parie kalon në nëmë:

gjurma paris he na i past hupun!
. . . . . .
gjith' paria flliqanat qyqarë,
për fis të tyne u banë trathtarë...
Populli është i gatshëm për kryngritje, por —

ka mbetë vendi pa kren'e pari;
prej t'pakryqit malet janë qelbsue,
janë së bashku tash ujqit e delmet...

Vallja ndikoi që parsimi të bëhet më i vendosur. Vojvodë Milija pohon se vallja flet „prej mendes së popullit", prandaj edhe ai qorton:

por si patat na gjithnji sqepojmë
dhe
nuk po guxojmë me fillue kurrgja...
ndërsa vojvodë Stanku shton me zemërim:

E dhashtë zoti të na hupi fara,
n'jetofshim ende nën ket fut' të zezë!

Bogdan Gjurashkoviqi thotë se është koha që të vendoset diçka, pse tashë përflitet se malazeztë po merren vesh për diçka dhe armiku mund t'ua hedhë në befasi.

Në një ndërkohë të pritjes së krerëve të fiseve, na dalin për fushë kundërshtimet e brendshme midis turkoshakëve e malazezve: grindja në mes Hamza kapetanit e Vukë Miqunoviqit, si edhe rrëmbimi i Ruzhës së Kasanit, e cila ka shkaktuar gjakderdhje.

Pasi mblidhet paria, del përsëri në skenë vlladika Danillo, mbi të cilin janë ngulur sytë e krejt parisë. Prej atij pritet fjala vendimtare, por vlladika është i zymtë, fytyra e tij është bërë si dheu. Ai nuk frigohet prej turqve, por prej të keqes së shtëpisë: mendon se kur t'u bien turkoshakëve, do t'u vijnë në ndihmë vëllezërit e tyre të pagzuar e prej kësaj do të vijë një fatkeqësi më e madhe; prandej —

Ndër dy t'kqija e vogla durohet!

Në një këso gjendje të pezulluar, fjalët e knjaz Rades shigjetojnë zemrën e vlladikës:

Po pse nxihesh, kur s'don me farkue?
Pse ban mbledhje, kur s'guxon me folë?
Ma parë Turqve u ke ikë prej hunit,
he, dhashtë zoti, u kalbsh n'çengela!

Pas një heshtjeje vorri që mbështjell si errësira, del hana mbi Cetinë dhe ndihet kënga kushtruese e valles, që tregon historinë e Malit të Zi e luftat e tij për liri, ku përzihen ditët e gëzimit me ditët e vuajtjeve dhe të pikëllimit, mjalta me idhcin, fitoret me humbjet, por që mbetet plot me ndërmarrje trimërore e me besim për të ardhshmen.

Në këtë natë, ndërsa të tjerët janë shtirë të flenë, zhvillohet pika më kulminuese e dramës: vlladika Danillo midis parisë, si të ishte vetëm, pas shumë përkuljesh, sheh domosdoshmërinë e përleshjes, duke përfunduar se:

... tiranis me i ndejë me kambë n'fyt
edhe m'e ba t'i njofi të drejtat,
asht ma e shejta kjo detyrë njerëzore...

dhe krejt i kthjelluar për çështjen e turkoshakëve, shpërthen me vrull:

kushdo q'i ngjesh armët e shëndritshme,
kush e ndien zemrën tue i rrah' n'krahnuer,
. . . . . .
Ta shporim gërbulën prej vathit!
Le t'shpërthejë kanga prej tmerimit,
lter'i drejtë mbi gurin e përgjakun!

Këtu jepet njëzëri vendimi përfundimtar për kryengritje.

Por prapë, jo! Vlladika Danillo, si udhëheqës, është i vetëdijshëm për rëndësinë e këtij vendimi: ai sheh fare mirë se turqit i kanë joshur shumë malazez në fenë e tyre, se aty ka pasur edhe mashtrime me mjete të ndryshme, që i jep pushteti, si edhe frikën prej dëmit turk, e „shpeshherë frika ia nxin fytyrën jetës" dhe propozon që vëllezërit e turqizuar të thirren në një kuvend të përbashkët:

kshtu që disi t'mujnë të kthehen n'fe
dhe me e shue flakën e përgjakun.

Ndonëse askush nuk beson se do të përfundojë për së mbari, propozimi pranohet.

Në ndërkohë, gjersa bëhet takimi me turkoshakë, del përsëri vallja, e cila paralajmon fitoren.

P j e s a e t r e t ë. — Në mbledhje vijnë pesë a gjashtë turkoshakë. Në të vërtetë këta janë malazez, të cilët kanë mohuar origjinën dhe emrin e tyre. Përgjithësisht ata janë përfaqësuesit e atij elementi (më fort qytetar) i cili, për t'i ruajtur pozitat e tij ekonomike e privilegjet tjera, u është përlëkurur e ngjeshur turqve, ka pranuar fenë e tyre e më në fund edhe gjuhën. Këta janë agallarët, beglerët, kavazbashët — sahanlëpirës e bishtaleca të ndryshëm,

që, si të tillë, kanë mundur të arrinë edhe gjer te dera e Stambollit e atje t'i kryejnë shkollat e larta duke u bërë kadi, myfti etj., ashtu që t'i shërbejnë sa më mirë politikës turke të shkombtarizmit edhe të rrëmbimit. Këta janë kapadainjtë e fryrë, që kanë mohuar gjakun e tyre, gjarpërinjtë helmues në trupin e shëndoshë të popullit.

Në gjendjen acaruese dhe pezmatuese, në të cilën zhvillohet takimi me turkoshakë, që as nuk dinë se përse janë thirrur, fjalët e vladika Danillos tingëllojnë me njerëzi e afsh. Ai mundohet të gjejë fjalë shfajësimi për vëllezërit e turqizuar:

Paj po, ata s'janë fajtorë aq tepër;
pabesija i joshi n'besi
dhe i zu dreqi n'rrjetën e tij.
. . . . . .
Frika për jetë shpeshherë e nxinë f'tyrën...

Ai dëshiron marrëveshjen paqësore dhe ka shpresë në të. Sikur të ktheheshin të turqizuarit kah populli i vet, ai do të ishte njeriu më fatlum në botë.

Zënja që përcjell kuvendin është plot me humor të gjallë të popullit dhe me aluzione therëse. Kundërshtimet janë të atilla, saqë nuk ka asnjë shpresë për pajtim. Pas kulmit të lavdimit të Stambollit e të fesë së drejtë nga ana e Mustafa-kadiut, Janku falënderon me plot ironi duke hequr kapicën dhe, duke qortuar vehten e të tjerët, përfundon:

shka kërkuem, ate kemi gjetë!

ndërsa Vukë Miqunoviqi shpall:

Kryqi dhe topuzi le t'përpiqen,
kuku p'r ate që t'i plasi balli!

Ulet madhështia e turkoshakëve, të cilët disi përpiqen të gjejnë shtegdalje, por kot. Fillon zhurma e kërcënimi, çka mundet lehtë të shpërthejë në përgjakje e pastaj mbretëron një heshtje zemërimi në mes të kërcnuesve.

Përsëri duket vallja që me këngë përmend vrasjet, flijimet trimërore të Malazezve e pastaj shkatërrimin e Shengjer-vezirit në Vërtijelkë; ajo u jep zemër krerëve edhe njëherë se fuqia turke nuk është e pathyeshme.

Letra e Vezirit të ri, që ia bien kavazët prej Podgorice Vlladika Danillos, e ashpërson më tepër gjendjen. Veziri u drejtohet malazezve prej së nalti, i fyen e i kërcënon. Ai shpall se e çon mbreti i mbretërve që ta përshkojë vendin, për të rrbishtur në te çka është zgjatur tepër e për të mtue çka është plot e për plot, kështu që t'ia përmbledhë frerët rajës —

përse raja asht si kafshët tjera.

Ai e thërret vlladikën që bashkë me prisat tjerë t'i shkojnë në çadër për përkulje, pse përndryshe ushtria turke do të mbjellë mjerimin mbi Malin e Zi.

Përgjegjja e vlladikës është vërtet burrërore. Ndër aluzionet e bukura, ai i bën me dije vezirit se:

Arra e fortë asht nji pem'e çuditshme,
bane m'e thye, theve dhamb't e tu!

dhe shton:

gjaku i njerzve asht ushqim i mbrapësht,
ka nisun nga hunda me u shpërthye!

Duke iu përmendur se qerri i turqve është kthyer teposhtes, përfundon se:

Atij që ka ligjin n'teh të shpatës
i qelbësojnë gjurmët me panjerëzi.
. . . . . .
Te ju rrënkon në t'katër anët,

prandej shfaq mosbesimin ndaj turqvet e Vezirit.

Miqunoviqi ia shtrin fishekun Rixhall Osmanit, që t'ia çojë Vezirit dhanti si çmim për çdo krye malazezi.

Rixhalli, i tërbuar prej kësaj „paturpësie", e quan Martinoviqin —

... cub kryeneç i kaurrve!

dhe Vukë Miqunoviqi i përgjigjet burrërisht e me krenari, ku shihet qartas qëllimi i luftës, së cilës ia kanë nisur malazezët:

Po t'mos na kishe ardhun tu shpija,
do t'dijshe me t'u përgjegjë shumë mirë;
por sido qoftë due me t'thanë dishka:
Po a thue t'dy nuk jemi cuba?
Ai asht cub i skllavëve t'lidhun,
ai asht ma i mirë, pse rrëmben ma shumë;
un jam cub që i ndjeki cubat,
asht ma me za cubnija e ime.
Unë s'i përvloj vendet edhe popujt,
por shumica e mizorve t'pashpirtë,
para meje n'hund'e n'buzë kanë ra...

Mu në këtë vend Njegoshi e ka theksuar qartë qëllimin e veprës së tij, si edhe të ngjarjeve që këndohen në të. Kjo është lufta për liri, në të cilën nuk do të ketë „mizorë të pashpirt", as „cuba të skllavëve të lidhur".

Në disa skena që vijnë pas, ndërsa ka rënë nata e vallja këndon këngën e bukur mbi Qytetin e Ri e mbi thyerjen e Topall Pashës në Fushën e Kamenopolës, paraqiten bestytnitë e popullit, dashuria e msheftë e Vukë Mandushiqit n'Angjelinën e bukur, për të cilën flet në gjumë (kjo është një ndër pjesët lirike më të bukura të *„Kurorës së maleve")* e në agim tregohen ëndrrat, që paralajmojnë fitoren, por edhe flijimet.

Turqit shkojnë tërë pezëm.

Skena me vojvodë Drashkun, i cili ka ardhur prej Venedikut dhe u tregon malazezve se çka ka parë atje, ndonëse në shikimin e parë duket si shtesë e shmangje prej tërësisë, përsëri e ka domethënjen e qëllimin e vet të thellë. Përkundruall feudalizmit turk, nëpër gojë të vojvodë Drashkut, Njego-

shi na jep një pasqyrë besnike të atij rendi tjetër shoqëror, i cili sundon në perëndim, ku një shfrytëzim është zëvendësuar me tjetrin. Aty ku vojvodë Drashku paraqet venedikasit, aty flet krejt dëshira e popullit, i cili nuk pranon që në vend të rendit shoqëror turk të vijë një tjetër i tillë. Në të vërtetë këtu thohet se gjyqet e tyre janë „pak më të mira se ato të turqve", çka tregon se përsëri atje ka njëfarë përparimi, por edhe ata janë të këqinj, pse i mundojnë njerëzit, pse te ata ka shumë mjerime e vuajtje, aq gënjeshtra e dredhira dhe pasigurime njerëzish, saqë vojvodë Drashku, i tmerruar prej asaj që ka parë, thotë:

Më mpihet gjaku, he ata i vraftë zoti,
kur më bijnë ndërmend ato tmerime!
. . . . . .
Pra m'ndigjoni sod se shka po u thom:
prej aso burgjesh un vesh kam marrun
se e dhunojshin randë urdhnin e zotit,
se mbretnija e tyne do mbaronte
dhe ndër duer e ma t'mirëve do t'binte.

Shikimi në shpatulla, skena me krushqit e pastaj vajtimi i motrës së Batriqit, të cilin e vranë turqit në besë, si edhe mbarimi tragjik, me vetëvrasjen e kësaj femre, flasin haptas mbi kundërshtimet e lidhura nyje, që vetëm sa nuk kanë shpërthyer.

Se sa finok është pushtuesi e çfarë mjetesh përdor për ta shtjerë në grindje popullin, Njegoshi na e paraqet me anë të plakës shtrigë prej Tivari, të cilën e ka dërguar Veziri i Shkodrës për të shkaktuar grindje midis malazezësh dhe për të mos mundur kështu të merren me çështjen e mprojtjes kombëtare.

Përpos kësaj, këtu i është dhënë një kritikë serioze bestytnive të popullit mbi shtrigat.

Skenat përfunduese të pjesës së tretë janë monologu i gjatë i igumen Stefanit, si edhe betimi, që është më tepër nëmë e mallkim se sa betim.

Kjo pjesë fillon me parashenja të çuditshme: me tërmetin e tmerrshëm e hanën e kuqe në qiell.

Plaku i verbët, igumeni, ka ardhur për të kallur gacën e shenjtë të kryengritjes. Ai ia nis prej së largti, por fjalët e tij synojnë në çështjen kryesore, në atë për të cilën janë mbledhur të gjithë, për çështjen e luftës kundër turqve.

Pasi thekson se çdo kohë ka detyrët e veta, por ajo ka në vete edhe fuqitë për t'i kryer këto detyra, ai i drejtohet brezit të ri, brezit „të krijuar për këngë" dhe, duke e ngritur, i drejtohet me thirrje për qëndrim:

ju u pret nji luftë ma se e tmerrshme;
krejt fisi jujej vehten ka mohue
edhe i shërben Mamonit të zi...
. . . . . .
Ka qenë shkrue që ju ta mbani kryqin
e luft's s'tmerrshme me tuejt e me t'huejt!
. . . . . .
Vdisni n'lavd, mbassi duhet me vdekë!

Dhe si epilog i pjesës së tretë vjen nëma e rëndë, që lëshon serdar Vukota:

e kush trathton ate që ia nis,
gjithshka past-o, atij iu baftë gur!
. . . . . .
farën e arës ia ktheftë në gur,
fmijt në bark të nanës iu ngurofshin!
Prej tij pjellshin e u shtofshin gërbulajt,
që pop'lli gishtin t'ua vejë për zi!

Pjesa e katërt dhe e fundit i është kushtuar aktit të shfarimit të turkoshakëve. Njegoshi këtë plojë nuk na e jep drejtazi, por me anë të lajmëtarëve, të cilët njohtojnë se turkoshakët janë shfarosur e shtëpitë e tyre janë shkrumuar.

Vallja lavdon në këngë trimat që së pari u kanë rënë turqve dhe thotë se përmendorja më e mirë e trimërisë së tyre është vetë Mali i Zi dhe liria e tij.

Igumen Stefani kryen përkujtimin e dëshmorëve, që kanë rënë qysh prej kohëve të lashta e deri tash, sepse ata janë ndërtuesit e lirisë së popullit.

Arrinë përsëri lajmëtarët, të cilët tregojnë për luftat në krahinat e ndryshme. Vetë Cërmnica, që ka qenë plot e përplot me turq, me të ikurit e agallarëve dhe haraçlinjve, dliret prej turqish.

Në fund vjen edhe Vukë Mandushiqi me xheferdaren e copëtuar në duar. Ai ia ka filluar luftës kur haraçlinjtë patën nisur të mbledhin haraç ndër të varfërit e Shtitarit. Ai është i mrroltë, me musteqe të lëshuara dhe me pafta të thyera. Ai i tregon vlladikës se si ia copëtoi xheferdaren pushka e mbrame e turqve, prandaj ka ardhur të pyesë nëse ka mundësi që vlladika t'i gjejë mjeshtër për t'ia ndrequr xheferdaren e tij vrastare.

Vlladika e ngushëllon me fjalë, me të cilat merr fund *„Kurora e maleve"*:

Përmbi trup tandin, shndosh kryet e tu,
përse pushkë tjetër ke me gjetë
edhe ndër duert e Vukë Mandushiqit
çfarë do pushke do të qenë vrastore!

*

Njegoshi ka besuar papërkulshmërisht në liri e në progres, në drejtësinë njerëzore, e cila do të fitojë patjetër, edhe pse mund të kapërcejë nëpër pengesa të mëdha.

Ai ka besuar ngultas në fuqinë e popullit të tij edhe në vleftën e jetës së njeriut duke mohuar, me çdo varg të vetin e me krejt veprimtarinë e tij, pikëpamjen pesimiste të botës si një marri, e cila nuk mund të pajtohet me luftën e vazhdueshme kundër forcës e tiranisë.

Ngadhënjimi i lirisë e i drejtësisë për atë ka qenë njinji si ngadhënjimi mbi përdhunimin, pse liria është ajo fuqi që e bën njerinë me të vërtetë njeri.

Këtë na e tregon sidomos vepra e tij gjeniale *„Kurora e maleve"*.

Sat NOKSHIQI

MBI PËRKTHIMIN SHQIP TË „KURORËS SË MALEVE"

Duke i ofruar publikut tonë lexonjës përkthimin e parë ndër ne të *„Kurorës së maleve"* — mendojmë se, në lidhje me këtë duhet thënë sa vijon:

1. — Për shkak të afërsisë, përkimit të mentalitetit , shprehjevet, përshkrimit, karakterevet, ndjesivet e vrullit të vehtjeve të përshkruara te Njegoshi në *„Kurorën e maleve"* — afërsisht të ngjashëm me tipet e karakteristikat e malësorëve tanë, përshkruar me mjeshtri në epikën tonë popullore — ne në shumë vende kemi pasur njëfarë lehtësie, kureshtje dhe nxitje që të punojmë më me zell. Është e natyrshme se dy fqinjë huajnë miellin për bukën e përditshme e jo më mendimet, ndjesitë, doket etj. Për këtë arësye në shumë vende të komentarit është shenuar — në Mal të Zi edhe ndër ne... besohet, thohet kështu ose ashtu.

2. — Përsa i takon llojit të vargut, jemi munduar të ndjekim autorin — ashtu si kemi bërë në *Kushtesë* me gjashtëmbëdhjetërrokëshin. Duke marrë parasysh mënyrën e shprehjes, të të përshkruarit dhe të tregimit — që duke u shqipëruar përkon bukur mirë me tetërrokëshin (me të cilin është shprehur pjesa më e madhe e epikës sonë popullore) — në fillim jemi përpjekur edhe na ta shqipërojmë në tetërrokësh. Por, duke pasur parasysh se ky varg do të linte mjaft për të dëshiruar edhe përkah kup-

timi, se do të duhej cunguar, ndrydhur e ngushtuar, pra — shëmtuar e humbur fuqinë e origjinalit, e pamë të udhës të ndjekim dhjetërrokëshin. Këtë e bëmë për këto arsye: pse dhjetërrokëshi përfaqësohet bukur në gjuhën tonë prej vargjeve të rapsodivet të Shqipërisë së Veriut me ciklin e këngëve të kreshnikëve të Mujës e të Halilit dhe me të tjera këngë me argumente të tilla; dhe pse shumë këngë e rapsodi, që i këndojnë mjeshtërisht këngëtarët e Kosovës në sërbishtet me vargun dhjetërrokësh, i kthejnë aty për aty edhe në shqipet po në vargun dhjetërrokësh, çka nuk lë gjë mangut në muzikalitet, në sprehje dhe në fuqi plot gjallëri. (Shih: „Hylli i Dritës", viti 1937, Nr. 3 *„Rapsodit tona popullore"* — riprodhuar prej prof. Zekeria Rexhës në revistën letrare „Jeta e Re", viti 1949. Nr. 2). Këtë e kemi vërtetuar edhe vetë duke dëgjuar në Rrafshin e Dukagjinit aso këngësh me të njejtën tematikë. Për dhjetërrokëshin kemi marrë zemër edhe prej disa vargjesh të shqipëruara nga Don Ndre Mjedja, që i bie si shembuj tipikë edhe Dhimitër S. Shuteriqi *(Metrika e Shqipes,* botuar në Tiranë, më 1947), si edhe prej vjershës elegjike të Vaso Pashë Shkodranit *„Shqipnis së robnueme"*. Prandaj nuk deshtëm t'i shmangemi këtij vargu të pasur, por e bëmë mend t'i shkojmë për shtat gjuhës sonë dhe origjinalit, i cili ka një forcë e ritëm tejet të thekshëm, tërheqës e frymëzues. Pasi vargu dhjetërrokësh me larminë e theksave të vet, të cilët bien në të 3, 5, 9; 5,9; 3, 6, 9; 3, 5, 9; 1, 3, 5, 7, 9; si edhe në dypesërrokëshin 5, 9 e 4,9 — prej të cilëve më i rëndomti është pesë-nëndëshi, tipik në gjuhën shqipe — u bindëm se nuk bëhet keq t'ia japim krahun këtij vargu më të gjatë të poezisë popullore e njëherit t'ia ruajmë sado kudo shqipes një thesar që ka nisur të vrugohet moti.

3. — Në përkthim jemi munduar të përdorim gegërishten e dlirtë zyrtare, por në të ndeshen edhe mjafit të thëna e trajta dialektore të Shqipërisë së Veriut, (si për shëmbëll ajo e mënyrës diftore e foljes kam e jam, kohë e kryer, vetë e tretë, shumës:

ki'n për kishin, *i'n* për ishin; trajta e shkurtë e mënyrës dëftore e foljes jam, kohë e tashme, vetë e tretë, njëjës: *â* për âsht; trajtat e shkurta të mbiemrave numërorë e të pakufishëm: *i'* për nji *ndo'i* për dnonji; shkurtime parafjalësh: *n'për* për nëpër; *p'r* në vend të për, si edhe trajtën e zgjatur të pjesorëve: *pritun, shkruemun, rrëfyemun* etj.) pasi ashtu na ka shtrënguar nevoja e poezisë e natyra e vargut për të mundur të shtiem mendimin në kallëpin e dhjetërrokëshit. Kështu, aty ku metrika do ta kalonte masën, po të përdorej trajta e rregullt e foljeve, na u ka dashur t'i përdorim trajtat e shkurta e, përkundrazi, aty ku trajta e gegërishtes zyrtare nuk ja ka arritur ta plotësojë dhjetërrokëshin, jemi shtrënguar të përdorim trajtën e zgjatur të pjesorëvet, ose ndonjë lidhëse, që rastësisht e për natyrë të gjuhës e përforcon, thekson dhe e spikat kuptimin e mendimit në varg.

4. — I marrë në përgjithësi, Njegoshi në shumë vende i ka mendimet të këputura; ai paraqet me një varg një sentencë filozofik e të këputur prej vargjevet tjera, si të ishte një formulë e veçantë. Mendimet e tij janë aq shumë të kristalizuara, sa të bëhet sikur ai ka ndenjur gjithë jetën e tij në logje kuvendesh me burra të urtë e mendtarë dhe ka stenografuar ajkën e filozofisë dhe të mprehtësisë së ideve të tyre plot kuptim, humor e sarkazëm, ose thua se i ka shenuar prej librave të filozofëve botërorë të të gjitha kohëve. Prandaj, vepra e tij është k o m e n t u a r më fort se çdo tjetër e farës së vet në gjuhën sllave, aq sa edhe sot komentuesit nuk janë të një mendjeje përsa i përket domethënjes e pikës që ka synuar autori, sikur do të vihet re. Ndër komentet e para edhe të pasluftës së dytë botërore, që na kanë vyer më fort, janë ato të M. Reshetarit, GJ. Radoviqit, T. Gjukiqit dhe S. Nazeçiqit.

Përsa i takon komentit në shqipe jemi munduar ta bëjmë sa më të plotë — ndoshta edhe e kemi tepruar — por me këtë jemi rrekur të bëjmë të mundshme që kushdo ta këndojë dhe të dëshirojë ta

kuptojë *„Kurorën e maleve"*, ta kuptojë, në mos prej vetë përkthimit, së fundi edhe prej komentit, pa të cilin edhe në gjuhën sërbokroate nuk përdihet lehtë. Nuk i jemi përmbajtur vetëm një komentimi, por, duke krahasuar, kemi shkuar pas këtij parimi: aty ku shumica e komentuesve e kanë hedhur një koment, e edhe na e kemi arsyetuar se duhet, e kemi hedhur dhe kemi shkuar me shumicën; por ka edhe vende ku jemi ndarë prej komentuesve të deritashëm, (si p. sh. në komentimin e vargjeve 32, 2011 etj.).

Në folje kemi përdorur të ashtuquajturën të tashmen historike.

Në koment janë shpjeguar daras edhe disa të thëna tipike e të rralla si edhe pak frazeologji të dialektit të veriut, kështu që të mos e lëmë kend të mbetet haru.

5. — Fjalët, për të cilat na e ka hangër mendja se janë vërtet të rralla, sidomos për shqiptarët e kësaj ane, i kemi radhitur sipas rendit alfabetik në trajtë të një f j a l o r t h i, shtuar në fund të librit dhe jemi munduar t'u vemë përbri sinonimet e domethënjen. Aty do të gjendet edhe shpjegimi i disa fjalëve turke etj. (Këtu duhet të theksojmë se poeti vetë ka vënë në gojë të turqve e të turqizuarvet me qëllim fjalë turqishte, të cilat kanë shijen e tyre në përputhje me kohën e mentalitetin e protagonistëve. Prandaj as na nuk i kemi zëvendësuar me fjalë shqipe edhe aty ku kishim mundur, për arsyerat që u përmendën).

Në qoftë se sadopak ia kemi arritur qëllimit, na do të jemi edhe për këtë të kënaqur.

PËRKTHYESIT

ME RASTIN E BOTIMIT TË DYTË TË „KURORËS SË MALEVE"

Kanë kaluar më se njëzet vjet nga dalja në dritë të *„Kurores së maleve"* në gjuhën shqipe — botuar me rastin e qindvjetorit të vdekjes së Njegoshit.

Ngutja që e përcolli përkthimin dhe, sidomos, botimin e parë në Beograd (botues: SHBK „Mustafa Bakija", Prishtinë 1952), shkaktoi ca lëshime që edhe kritika i vuri në pah: cenimin, aty-këtu, të ritmit (muzikalitetit) të vargut njegoshian; përdorimin, jo aq adekuat, të ndonjë shprehjeje dhe të qëlluarit, jo aq të saktë, të ndonjë mendimi të autorit — të mos flasim për gabime, jo të vogëla shtypi dhe kalimin, në gjashtë vende (vargu 94, 658, 1349, 2429, 2431) edhe të vargjeve të tëra; vënjen, brenda tekstit, të shpjegimeve jo ku lypset ose mungesën komplete të tyre (si para vargjeve 2218); zëvendësimin e titujve të personazheve etj. Tani jemi munduar që të evitohen këto, kështu që vargjet të dalin sa më të gdhendura e të qëlluara e teksti komplet. Shenimi ynë në fillim të librit, shpjegimi i vargjeve ndër fusnota dhe i fjalorthit në fund — janë transkriptuar në gjuhë të unifikuar letrare, në pajtim me vendimet e reja.

Në fund më duhet t'i falënderoj SGBG „Rilindja" që mundësoi këtë botim, me të cilin edhe ne marrim pjesë në festimin e përgjithshëm të ngritjes së Mauzoleut madhështor të Njegoshit në majën e Llovqenit — ku prehen eshtrat e Poetit.

E. M.

KUNORA E MALEVE

KUSHTUE ESHTNAVE T'ATIT TË SERBIS

Përmbi gjith shekujt e tjerë njiky shekull le
t'krenohet,
epok' e tmershme e breznive njerzore ky do
t'mçohet!
Në ket shekull tetë binakë përnjiheri janë
përspjetë
dhe prej djepit të Bellonës mbi ket tokë ata
janë gjetë:
Napoloni, Karli e Bliheri, Velingtoni e Suvorovi,
Karagjorgji, shtagë tiranash, Shvarcenbergu e
Kutuzovi.
Vetë Arei, tmerim i botës, me lavd t'luftës i
ka dej
dhe si fushë u caktoi tokën, t'mujnë me bamun
n' të betejë
T'dalë luani kaçubës s'madhe, kjo nuk âsht
ndo'i vështirsi
pse ndër popuj t'mdhej gatitet fort lehtë çerdhja
për gjeni,
mbasi aty ai e gjen landën që vjen për vepër
të mbarë
dhe kunorën e triumfit për t'stolisë kryet
guximtarë.
Por heroi i Topolles, Karagjorgji i pavdekun
mirë ia duel qellimit t'madh, n'për pengesa q'i
zunë shtekun:
ngriti pop'llin, pagzoi vendin edhe thei vargojt
barbarë,

prej së vdekni e zgjoi Sërbin dhe ia kthejti
shpirtin mbarë.
Qe msheftsija e t'pavdekshmit: kur trimnin
harroi Serbijani
ai i dha zemër të përhershme, n'tê zgjoi zemër
prej luani.
Fuqit e Faraonit t'Lindjes para Gjorgjit krejt
janë ngrî;
duert e Sërbve me at emën dehen shqim në
kreshniki!
Prej Gjorgjit dridhet Stambolla, át gjakpis
e kerbulan,
i betohen Turqt mbi shpata, pse ata tjetër bé
nuk kanë.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Po, kreshnikun kamba kambës e ndjek fundi
tragjik prorë,
qe, kres s'ate i ka qenë shkruemun t'shitej për
t'vetën kunorë!

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Breznit veprat i gjykojnë: gjithkuj i japin
shka i takon;
mbi Borisët, Vukashinët nama e t'gjithve
shungullon;
emë n'i flliqun i Pizonit, kalendar s'duhet ta
zhlyej,
gjyq' i Orestit, rrfé e qiellit, për Egistin do të
vyej.

. . . . . .

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Mbi vorr tandin të shkëlqyeshëm smira e keqe
vjell terrsí,
kush e shuen rrezen qiellore t'shpirtit tand me
plot fuqi?
Errsí t'mbrapshta e t'përlotshme mund ta
mshefin, thue, at' dritë?
Ato, po, i mshifen dritës — gjithmonë drita i
kandritë.
Do ta shndrisi Serbin flaka e pishtarit tand
plotë jetë,
dritë mâ t'ndritshme e mrek'lluese për t'gjatë
shekujve do t'ketë.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Din Serbjanja t'lindë Dushanin, Obiliqin din
m'e mâ,
porse heroj si Pozharët, kreshnik edhe trima
n'zâ,
shif, Sërbjanet, tash po pjellin. N'bujarí
serbizmi u rí!
Ik, mallkim i zí, prej fisit — Serb't betimit ia
kanë mrri!

Në Vjenë, Vjeti i ri 1847

Auktori

VEHTJET:

VLLADIKA DANILLO
IGUMEN STEFANI
JANKO GJURASHKOVIQI (serdar)
RADONJA "
VUKOTA "
IVAN PETROVIQ "
KNJAZ RADE, vllau i vlladikës Danillo
KNJAZ BAJKU
KNJAZ ROGANI
KNJAZ JANKU
KNJAZ NIKOLLA
VOJVODË DRASHKU
VOJVODË MILIJA
VOJVODË STANKU (Lubotinasi)
VOJVODË BATRIQI
TOMASH MARTINOVIQI
OBRADI
VUKË RASLLAPÇEVIQI
VUKOTË MËRVALEVIQI
POPULLI
BOGDAN GJURASHKOVIQI
VUKË MIQUNOVIQI
VUKË MANDUSHIQI
VUKË LESHAVASTUPA
POP MIQA
MOTRA E BATRIQIT
HAXHI-ALI MEDOVIQI, kadiu

SKENDER AGA
MUSTAF KADIJA
ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI
FERAT ZAQIR, kavaz-basha
RIXHALL OSMANI
NJI PLAKË
(VUKË MARKOVIQI
USHTARI
NJI TJETËR USHTAR
NJI CUCJANË
NJI KRUSHK MALAZEZ
NJI KRUSHK TURK
NXANËSI
NXANËSAT
DJALOSHI
VUK BORILLOVIQI
BAJRAKTARI PIMA
NOVAK DUPLANINI } Shërbëtorët e vladikës
NOVAK VELLESTOVCI
KALLUGJERI
DJELMOSHAT
POPULLI)

MBLEDHIJA NË DITËN E SHEJTES-TRINI NË LLOVQEN; KOHA E THELLË E NATËS, TË GJITH FLEJNË.

VLLADIKA DANILLO

(me vete)

Pa shife dreqin me shtatë dollama,
me dy shpata dhe me dy kunora,
stërnipin e Turkut me kuranin;
mbas tij tuba e pjellës së mallkueme,
nis me rrenue tokën an'e m'anë,
sikur shkretnon fushat karkaleci!
Po t'mos ishte bregdeti i Francës
deti arab botën do ta vërshonte!
Andrra e ferrit kunoroi Osmanin,
ia dhuroi hanën porsi nji mollë;
nji mik t'mbrapësht Europës — Orkanin!
Tashmâ Bizanti s'mbet' tjetër gjâ,
përposë nji pajë e Teodores s'ré;
hyll'i Zi âsht mbi fatin e saj!
Paleologu e thirri Muratin
per me vorrue Grekët bashk me Serbët.
Menduen t'vetën Branku me Gertukun;
o Muhamet — kjo âsht për Gertukun!

Përposë Azìs, që âsht çerdhja e tyne,
fisi i mallkuem i përbiu popujt;
sikur huti nga nji zog në ditë:
dy Muratat Serbìn e Epirin,
Pajaziti Bosn'n — Mu'ameti Greqìn,
dy Selimat Kretën dhe Afrikën,
secili dishka e s'mbet kurrgjâ!
Âsht tmerë m'e ndie se shka â tuj u ba!
Bota e vogël për fulqîjt e ferrit,
s'mundet me i fâ, as ngiat me ia bâ!
Janku mpron Vlladisllavin e vdekun;
pse i duel zot, kur s'e mprojti dot?
Skenderbergu, zemër Obiliqi,
por i dbuem vdiq edhe i piklluem. —
E un shka t'bâj e me kê të bâhem?
Duert e paka dhe fuqija e vogël,
nji shufël e vetme n'mes stuhive,
jetim i mjerë pa kërkend në botë!
Fisi jem po ban gjumin e vdekjes,
loti i jem nuk ka ngushllimtarë,
âsht mshelun qiella kudo mbi mue;
nuk m'i pranon as vajin as lutjen;
për mue bota në ferr âsht shndërrue,
e t'gjith njerzit në shpirtna të dnuemish.
O dit' e zezë, o ti fat i zí!
O sërbizëm, qyqan, i shuem,
mbijetova t'gjitha t'zezat tueja
dhe me mâ t'keqen due me luftue!
Oh, kur kryet trupit t'i thërmohet,
gjymtyrët i mbarojnë në mundime!
O murtaja e njerëzve, ty t'vraftë zoti!
A pak po t'duket ty gjysa e botës,
që me t'keqen tande e ke helmue
po dhe helmin e shpirtit tand t'ferrit

e ke vjellun edhe mbi ket gúr!
A flî e vogël t'duket krejt Sërbija
ç'prej Danubit në detin e kaltërt?
Po rrin n'selí t'marrun me përdhunë,
dhe krenohesh me skept'rin e përgjakun,
po e fyen zotin prej lterit të shêjtë;
mbi kryq t'thërmuem naltohet minarja!
Po shka t'u desht hijen m'ia helmue,
që tue ikun e muerën me veti
n'gjí t'maleve për ngushllim t'përjetshëm
e për kujtim t'fisit të kreshnikve?
Tash 'iqind herë âsht la n'gjakun tand,
e njiqind herë edhe n'gjakun tonë!
Kqyre veprën e mbretit të mbrapshët,
t'cilin e mëson dreqi për çdo gjâ:
„Kurr Malin e Zí s'po muj m'e shtrue
dhe krejt temin kurr s'po muj m'e bâ:
me at' duhet cok kshtu me veprue...",
dhe ua filloi profet'i djallzuem
i fés s'rrej'shme me i joshë me ambëlsin.
Zoti ju mallkoftë, o frot' e flliqun!
Shka do feja turke në mes tanë?
Kah do t'i shmangi betimet t'gjysh've?
Me shka t'delni përpara Milloshit
edhe para Sërbve tjerë kreshnikë,
që do t'jetojnë sa të shëndrisi dielli?
Kur ta kujtoj kuvendin e sotshëm,
flaka e tmerit m'kapërthen mejherë:
ndërmjet veti vllaznit kanë m'u grî,
edhe gjaksorët e fortë e t'mbrapësht
kanë me zhbimun farën e bijave!
O dit'e namun, ty të vraftë zoti,
që m'ke falun të jem në ket botë!
Njiqind herë rresht mallkoj or'n e vjeme,

në t'cilën Turqit nuk m'hoqën qafet,
që t'mos mashtroj shpresat e popullit.

Vukë Miqunoviqi rrin shtrimë pranë vlladikës, ban kinse po flen, porse ndigjonte fije për pê.

VUKË MIQUNOVIQI

Jo, vlladikë, n'e njofsh zotin për zot!
Ç' fatkeqsi të paska kapluemun,
që na vajton si qyqja e shkretë
edhe zhytesh n'mjerime të Sërbëve?
Po a thue nuk âsht kjo ditë kremteje,
ku i tubove gjithë këta malazez
që ta pastrojmë vendin prej t'pakryqit?
Edhe pa ket, kjo âsht festë për né,
në t'cilën mblidhen djelmtë e zgjedhun
aftsit e tyne për t'i provuemun,
fuqín e krahut dhe shpejtsín e kamb've,
për t'ia dalun shoshoqit n'shêjime,
për t'lidhë me i dá lik përgjysë kortarët,
për t'i ndigjue litanít e zotit,
për ta hjedhun vallen për rreth kishe
dhe për t'mbushë krahnor't me kreshnikí.
Kjo âsht temjani i shêjtë i trimave,
kjo çelikos zemrat djelmoshave! —
Leni tash kto farë kuvendesh t'zeza;
burrat durojnë, ndërsa grat vajtojnë;
prijsi frigac nuk qet gjâ n'dritë!
Ti n'ket vend nuk je i vetmuem:
a nuk po i shef kta pesqind djelmosha,
çfarë fuqije t'bindshme e zhdërvjelltije
sod ndër ta kemi mujtë me pa?
A nuk e pave se si shêjojshin,
me ç'mjeshtri ta luejshin topalathin

e sa me të shpejtë rr'mbejshin kapicat?
Porsa ujqthit mbas nanës tfillojnë,
ata, tue luejtë, dijnë me i prefë nën fyt
dhambët e tyne të përfrigueshëm;
porsa i dalin t'parat pendla falkojt,
ai kurrmâ s'mundet për t'u qetsue,
por çerdhen e tij e shprish mejherë,
dhe, tue rrmbyemun kashtat nji nga nji,
ik' me to kah qielli tue fishkllue.
T'gjitha kto na japin njifarë msimi!
Posë djelmoshave që ktu janë mbledhë,
gjashtë herë kaq i kemi nepër shpija;
fuqí e tyne âsht fuqija jote.
Der'sa Turqit t'i mposhtin kta t'tanë,
shum turkijat do t'i mbloje zija.
Lufta jonë mbarim nuk ka me pasë,
dersa na ose Turqit të shbîhen. —
Te kërkush s'duhet m'e mvarë shpresën,
posë te zoti dhe te duert e veta;
shpresat tona kanë pasë qenë vorruemun
në nji vorr, në Fushën e Kosovës.
Asht lehtë me qenë i mirë ndër të mira,
trimat njifen ndër raste të vështira!

ЗАВОД ЗА АРХАИЧНА МЕТЕРИЈА
СКОПЈЕ

KANË BAJTË KRYQET PREJ LLOVQENI NË MAJE TË CËRKVINËS DHE ATY JANË ULË; SHTIJNË ME PUSHKË E NJEHIN SE SA HERË JEHON USHTIMA E SECILËS.

SERDAR JANK GJURASHKOVIQI

Pushk' e çuditshme, vyen nji krye burri!
Çdo pushk' e jona ushton gjashtë herë,
por xheferdaria e Tomanoviqit
nandë herë njilloj, ndihet pa ia da!

SERDAR RADONJA

Këtë mrekullí a shifni, Malazez!
Tashmâ i kam kapun të pesëdhetë vjetët,
n'Llovqen gjithherë un kam pasë verue,
dhe kam dalë n'këtë maje mali;
qinda herë i kam kqyrun rêtë,
që me grumbuj prej detit na vijnë
edh'e mbulojnë an'e m'anë ket bjeshkë:
ato shtyhen andej edhe k'ndej
me t'mdha vetima e bumbullima,
me përplasje shkreptimash t'tmershme.
Me qinda herash n'ket vend kam ndejtë
tue u rrezitun qetsisht ndaj diellit,
ndërsa nën veti kam kqyrë e ndie

se si përplasen vetim' e rrfé;
kam kqyrë s'nalti kah shterpzohen rêtë,
kur jehonte breshni i përfrigueshëm.
Por ende s'kam pa kso mrekullije!
A po shifni, n'qoftë se e njifni zotin,
se sa merr deti dhe bregu i tij,
Bosna e rrafshët dhe Hercegovina
e Shqipnija deri atje te deti,
e sa përfshin Mali jonë i Zí, —
t'gjitha kto, rêtë njilloj i kanë mblue,
gjithkund ndihet ushtima e bumbllima,
kudo nën ne shndrisin vetimat,
vetëm neve dielli po na nxenë;
edhe koha âsht zbutun mjaft mirë,
ndonse n'ket mal ban të ftoftë gjithmonë.

OBRADI

A e pát shêjin edhe mrekullín
dy vetima se si u kryqzuen?
Njâ vetoi prej Komit kah Llovqeni
e tjetra prej Shkodre kah Ostrogu:
prej zjarmit t'gjallë, kryqin e sajuen!
Sa bukurí, po, ta kishit pa!
Ende ksi kryqi n'mbarë botën tonë,
askush s'e ka pa as s'e ka ndie.
O zot, ndihmou Sërbjanve të mjerë,
përse dhe ky ndonji shêj do t'jetë!

VUKË RASLLAPÇEVIQI

Kuj po i matesh n'xheferdare, Drashko?

VOJVODA DRASHKO

Une deshta me vramun nji qyqe,
por po m'vjen keq m'e prishun fishekun!

VUKË RASLLAPÇEVIQI

Mos, o Drashko, pash at jetën tande!
Sepse qyqet kurr s'âsht mirë me i vramun;
a nuk po din, he mos t'gjetë e liga,
se qyqet janë bijat e Llazarit?

U bâ nji zhurmë e madhe më maje të Cërkvinës, kah ana e veriut mbi liqê.

SERDAR VUKOTA

Pse bani zhurmë, shka të keqen keni?
Qe, pra, jeni mâ zí se vetë fmijët!

VUKOTË MËRVALEVIQI

Nji tufë fllâzash na erdh fluturimthi
edhe t'gjitha i kem kapun të gjalla,
prandaj u bâ zhurma kaq e madhe.

TË GJITH BËRTITËN NJIZANIT

Lshoni fllâzat, pash hirin e zotit!
Pse nevoja t'mos i kishte shty,
me siguri asnji s'e kishit kapë;
der te ju kanë ardhun për t' gjetë pshtim
e nuk kanë ardhun që ju me i pré.

I lshuen fllazat dhe u kthyen me kryqet atje ku i kishin marrë.

MBLEDHJE DITËN E ZOJËS SË VOGËL NË CETINË NË SHENJË TË PAJTIMIT TË GJAQEVE. KRENËT JANË MËNJANUE, NDËRSA POPULLI HJEDH VALLEN.

VALLJA

Zoti i dashtun me Sërb't u idhnue
për mkatet mortare që ki'n bâ!
Mbretnit tonë i patën shkelun ligjët:
sikur gjaksorët nisën m'u ndjekun,
e shosho'it m'ia nxjerr sŷt e ballit;
e lanë m'anash qeverín dhe shtetin,
për të drejtë e zgjodhën marrin.
Shërbtor't e tyne u banë t'pabesë
dhe n'gjakun e mbretënve u lanë.
Mallkue qofshin shpirtnat e parís
që copa copa e shkatrruen mbretnín;
fuqít sërbe keqas i shkallmuen;
gjurma parís he na i pastë hupun —
që mbuell farën e idht' të dasís,
me tê fisin e Sërbve helmoi;
gjith' parija, flliqanat qyqarë,
për fis të tyne u banë trathtarë...
O dark' e mallkueme e Kosovës!

Ku me e marrë at fat që ta helmojshe
parín e flliqtë, t'ia humbshe fërkemin,
dhe ndër ta t'mbette vetëm Milloshi
me të dy probatimat e tij,
që sod Sërbi kish me qenun Sërb!
O Brankoviq, o ti pjell' e flliqun,
a thue njashtu vendit i shërbehet?
a thue njashtu ti e çmove nderën?
O Millosh, ty kush nuk t'ka lakmi?
Ti je flija e ndiesive bujare,
gjeniu i plotfuqishëm i luftës,
rrufe e tmershme q'i then kunorat!
Madhní shpirtit tand kreshnik kalon
trimninat e pavdekshme të Spartës
s'mrekullueshme dhe t'Romës së madhe;
t'gjitha trimnít e tyne t'shkëlqyeshme
dora jote e hekurt i terratís.
Leonidha shka âsht dhe Shevola,
Obiliqi kur t'dali për fushë?
Me 'i t'rame kjo dorë e shembi fronin
edhe bani që të trandet ferri.
Ra Milloshi, hero i mrekullueshem,
flî u bâ mbi fronin e shtagës s'botës.
Plot mburrje vojvoda i madh shtrihet
për nën gufimin e gjakut bujar,
si pak mâ parë ai shkonte mburrshëm
nëpër turmat e egra t'aziatve,
me mendim t'tmershëm e parzëm t'frymë,
tue i përbimun me syt e tij flakrues;
si pak mâ parë që shkonte mburrshëm
kah vorri i shejtë i jetës s'pavdekshme
tue përbuzun asgjasín njerzore,
dhe trillimet e mbledhís s'pamend.
Zot' i dashtun me Sërb't u idhnue:

shtatëkrenshe na doli kulshedra
dhe rroposi Sërbët gjithë sa qenë,
shpifsat e kqij edhe shpifjen vetë!
Mbi gërmadhat e mbretnís kreshnike
shkëlqei drejtsi e shêjtë e Milloshit;
u kunoruen me lavde t'përjetshme
të dy probatimat e Milloshit,
dhe tufa e bukur e Jugoviqve.
Farës sërbe gjithku i hupi emni;
luâjt kreshnikë u kthyen n'parmendtarë,
u turqnuen tucanat e lakmuesët, —
he tamli sërb i vraftë si murtaja!
Ata që shpëtuen prej shpatës turke,
ata që s'e mohuen fén e drejtë,
ata që s'deshtën m'u lidhë ndër vargoj —
të gjith ata u strukën ndër kto male
për t'u vrá e për ta derdhun gjakun,
për ta ruejtun trimnisht amanetin:
emnin e bukur dhe lirín e shêjtë!
T'gjitha krenët tona janë të zgjedhuna,
djelmoshat, t'bukur sikurse yjzit,
që deri tash kanë pjellun kto male, —
t'gjith kanë ramun ndër lufta t'përgjakshme
për t'mprojtë nderin, emnin e lirín;
ndërkaq lotët tonë na i kanë terë
tingujt mjeshtrorë t'lahutave t'bindshme!
Qofshin falë t'gjitha flijimet tona,
mbassi atdheu ynë i fortë âsht bâ
vorr'i pangishëm i fuqís turke!
Po shka âsht kjo punë që tash sa kohë
bjeshkët tona kanë ramun n'heshti
dhe s'jehojnë nga thirrjet luftarake?
Ka fjetë ndryshku përmbi armët tona,
ka mbetë vendi pa kren' e parí;
prej t'pakryqit malet janë qelbsue,

janë së bashku tash ujqit e delmet,
u shoqnue Turku me Malazezin,
po pllet hoxha n'Cetinën e rrafshët;
në kurth' luani nisi m'u qelbsue,
qe se u shue emni i Malazezve
dhe nuk lanë kend me bâ kryq n'tre vend!

VOJVODË MILIJA

A s'po ndieni se si po kndon vallja,
si ka dalun, thoni, ajo kangë?
Prej mendes së popullit mbarë!
Dhe, po, Malazez't kanë plot arsye
t'venë mbi né muranën e mallkueme:
nuk po guxojmë me fillue kurrgjâ,
që t'ndezi pop'llin në flakë trimnije,
që eshtnat e shêjta të stërgjyshve
t'i shëndrisi për t'vallzue ndër vorre,
por si pátat na gjithnji sqepojmë.
Bjeri dreqit, gjurmë mos i lë,
ose humbi që të dyja botët!

VOJVODË STANKU (Lubotinjasi)

Ke plot arsye, o Vojvodë Milija!
E dhashtë zoti të na hupi fara,
në jetofshim ende nën ket fut' të zezë!
Shka don djalli n'vendin e pagzuem?
E pse gjarpnin ta mâjim në gjí?
Po çfarë vllaznish, n'qoftë se e dini zotin,
kur ua shkelin ftyrën Malazezve
dhe pshtyjnë haptas në kryqin e shêjtë!

SERDAR IVANI

Po shka u bâ që nuk ia mb'rrinë ende
Ozriniqët, kufitarët tanë,

pa të cilët nuk muj bajmë kurrgjâ?
Mâ mirë s'bashku na vesh do t'merremi!

VOJVODË MILIJA

Ata kanë vojtë m'u takue me turqit,
që t'mujnë me i ndrrue disa rob luftës;
porse lajmtarin un ua kam përcjellë
që porsa t'kthehen, të nisen për këtej
ma shpejt, kohën mos ta humbim,
përse kjo gjâ nuk durohet mâ.

Erdhën edhe Ozriniqasit.

VUKË TOMANOVIQI

Me shka, burra, po e hupni ditën?
Mbaruem der tash tue pritun këtu,
ne na mungoi ushqimi ndër strajca,
edhe duhani na u sos ndër calikë;
m'u shtremnue qafa tue kqyrun fushës
se a mos dukeshit t'u zdjergun kndej.

SERDAR VUKOTA

Kemi shpejtue t'vijshim sa mâ parë,
por mâ shpejt, besa, kurrqysh s' mujtëm;
pse Pecirepi e Baleta i vjetër
i ki'n mbledhë njizet a tridhetë vetë
edhe n'Dugë me çetë ata ki'n ramun,
e ki'n pritë karvanin prej Nikshiqit
dhe n'at' rrugë me Turq ishin kërsî:
rrash katërmbdhetë Turq ata ki'n pré,
shtatëmbdhetë kual ua kishin marrun
dhe dy a tri robnesha u a ki'n zanun.
Mandej na erdh letra prej Nikshiqit,

ku premtojnë me bâ dhetë probatima:
që t'mujm n'Poljane për m'u takue,
dhe rob't e zanun aty t'na i blejnë;
atëherë me Turqit jemi takue
e prandej ne 'i grimë jemi vonue.

KNJAZ BAJKU

Po shka flitte Hamza me Nikshiqas,
a thue anda ua kish me lidhë besën,
qetas n'Rudinë m'u ngjitë me tufa?

SERDAR VUKOTA

Ti e din, Bajko, kishte m'ua pasë anda,
pse prej s'mirës der tash kush s'â shmangun;
e qysh kur Turqit e trisën t'mirën,
për t'mos mallue delmet në qetsí?

KNJAZ ROGANI

Po a u therët n'fjalë, ju ndërmjet veti
për rob't e zanun, o ndoj send tjetër?

KNJAZ JANKU

Po, Rogan, dhe keqas jemi hangër!
A s'po i njef, ti, Turqit prej Nikshiqi?
Cok p'r 'i fijë peni s'jemi coptue,
aq sa brez mbas brezi përgjithmonë
m'u përfolë për mbledhin tonë t'përgjakshme.

VUKË MARKOVIQI

E po për shka ju u hangrët me fjalë?
Kush qe i pari që përzeu kuvendin?

Paj n'fillim ia nisëm si n'mahí:
Mandushiqi dhe Miqunoviqi
ia filluen me Hamza kapetanin
për rreth fés dishka me predikue;
kur mejherë ata i trashën fjalët
edhe nisën keqas m'e randue.
Na i tha Hamza Miqunoviq Vukut:
„Pa ndij, o shká, un jam mâ i mirë se ti,
une fén e kam mâ t'mirë se tanden!
Hypi atit edhe ngjeshi shpatën,
jam kapetan i qytetit t'mbretit,
ku sundoj tash mâ se treqind vjet,
ma ka fitue gjyshi me teh t'shpatës,
atje ku shpatat e kanë nda mbretnín,
e pra mbasardhsve u mbet trashigim."
Se ç'u ndez flakë Vukë Miqunoviqi,
e t'iu afrue Hamza kapetanit:
„Po çfarë shkaut, or patur i derrit!?
Ku â trathtari mâ i mirë se kreshniku?
Për çfarë shpate flet e çfarë Kosove?
Po a thue bashk' na n'te nuk ishim?
Un jam përleshë atëhere dhe tash,
n'sa ti ke trathtue heret e vonë,
e ke zhlye ftyrën përpara botës,
e ke fye fén e stërgjyshve tu,
e ke robnuemun vetin te i hueji!
Përsa lavdohesh n'qytet e zotnim —
t'gjitha qytetet turke pranë nesh,
a s'i kam mbulue me rrasa vorri
dhe tash s'janë mâ qytete për njerzit,
porse burgje për rob't e mjeruem?
Jam shtagë e zotit, sajue për ty,
që t'kujtohesh mirë se shka ke bâ!"

SHUMICA

Miqunoviqi flet edhe ia ngjet!
Serbjanja si ktê ende s'ka pjellë,
as ç'prej Kosove e as para saj!

KNJAZ JANKU

Po ende për filli s'u kam tregue
se n'at mbledhí për shka jemi pré.
E pajtuem Vukën me kapetanin.
Ju na i njifni djelmt e Ozriniqit,
kudo t'venë, ata mahís ia nisin.
Dreqi n'mbledhje na kishte pasë prumun
edhe njat plakun, hoxhë Brunçeviqin,
armatosun me njifarë shishanje,
a kish qenë sa brryli a s'kish qenë,
e kish varun pushkën përmbi krahë
dhe shalakatej sa andej e kndej
nepër fushë, sikur gjithë të tjerë;
ndërsa së kndejmi dikush prej tanësh,
tue kaluemun për rrshitas pranë hoxhës,
ia shtini tinas n'at' tytë shishanje
nji brî të madh e të gjatë sa krahu.
Pasha nji zot t'lumin, treqind shokë,
n'kokërr t'shpinës ranë vdek' prej gazit,
n'sa hoxha habitej tue shetitë
se shka po ndodhte n'at' morí njerzish,
der' sa pá brinin, ngulun mbi pushkë.
Aty keqas u ngatrruem ndër veti,
n'zjarmin e pushkve u kërsîm njiherit,
edhe kshtu bame rrash pesëmbdhetë vigj,
gjashtë prej tan've dhe nandë prej atyne!

BOGDAN GJURASHKOVIQI

Ka ardhë koha me u grumbullue,
ka ardhë koha me vendosë dishka,
puna e jonë tashmâ gjithkund përflitet;
por, kur ta ndijnë vllaznit e pakryq,
si na tort punën nuk kanë m'e tjerrë.

SERDAR RADONJA

Ktu ka ardhun gjithkê lyp nevoja,
porse mungojnë pesë Martinoviqët;
pra, s'ndalen ata pa ra n'ngushticë,
e pa 'ta, kurrgjâ s'kem shka me bâ.

KNJAZ BAJKU

Eni burra, pun's t'ia fillojmë,
o ndër shpija, ejani t'kthejmë
t'mos shpotiten kështu fëmijt me né;
përballë Turqve, qysh t'mundet secili!
Vetë dij ç'u bâj n'më rafshin në dorë.
Po na jemi bamun si ata mijt,
që për macën gatitshin kumonën!

Erdhën Martinoviqët

VUKË MIQUNOVIQI

Qe mâ, dhe ju mbaruem së prituni!
A shifni burra se jem t'u mbledhun,
si thotë fjala — si krushqit e dejun.
Kjo me t'vërtetë âsht marre për ju,
përse ju e patët mâ ngat me ardhë!

TOMASH MARTINOVIQI

Mosni, o Vuk' e vllaznit e tjerë,
pse kaherë kishim ardhë n'mbledhí,
porse nji e keqe na ka ndodhun
e qe, prandej, pak jemi vonue.

KNJAZ ROGANI

A thue vena miqt ua ka gërga
tash që keni festën pajtimtare?

TOMASH MARTINOVIQI

Miqt ndër veti nuk na janë gërga,
porse Turqit na rrëmbyen nji grue!

VUKË MIQUNOVIQI

Po çfarë grueje! A për 'imend e ke?
Vrik tregona se shka ju ka ngja;
frigë mos kí, se të gjithë do t'ndigjojnë,
gjithkuj ia kanda me ndie kso gjanash.

TOMASH MARTINOVIQI

Qe se po u tregoj për at' dreqní!
Na me miq tonë valle po vallzojshim,
shumë herë për rreth shkoi gota me venë,
der' sa pushka mbi shpatinë Pishtetë
krisi 'i herë, e njeri dha kushtrimin:
„Ej, kush âsht kreshnik edhe trim bujár!
E rrëmbyen granín e Malazezve!"
Me këtë kushtrim nisëm m'u shpotitë:

Çfarë rrëmbimi midis Malit t'Zi?!
Thamë — i pijt, mendon se âsht tue kndue!
Kur p'r 'iherë dy krisma njâ mbas tjetrës:
kau! kau! u shprazën pa marrun frymë,
e përsri njeriu e dha kushtrimin.
Paj s'âsht ajo, besa, pa ndo'i t'zezë!
I rrokëm pushkët dhe u lshuem me vrap.
Kur atje, na patëm shka me pa:
Muj Aliqi, kavazbash i Turkut,
na kish marrun Ruzhen e Kasanit
dhe kish ikë me vllán e tij mâ t'rí.
Qe, tash, ka mâ tepër se një vjetë,
ç'prej kur dishka ndër veti përflasin,
por kush kish mujtun at' me mendue
se do ta merrte Serbjanja Turkun?

KNJAZ ROGANI

Huj' i femnës âsht punë qesharake!
S'don t'dij grueja se ç'fé ka njeri;
njiqind féna ajo kish me i ndrrue
për t'plotsue shka zemra i dishron.

TOMASH MARTINOVIQI

Ende t'gjitha nuk ua kam tregue.
Váj, p'r at' shipirt o, sot e përgjithmonë,
q'u bâ shkas fatin Ruzhës m'ia bjerrë,
që ka dhanun Ruzhën për Kasanin,
që mu n'burg zanën e ka ngujue,
pse Kasani âsht nji lanok i flliqun.
Pa m'ndigjoni mirë, o Malazez:
brez mbas brezi mue m'past hupun fara,
po ta kishe kthyemun kryt përmbrapa,
se ta kishte rrëmbye Serbjani,

kjo e keqe sa m'prekte fellë;
por, kur ndjeva se ndër Turq kish shkue,
s'patëm kah me ia mbajtë e m'e zgjatë,
veç u lshuem mbas tyne për t'i ndjekun.
N'malin Simunjë na krushqit i mrrimë
dhe t'dy Aliqët aty i kem vrá,
midis Turqve dhe nusen fatkeqe!
Aty ftyrën keqas e kem nxî
dhe prej zotit hirin kemi humbë.

KNJAZ JANKU

Zot i dashtun, ç'kuvend t'mrekullueshëm!
Po kso punësh a kishin bâ fmija?
S'guxojmë me bâ atê që po bajmë,
s'guxojmë me hapë atë shka âsht për fushë,
i shtijmë thartim krés me do mendime,
si t'mos kishim tjetër ç'me mendue,
si t'mos dijshim shka duhej veprue.
Kurdoherë që kam mendue për s'tepri,
gjithmonë puna m'u ka ngrehun zhag:
ai që ndër ne vonon, nuk ia qillon.

Tue pa se ishin mbledhë të gjith, vladika Danillo duel midis tyre.

VUKË MIQUNOVIQI

O vladikë, ti kshtu mos na mbajë,
por lidhi krye punës me ket njerzí!
Secili pret shka do t'flasish ti,
po dhe ti vetë dishka je hutue;
as nuk na flet, as nuk na lshon frê,
ftyra jote t'u ka bâ si dheu:
vetëm endesh fushës pa kërkendin,

as nuk han, as synin s'je tue mshelë,
dishka t'madhe përbluen n'menden tande,
shka mendofsh raftë Turqve mbi krye!
E un u tutem mendimeve t'shumta.

VLLADIKA DANILLO

Pa ndij, Vuk', edhe ju vllaznit tjerë!
Aspak ju, s'keni përse t'habiti,
pse më ngushtojnë mendime të zeza,
pse krahnori m'gufon prej tmerimit;
kushdo që rrin, sadopak, mbi kodër,
shef mâ tepër se ai që rri përfundi.
Unë dishka mâ tepër se ju shof,
ktê e ka prû fati, o fatkeqsija!
Nuk po trembem un prej frotës s'dreqit;
aso le t'ketë sa janë gjeth't e malit,
porse po i tutem mbrapshtis së shpís.
Nji shumicë barqesh janë turqizue;
kur t'u bijmë n'shpinë na Turqve tonë,
kurr shoshoqin s'kemi m'e lshue:
vendi ndahet ndër barqe t'shumta,
fiset e gjakosuna do t'coptohen,
djalli dreqit n'darsëm do t'i vije
dhe qirin e Sërbve do ta shueje!
Ndër dy t'kqija e vogla durohet;
kush përmbytet, kapet për shkume,
gjithhere duert shtrihen përmbi krye!

KNJAZ RADE (Vllau i vlladikës)

Po pse nxihesh, kur s'don me farkue?
Pse ban mbledhje kur s'guxon me folë?
Mâ parë Turqve u ke ikë prej hunit,
he, dhashtë zoti, u kalbsh n'çengela!

Ankon dishka, po s'din se shka ankon,
lufton me Turq e Turqit bân tezakë,
kinse me t'shpís me u miratuemun!
E kot e ke, s'ke pse me u mashtrue,
pse po t'kishin mujtë me t'shtî në dorë,
mejherë ty kokën ta kishin pré,
o t'i kishin lidhur duert për s'gjalli
me t'mundue aq sa me i shfrye zemrat.
Sorra sorrës synin nuk ia nxjerrë,
gjithkund Turku me Turkun âsht vlla;
prandej mshoi gjithsa t'kesh fuqí
e mos anko ti kurrgjâ n'ket botë!
Gjithshka rrugën e dreqit ka marrë,
po qelbet toka me Muhametin.

VOJVODË BATRIQI

(knjaz Radës)

Po, ti ke arsye, por jo sa thue!
Kto kanë mujtë t'gjitha mâ mirë me u thanë,
edhe kshtu plagët mos me ia lndue
dhe me pikllim t'idh't mos m'e helmue.

Të gjith prajnë. S'ndihet kush tue marrë frymë.

NATË ME HANË; RRIJNË RRETH ZJARMEVE
DHE VALLJA KËNDON NË LAMËN E MADHE.

VALLJA

Gotën e mjaltit as kush s'e piu,
me got'n e tamthit pa e pasë idhtue;
gota e tamthit e lyp got'n e mjaltit:
kur përzihen, ato mâ lehtë pihen.
Beg Ivan-begu, derë e kreshnikve,
si luâ me Turqit pat pasë luftue
në çdo anë, ndër male t'përgjakuna;
gjys'n e tokës Turqit ia pa'n marrë,
por mbassi krejt n'gjak e patën la
dhe mbassi n'fushën e gjanë të Qemovës
ia patën humbun edhe vllan e tij,
dranguen e idhët, vojvod' Uroshin.
Të vetmin vlla Ivani ankon:
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi
se t'i humbte t'dy bijt e tjerë;
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi
se krejt toka q'i e kishte humbun;
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi
se të dy syt t'i kishte nxjerrun, —
për vllán Urosh kish dhanë syt e ballit!

N'jetë shpeshherë kreshnikut i ndodhë
që qiell'i kaltërt t'i nënqesh n'zhumhur:
Ivani përshndet' me gotë t'hakmarrjes,
me pije t'shêjtë, shugurue prej zotit.
Flokët e bardhë nëpër shpatlla derdhun,
mjekrrën e bardhë der' te brezi lshue,
n'duert e vjetra shtiza edhe shpata,
duer dhe armë krejt n'gjak i janë la,
me hapa numron trupat e Turqve,
po kcen plaku si djalosh i shkathët!
Zot i dashtun, mos e mashtroi andrra,
që kshtu plaku fluturim u lshue!?
Fati i vjetër plakut i âsht zgjue!
Në Karuçe, n'kufî të Cërmnicës,
prej nj'a pesëmbdhetë mijë Turqelíve
nuk e lanë t'gjallë nji me thanë për bé.
Edhe n'ditë t'sodit, rrasat rrijnë ngulun,
n'nder' e lavdí knjaz Cërnojeviqit!
Zoti na e ndjeftë shpirtin e Uroshit,
sa flijime t'bukra ia dhuruen!

Shtrihen me fjetë.

VUKË MIQUNOVIQI

Pa përkjekje kanga nuk këndohet,
pa përpjekje shpata nuk farkohet!
Trimnia â mbret'i t'gjitha t'kqijave —
po dhe pija mâ e kandshmja e shpirtit,
me të cilën po dehen brezníT njerzore.
Lum ai i lumi që jeton gjithmonë,
ai ka pasun se për shka me lé!
Pish' e amshueme në terrin e amshuem
as nuk digjet, as dritën s'e humbë.

VLLADIKA DANILLO

(Si t'ishte vetëm, — në midis të të gjithve)

Ku ka nisë kokrra me mugullue,
aty dhe fryti le t'pushojë i saj.
A asht shtytje o fuqi hyjnore?
Ktu dijes s'njerzve i ngatrrohet filli!
Ujku mbi delme ka tagrin e vet,
si tirani mbi njeri të dobët;
por tiranís me i ndejë me kambë n'fyt,
edhe m'e bâ t'i njohi të drejtat,
âsht mâ e shêjta kjo detyrë njerzore!
Në qoftë se e puth shpatën e përgjakun
edhe zhytesh n'terrsinën e natës,
pluhnit tand i përket lavdija.
Flijues i Europës prej amvonit t'shêjtë
shan edhe pshtyn n'lterin e Azís;
topuz'i tërmegshëm aziatik then
kullat e shêjta nën hije t'kryqit.
Gjaku i dlirët po tymon ndër ltere,
arkat e shêjta u banë hî e pluhën,
toka gjimon, n'sa qiella s'ban zâ!
Han'e kryq, dy simbole të tmershme,
mbretnín e tyne e kanë përmbi vorre;
me i ndjekun gjatë lumit të përgjakshëm
n'anijen e vuejtjeve të tmershme,
do t'thotë: me qenë njana prej t'dyjave.
Porse t'fyemit e arkës së shêjtë,
që me tamel at' e ka shujtue,
kjo, krahnorin fund ferri ma ban.
S'duhet nyja në bitojë të drejtë,
ç'kërkon hana mbi kryq t'rravguem;
shka don e bardha mbi bebze t'diellit? —
O fé e drejtë, qyqe e shkretnueme!

Der' kur do t'zgjohesh, o fis i mjerë?
Ndonji vetëm âsht si t'mos jetë asnji,
veç sa i shton vuejtjet dhe mjerimet.
Fuqija e dreqit ngerthen n'çdo anë;
sikur t'gjindej diku n'botë nji vllá,
që t'na ankonte, sikur t'na ndihmonte.
Terratisja tash mbretnon mbi mue,
hana diellin tash mue ma ka zanë.
Oh, shka mendova, ku kam flutrue?!
Përkuli kallzit, o ti drith i ri,
para kohës të ka ardhun korrja!
Para lterit t'kishës edhe t'fisit
i shof flît e bukra të grumbullueme,
ndiej ofshetin që malet shungllon.
I duhet sherbye nderit dhe emnit;
le të bahet lufta e pandërpreme,
le të bâhet shka s'mundet m'u bâ;
le t'përbej ferri, t'kosisi satana!
Mbi vorre do t'mungullojnë lulet
për ndonji brezní edhe mâ t'largët!

SERDAR VUKOTA

Qofshin zoti edhe engjujt me né!
E qe, vlladikë, ti na je lshuemun,
nëpër disa erna të pshtjellueme,
si n'muej t'Marsit kur shtrigat të bien
ose drangojt n'at' vjeshtën e vrantë.

Vlladika tronditet si prej gjumit.

VLLADIKA DANILLO

Bini për kryq e për nderë kreshniku,
kushdo q'i ngjesh armët e shëndritshme,

kush e ndien zemrën tue i rrah' n'krahnuer,
t'i pagzojmë me ujë ose me gjak
fyesat e emnit të Jezu Krishtit!
Ta shporrim gërbulën prej vathit!
Le t'shpërthejë kanga prej tmerimit,
lter'i drejtë mbi gurin e përgjakun!

Të gjith prijsat brofin në kambë tue bâ zhurmë të madhe.

„Ashtu e kurrqysh ndryshe!"

VLLADIKA DANILLO

Jo, jo! ... rrini, q'edhe t'kuvendojmë!
Un, vllazën, prej kshillimit tonë,
i kishem thirrë n'kuvend të përbashkët
prijsat e vllazënve t'turqizuem.
Me ta t'lidhim besën der' kur t'ndahmi,
kshtu që disi t'mujnë të kthehen n'fé
dhe me e shue flakën e përgjakun.

SERDAR JANKU

Ani, vlladikë, dhe ktê ta provojmë;
po e ke kot, për ket besën e zotit!
Kushdo që mâhet me dreq të zí,
ia jep besën përsa të jetë jeta!
Ata na vijnë edhe pa lidhë besën
e në mes nesh do t'nisin m'u zgjâ, —
se çfarë prijsash ata ktu na mbahen,
i thanë vetit — të bijt e sulltanit!

Çuen tre katër shokë për të thirrë në mbledhi krenët e Turqve.

VALLJA (*Këndon*)

Nama e randë ra mbi të përdhosunit!
Mallkoi nana — djalin e vet shkandull —
princesha e begut Ivan begut;
mallkoi Mara bir'e vet, Stanishë,
pse i kafshoi cicën tue mâ,
pijen hyjnore ia derdhi n'gjî!
Shitoi fmín mallkimi prinduer:
Stanisha ftyrën keqas e nxini,
e përbuzi fén e Jezu Krishtit,
dhe fisin trimnuer t'Cërnojeviqve,
e përqafoi fen' e gjakatarve,
dhe u eqtue për gjak t'vllazënve t'vet.
Gjam' e madhe përmbi Leshkopojen!
Aty dy vllazën po luftojnë për fé
e rreth tyne me mija luftarësh.
Birin e gjeti mallkim i nanës,
e gjith ushtrija aty iu vra,
iku Stanku drejt ke Pajaziti,
t'hante me tê hund't e Maxhar've.
O çerdhe trimnore e lirís,
sa herë zoti të ka kqyrë me sy,
sa mundime i ke kapërcye
sa fitore ty janë tue t'pritun!

ERDHËN NJA SHTATË A TETË KRENË TURKE DHE U ULËN ME MALAZEZ; TË GJITH HESHTIN E KQYRIN PARA VETI.

KNJAZ JANKU

Shka t'keqen, burra, jeni ngurrue?
Pse s'ia nisni ma njifarë kuvendi,
por ju kapi gjumi, zû e vona?

HAXHI-ALI-MEDOVIQI

Kadiu

Aferim, bre, o knjaz Ozriniqi!
Un po ia nisi, mbassi tjer't s'po duen.
Ktu janë mbledhun afër njiqind krenë
prej né Turqve dhe prej Malazezve;
mirë po e dij sepse jemi mbledhun:
me pajtue gjaqet, bâ ndër veti.
E pra eni, ju krenët e vendit,
që n'mes veti na shtekun ta gjejmë
për me i pajtue dy shpija t'gjaksueme:
Velestoviqët me Turq't Qekliqas,
mandej Bajicët me bark t'Aliqve

të mundohmi për me i pajtue,
ose ndër veti besën m'ua vnue.
Un i pari do t'u prîj ndrikllave,
për krena t'vrame t'jap paj'n e gjakut;
sa t'i pajtojmë, dinarin ta presim
edhe pushkët t'i varim gjaksore!

KNJAZ ROGANI

O efendi, ti cok s'ia qillove,
se për shka na ktu jemi mbledhun,
por kuvendit ia ke nisë prej bishtit.
Thonë se je i meçëm dhe letrar,
e se letrat i ke kndue n'Stambollë,
e n'njifarë qabje ke marrun dorë;
por ty, besa, t'duhen dhe do mend —
dishka mâ e randë âsht kjo shkolla e jonë.

Përsëri heshtin të gjith e kqyrin para veti.

VLLADIKA DANILLO

Zot i dashtun, që drejton çdo gjâ,
që rrin n'fronin e amshueshëm t'qiellit,
që me shiqim t'fuqishëm i ndezë
t'gjith' ato valle hyjnish n'hapsinë;
ti që pluhnin e ke zhdrivillue
nen atê fron tandin të shkëlqyeshëm
tue i quejtë kshtu si botnat e tua,
ti çdo drudhëz pluhni e ke gjallnue
dhe e ke mbjellë me farën e mendimit;
ti që mban librin e fatit t'botës,
në të cilin rrisqet janë shenue
për bot' t'amshueme e për njerzimin;
ti që me hirin tand ke anue

me u gjallnue gjymtyrët për punë:
thnegl's s'vogël, si luanit madhshtuer, —
kthjello për né mbi Mal të Zí,
shmangi prej tij rrufe e shkreptima
edhe rêt e vranta breshënpruese!
Paj po, ata s'janë fajtorë aq tepër;
pabesija i joshi n'besí
dhe i zû dreqi n'rrjetën e tij.
Shka âsht njeriu? Mu si kafsha e dobët!

(Turqit shiqohen për skîthi).

Mjalti kapet dhe për buzët e ftofta
e jo mâ për t'rejat e t'kërthneztat!
Ngallicë e ambël, por e futun n'grep:
„Pi sherbet prej gotës së profetit,
por sopatën prite përmes kreje!"
Frika për jetë shpeshherë e nxin f'tyrën,
né dobsinat na lidhin me tokë,
janë ldhje t'kota, edhe shumë tforta.
Porse shpendët që janë mâ t'dobtë,
drita e syve të dhelpnës i gjaton,
ndërsa shqypen e kqyrin tue u fshehë.
Për vllaun e vyeshëm ose për djalin,
lajmi i zí e trefishon dashtnín;
âsht mâ e ambël e gjetmja 'i herë e humbur;
mbas stuhije mâ i kthjellтë âsht qielli,
mbas pikllimit shpirti mâ i qartë,
mbas të qamunit kndon mâ n'haré.
Oh, sikur t'kisha njiherë për me pa
që Mal'i Zí prap humbjet t'i ktheje,
do t'm'dukej atëherë përnjimend
se po m'shëndrit kunora e Llazarit
e se zbriti Milloshi n'mes t'Sërbve;
shpirti atëherë do t'm'ishte qetsue,

si mëngjesi i qetë i pranverës,
mu kur ernat edhe rêt e vranta
koten diku në burgun e detit.

Turqit shiqohen mrroltas.

SKENDER-AGA

Un habitem, pasha fén e hieshme,
se ç'munshtimesh ti ban, o vlladikë!
Po a pe ndo'i herë enë për dy pije,
ose ndo'i ksulë t'bame për dy krena?
Lumi i vogël derdhet n'mâ t'madhin
dhe mu aty ai humb emnin e vet,
e n'breg t'detit e humbin që të dy.
A don bletët me i zanun me ksulë
dhe bletishten m'e ngrehun në mal?
Prej s'andejmi mjalt kërkush s'do hajë!
E shtyn gurin kot malit përpjetë,
dru'n e vjet'r e theve, e s'e drejtove!
Edhe bishat janë po ashtu si njerzit,
secila racë fén e vet e ka:
për pulë e shqipe un s'jam kah pves,
por, luani pse me u tutë prej patës?

KNJAZ ROGANI

Un njiksaj pune edhe i habitem;
po e pyetë për faje prifti mkatnorin
se për veti mos e bani dreqi!
Por ende un djallin nuk kam pa
që te prifti t'shkoje për t'u rrfyemun.

KNJAZ JANKU

Kur t'më pyes grueja se ku kam qenun,
un do t'i thom se krypën kam mbjellun;
e mjera ajo n'baftë mos me besue!

KNJAZ BAJKU

Qe tash ajo prralla mue m'ra ndërmend,
kur atê prej grope e patën nxjerrë —
me 'i gjysë ftyre t'bardhë e me 'i gjysë t'zezë.

OBRADI

Fluturim n'hundë m'u fut njifarë mize,
ndo'i farë dami do t'më gjejë patjetër.

VUKË RASLLAPÇEVIQI

O, se qysh mue po m'kruhen shuplakat,
t'kishte dikush m'u zanun ndër veti,
gjobë të madhe na do t'kishim marrun!

VOJVODË MILIJA

Se ç'pushk' e randë, shoqen kund s'e ka!
Si po e bán, Stanko, pásh tok' e qiell!

VOJVODË STANKU

Kot na s'koti, veçsa m'dërmish krahun;
qe tash sa kohë s'â ka' m'vyen kurrgjâ.

SERDAR JANKU

O sa fort mbramë jam shkyemun gazit!
Fill n'shpí teme erdhën prej dikahit

ЈАЗИК И ПИТЕРАТУРА СКОПЈЕ

dy djelmosha t'pashëm të Bjelicve;
e t'nisën me u mahitë, si ata dijnë:
se si atyne dikush prej pleqve,
diku 'i mullî u a kish ndërtue,
ku brrakë nuk kishte, as kishte prrue;
kur e ndreqën, hetuen se s'kish ujë!

VUKË MANDUSHIQI

Kunata eme m'ishte trenue
e pa e lidhë, s'delte gjâ m'e mbajtë!
Për tê hapa librat te profetët;
dikush thote: „Asht ulë n'sofër t'dreqit",
dikush thote: „Ia kanë lidhë magjít",
kudo e çova nëpër manastire,
i thásh' uratë, i bana vojimin,
përbetova dreqin n'çdo faltore,
që ta lshojë kunatën Angjelinë;
beto dreqin — s'ndihmoi kurrgjâ!
Prandej kapa kamxhikun e trefishtë
dhe t'ia ngjita mirë kmishën për shtat, —
e thei dreqi qafën ka' syt kambët
e na u shndosh kunata Angjelinë!

VOJVODË BATRIQI

O vllazën turq — kjo mos u qoftë thanë! —
Shka ndër shufla ktu me ua mshefun?
Vendi i vogël, prej gjithkah ngushtue,
mezi nji n'tê mundet me qindrue
çfarë forcash kah ai hapin fulçîjt —
për dypalshin as nuk mund t'mendohet!
Por pranoni fén e stërgjyshave
për ta mprojtun nderin e atdheut!
Huj'i dhelpnës nuk i duhet ujkut;

o skyfterit shka i duhen syzat?
Pra minaret prishni dhe xhamija,
buzmet e Sërbve nisni me i kallë
edhe vezët e pashkve laroni,
të dy kreshmimet e dlira t'agjinoni
e për të tjera, bani si t'doni.
N'qoftë se s'doni m'e ndigjue Batriqin,
po u betohem n'fé t'Obiliqit
edhe n'armët, në shpresat e mija,
se fét tona n'gjak do të notojnë:
ajo që nuk zhytet, do t'jetë mâ e mira!
Nuk pajtohen Kshndellat me Bajramin!
A s'âsht kështu, o vllazën Malazez?

Të gjithë njizanit:

Njashtu e kurrqysh ndryshe!

MUSTAF KADIU

Shka po flitni? A jeni në veti?
N'kambën e shndoshë po e shtini ferrën.
Po çfarë vezësh, agjinimesh e buzmesh
në fén e drejtë ju po ngarkoni?
Vetëm për natën gatiten pishtarët,
po shka duen në rrezen e diellit?
Allah, Allah çfarë kuvendi t'mendshëm!
Kryq e i pakryq gjithnji u rri në gojë;
po andrrojnë shka s'mundet m'u bâ.
Shyqyr zotit dyqind vjet po bahen,
qysh se na fén e dlirt' kem pranue,
hizmeqarët e dinit tuj u bâ.
Qabja e shêjtë, te na nuk ka hile!
Shka vyen kryqi, i dobët i blinit
para mprehtsís e çelikut t'hjedhun?
Shêjti i drejtë nëse e mat topuzin,

do t'trandet toka prej t'rames s'tij
mu si kunglli i shprazët mbi ujë!
O botë e vogël, ti shka je verbue?
S'e njeh shijen e xhenetit t'dlirtë,
por lufton me zotin e me njerzit;
pa pasë shpresa jeton dhe mbaron;
shërben kryqit, jeton me Milloshin!
Shka âsht kryqi, posë nji fjale kote?
Milloshi i hjedh njerzit në kllapi,
ose n'ndonji t'dejun të tepruem.
Mâ shum ka vleftë nji ditë m'u falun,
se me u kryque katër vjet me radhë.
O hyrí t'bukra me sy të kaltërt,
që do t'çojmë bashk jetën e amshueme,
ku âsht hije, kush mund ta lshoje
për t'ndejtun përpara syve tuej!?
para syve tuaj që shigjetojnë,
që dhe vetë gurin munden m'e shkrî,
e s'po munden mâ njerín e dobët,
që ka lémun për t'u shkrî prej tyne;
para syve, si uji shum i kthjellët,
shef nepërmjet dy bebzave t'shêjta
nji trevë mâ t'gjanë të fuqís së zotit,
se prej malit n'nadjen pranverore
mbi hapsinën e detit t'kthjelluem!
O Stamboll, ti gazmend i ksaj bote,
kupë mjalti, e mal prej sheqeri,
banj'e kandshme e jetës njerzore,
ku zanat lahen n'sherbet pa prâ!
O Stamboll, pallati i Profetit,
burim i fuqís edhe i shejtnís,
vetëm prej teje zoti begenís
me sundue botën me anë t'Profetit —
mue prej teje kush mundet me m'nda?
Me qinda herësh në rinín teme

prej minderit n'agim kam shpejtue
te prroni yt i kaltërt e i habitshëm,
në të cilin e pasqyron ftyrën
mâ t'mirë se dielli, agimi e hana.
Në qiell edhe në det kam shique
kullat e tueja e minaret e mprehta,
nga të cilat naltohen kah qielli
n'agim e n'qetsín e mrekullueshme
mija mija zane hoxhallarësh
tue kumbue qiell's emnin e t'fuqishmit,
tokës emnin e Profetit t'tmershëm.
Po çfarë feje mund t'matet me ktê?
Çfarë lteri qindron mâ ngiat qiellit?

KNJAZ JANKU

Pra, efendi, kshtu, të falemi nderit!
(Çon kapicën)
Na mbajte nji predikim të bukur:
shka kërkuem, atê kemi gjetë!

VUKË MIQUNOVIQI

Kryqi dhe topuzi le t'përpiqen,
kuku p'r atê që t'i plasi balli!
Voeja e shëndosh'e merr të thyemen!
Shka t'mundem, do të ndieni a baj.

KNJAZ JANKU

Paj pasha zotin, un nuk due mâ
me ndigjue hoxhën n'Qekliqin tonë,
që gugatë n'majë t'atij zgavigji,
sikur huti n'majë t'ahit t'kalbsuem!
Kê po thrret ai atje mbi sukore
çdo mëngjes, porsa t'agoj' drita?

Ma ha mendja se e ka thirrë tashmâ!
Pse t'ua mshefi, nuk m'vje' mâ lehtë
se sa me m'ndejtun mbi maje t'krés!

KNJAZ ROGANI

Vesh'i majtë tash nisi me m'cingrue,
un po shpresoj për ndonji lajm t'mirë.

VUKË MANDUSHIQI

Eja ktu, Bajko, e fryjmë në sy,
sepse keqas diç m'u ka pluhnue.

SERDAR JANKU

Le t'shkrepë dikush, që t'ia qesim tymin;
fés së profetit njiktê ia kanda,
keq efendis, kujtoj, s'do t'i vije.

TOMASH MARTINOVIQI

Krrasin korbat dhe po kacafyten,
çmimi i mishit së shpejti do t'bjeri!

VUKOTË MRVALEVIQI

Mos m'kapërce mbi pushk', or' Bajko,
porse mbi tê, përmbrapa ktheu!

VUKË MIQUNOVIQI

(i pështpërit në vesh serdar Jankut)

Ky mbahet për bishti t'Haxhi-Haxhës
edhe për jetë t'jetës s'do ta lshoje,
dersa t'mbarojë bushtra ose mokna.

SKENDER-AGA

(s'ia kanda kah shef Vukën që pështrit)

Po shka âsht kjo, or vllazën Malazez?
E kush e ndezi ket flakë mâ s'pari?
Prej kah ju erdh ai mendim fatzí
mbi ndryshimin e fés sonë për t'folë?
A nuk jemi vllazën dhe pa ktê?
A s'kemi ra na n'lufta bashkarisht?
T'mirën e t'keqen vllaznisht po e ndajmë;
flok't e rij mbi vorret e trimave
a s'i hudhin turkijat si Serbët?

SERDAR VUKOTA

O vend i nemun, ti ke sharrue,
ti e ke emnin të tmershëm e t'mbrapësht!
Kur e pata kreshnikun e rí,
ma rrëmbeve në rinin e parë,
kur e pata burrin për burrní,
para kohe secilin ma more;
kur e pata kunor'n zbukuruese,
që kunoron ballin e nuseve,
ti ma korre n'lulen e rinís.
Ti për mue në gjak t'zí je shëndrrue!
Vërtet se ti nuk je tjetër gjâ,
posë grumbuj eshtnash e rrasash vorri,
mbi t'cilat rinija e pafrenueme
po na tregon ngadhnjimin e tmerit.
O Kosovë, o gjykatore e mbrapësht,
midis teje Sodomi shkrumoftë!

VUKË MIQUNOVIQI

Uh, serdar, se çfarë kuvendi t'mbrapësht!
Shka janë djelmoshat me parzma t'flakët,
në t'cilët zemrat e shtrydhin gjakun,
t'ndezun, po, me flakën e krenarís, —
shka janë ata? Vetëm flî t'bekueme,
që kalojnë prej lamijeve t'luftës
në mbretnín gazmore të poezís,
si ngjiten pikat e ndritshme t'vesës
nepër rrezet gazmore kah qielli.
Ku ke marre mâ t'madhe se pleqnín?
Kambët lakohen e syt të trathtojnë,
lmyshken trût në kungullin e krés,
balli i rrudhun të bâhet si i fmís;
gropat e mëdha e shëmtojnë ftyrën,
ndër gropa t'kres, ikin syt e zbét
vdekja nën ball zgërdhîhet përmnershëm,
sikur breshka nën kupën e saj.
Shka po përmend Kosovën, Milloshin,
të gjith n'atâ fatin e kem hupë;
por fuqija e emni malazez
janë ringjallë prej vorrit të Kosovës
përmbi rê në mbretnín e kreshnikve,
ku mbi hije sundon Obiliqi.

SERDAR IVAN PETROVIQI

Me Muhametin dhe marrija n'krye!
Mjerë shpirtnat tuej të mjerët, or Turq,
q'e rijsuet tokën me gjak të saj!
Për dy kual grazhdi âsht i vogël.

FERAT ZAQIR

kavaz-basha

Jo, serdar, nuk ia qillove drejt!
Feja e turkut s' mund t'durojë fyemje,
për derisa kryet të mos ketë shkue.
Ndonse toka âsht shum e ngushtueme,
prap dy fena munden me u pajtuemun,
si pajtohen çorbat n'nji sahan.
Si der tash, vllaznisht, pra t'jetojmë,
as nuk na duhet mâ shum dashtuni.

KNJAZ JANKU

Kishim me dashtë, o Turq, por nuk mundet;
kjo dashtnija jonë âsht qesharake,
syt keqas po na përpiqen né,
nuk po munden as m'u shique vllaznisht,
por gjaksisht edhe dishka me t'egër;
ç'dishron zemra syt e pasqyrojnë.

VUKË MANDUSHIQI

Shífni, o njerz, se çfarë saruku t'bukur!
Ku e bleve, agë, pásh amanetin?

ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Paj, ore Vukë, un nuk e kam blemun,
po veziri ma ka dhanë peshqesh,
kur kso vere paç shkue në Travnik.

VUKË MANDUSHIQI

Pásh dashtnin, mâ gjej njiksi dhe mue;
për tê ka'n un do ta jap nga zgjedha.

ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Un do ta dhuroj, or ti lum Vuka,
por në qoftë se don me u bâ kumarë;
pse ma kanda mue me njiksi trimi.

VUKË MANDUSHIQI

S'bâhet kumara për pa u pagzuemun,
e atëhere, n'daç, edhe katërfish.

ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Kumara i flok've âsht si i pagzimit.

VUKË MANDUSHIQI

Kumbarë do t'jem, por jo kumbarë flokësh!

Zhurmë e madhe dhe arsyetime midis Turqve e Malazezve, ndërsa t'urtit ndajnë, që të mos kërsîhen. Të gjith heshtin, nuk ndihet kush.

VALLJA

Tre serdar s'bashku me dy vojvodë
dhe me treqind sokolat e tyne,
sokol Baja me tridhetë drangona,
nuk do t'vdesin deri sa t'jetë jeta:
e kanë pritun qat Shëngjer vezirin
mù në maje t'bjeshkës s'Vërtijelkës
edhe u prenë n'ditë t'verës deri n'drekë;
s'deshti Sërbi Sërbin m'e trathtue,
që t'mos e lodhte bota n'qortime,
fara e tij t'mos kallxohej me gisht,

si shpija e pabesë e Brankoviqve,
por të gjith ranë fli njani pranë tjetrit
tue kënduemun dhe Turqit tue i vra;
e prej tyne vetëm tre tepruen
për nën grumbujt e Turqve të vdekun,
por t'plagosun Turqit i shkelmuen.
Ç'vdekje, u pastë bâ mirë gjít e nanës!
Zoti trimave ka me iu bâ
përshpirtjet dhe nderimin shejt t'vorrit!
Trimijë djelmosha, të gjith njilloji,
Shengjer vezirin e pa'n sulmue
para agimit n'Fushën e Kërstaçit.
Kush përpiqet i ep zoti fuqí:
forcat Shengjerit ia shpartalluen!
O, i lumi ai që aty pat qillue,
tashmâ plag't e Kosovës s'i dhembin,
tashmâ Turkun nuk e quen fajtuer.
O kreshnikët Sërb të Vërtijelkës,
do të duket flaka përgjithmonë
mbi vorret tueja të shugurueme!

PREJ PODGORICE ERDHËN DHETË KAVAZA TË VEZIRIT TË RI, I CILI VIZITON PERANDORINË. ATA I DORZOJNË LETRËN VLLADIKA DANILLOS.

VOJVODË BATRIQI

Thuej, vlladikë, se shka të shkruen veziri,
tashmâ nuk duem të mshifet kurrgjâ,
dhe n'qoftë se t'gjith turqit do t'venë fletë!

VLLADIKA

(lexon letrën fjalë për fjalë)

„Selim veziri, rob robit t'Profetit,
sherbtuer i vllaut t'diellit t'rruzullimit,
përfaqsues i gjith perandorís. —
për njoftim vlladikës me parsi:
Mbret'i mbretënve mue m'ka dërgue
që ta përshkoj vendin gjan' e gjatë,
që ta shof rreg'llin se si po shkon,
që t'mos fâhen ujqit me shum mish,
që ndo'i rrunzake të mos e lâje
bashken e vet n'ndonji ferrë pranë rrugës;
që ta rrbishti shka âsht zgjatun tepër,

që ta mtoj ku âsht pil e për maje;
që t'ia kqyri dhambët djelmenís;
që trandafillja t'mos hupi n'ferra,
xhevahiri t'mos zhduket n'plehnajë,
edhe rajes frenin t'ia përmbledhi,
përse raja âsht si kafshët tjera.
Pra kam ndie dhe për malet tueja;
edhe familja e shejtë e Profetit
e çmon vleftën e drejtë të trimnís.
Po rrejnë njerzit qi thonë për luanin
se ai tutet sado pak prej minit.
Eni te un nën çadrat e mija,
ti vlladikë e serdarët e parë,
vetëm ju me i dalun mbretit n'cak,
për t'i marrun dhuratat prej meje,
mandej jetoni si jetuet der tash.
Dhamb't e fuqishëm thejn' arr'n e fortë;
shpata e mirë pret topuzin në qafë,
e jo mâ s'po mundet kryet e laknës.
Ç'do t'ish t'hiqej huji i kallamit
mos me u përkulun para stuhís?
Kush prrojeve mund t'ua ndali hovin
që t'mos shpejtojnë kah det'i përthîmë?
Secilin që del prej hijes s'shejtë
të bajrakut tmershëm të Profetit,
do ta përvlojë dielli si rrfeja.
Nuk t'hollohet çeliku me dorë!
Mini n'kungull s'asht tjetër veç rob!
Me brejt frenin — veç të thehen dhambët!
qielli s'ka vleftë pa pasun rrfe;
e kra'thatit syt janë prej tlanave.
Turmat janë mu si kafshët e mjera —
shpirtmira, kur brîjt t'u kërsasin.
I mjeri ai vend ku kalon ushtrija!"

KNJAZ JANKU

Rren tregtari tue t'qeshë para sysh,
e grueja rren tue derdhun lotët,
pa mâ randë se Turku kërkush s'rren.

SERDAR JANKU

T'mos i mbajmë kta përfaqsuesa mâ,
por sa mâ shpejt t'i lidhim krye punës,
që pasha i tyne gjâ t'mos dyshoje,
le ta dijë heret e t'bâjë shka t'mundet.

VUKË MIQUNOVIQI

O vlladikë, përgjegju si ta dijsh
dhe ruaja ftyrën sikur ai ty!

VLLADIKA DANILLO

(përgjegjet)

„Si vlladika edhe gjith parija
Selim pashën përshndesin për letër.
Arra e fortë âsht nji pem' e çuditshme,
bane m'e thye, theve dhamb't e tu!
Nuk ban vena sa ka bâ përpara,
nuk âsht bota shka keni mendue.
Paj mkatnim âsht vetëm me mendue
për t'dhuru' Europën bajraktarit!
Dardha e madhe, do t'mbetet në fyt,
gjaku i njerzve âsht ushqim i mbrapësht,
ka nisun nga hunda me u shpërthye;
plot me mkate keni mbushun rrshiqin!
Ju kput rrypi pelës së profetit;
udhëheqsi kreshnik i Leopoldit,

Sobijevski dhe Duka i Savojës,
ia kthyen brinat dreqit të mallkuem.
Nuk âsht shkruemun njilloj në qitap
për dy vllazën me të njajtin emën;
para Vjenës Buraku muer m'thue
edhe qerri u rrotullue teposhtes.
Njerzve të kqij nuk u vyen mbretnija,
veçse para botës m'u turpnue.
Mend't e egra e hujin e tërbuem
e ka thiu i egër e jo njeriu.
Atij që ka ligjin n'teh të shpatës,
i qelbësojnë gjurmët me panjerëzi.
Un po marr vesht shka ke dashtë me thanë!
„Deri te shpella shpien shum fërkeme" —
Për miqt e malit mos u përgatit;
tash ndër ata s'ka tjetër mendim,
posë që mprehin dhambët kundër fqijve,
për me i ruejtun tufat prej bishave.
E bletishtës dyert janë tepër t'ngushta,
për ariun âsht sopatë e farkueme.
Ende keni vende dhe bagti,
pra, rrëmbeni edhe ripni lkurat.
Te ju rënkon në t'katër anët,
e mira, dh' e keqja nën mâ t'keqen.
Un rásh nji herë n'at kapreshin tuej
dhe për pak kapreshi sa s'u kput;
qysh atëherë jemi miq mâ t'mirë
mue mendët në krye m'i keni shtî."

Mbaroi letrën dhe e lexoi me zâ para të gjithve
(Malazezve e Turqve)

KNJAZ ROGANI

Qe letra e tash hiquni qafet;
jepjani atij që të ngushllohet.

Përfaqsuesat e Vezirit shkojnë të pakënaqun.

VUKË MIQUNOVIQI

Qe, rixhall, merre njiket fishek
dhe vezirit çoja të eglendiset
e njohtoi se vetëm ky âsht çmimi
i gjithsecilit krye Malazezi.

RIXHALL OSMANI

Çfarë fisheku vezirit dhantí,
or ti cub kryeneç i kaurrve!
Jo, nuk flitet ashtu me vezirat,
t'cil't i shtijnë ethet, kudo që shkojnë,
shpërthejnë lot't hiri e pahiri
edhe toka gjimon prej kukamës!

VUKË MIQUNOVIQI

Po t'mos na kishe ardhun tu shpija,
do t'dijshe shum mirë me t'u përgjegjë;
por sido qoftë due me t'thanë dishka:
Po a thue t'dy nuk jemi cuba?
Ai âsht cub i skllavëve t'lidhun,
ai âsht mâ i mirë, pse rrëmben mâ shum;
un jam cub që i ndjeki cubat,
âsht mâ me zâ cubnija e ime.
Un s' i përvloj vendet edhe popujt,
por shumica e mizorve t'pashpirtë,

para meje n'hund' e n'buzë kanë rá;
shum prej grave tueja tue kukatë,
lamsha të zez mbas meje kanë zhdredhë.

Shkuen kavazat e Vezirit. — Kacafyten dy gjela përpara mbledhís.

KNJAZ ROGANI

A nuk po i shifni njikta dy dreqën?!
Për çfarë shkaku ata janë t'u grî?
Njani tjetrit syt po duen m'ia nxjerrë!
Tridhjetë pula mbas tyne po shkojnë,
mund t'jetojshin porsi dy sulltana,
po t'i kishte lejue fat'i zi.
Eh, shka po m'vyen mue kjo grindja e tyne —
e, kisha dashtë me fitue mâ i vogli;
e ti, agë, pash mjekrrën e profetit?

SKENDER-AGA

E un dishrojshe t'fitote i madhi,
pse vetë zoti mâ t'madh e ka falë;
mbassi â mâ i madh, le t'jetë dhe mâ i fortë!

NATA ME HANË; RRINË RRETH ZJARREVE DHE VALLJA KËNDON NË LAMËN E MADHE.

VALLJA

Qytet i ri pushon përskaj detit
dhe i numron valët në hapsinë,
sikurse plaku që pushon mbi gurë
dhe i numron rruzaret e veta.
Ç'andërr t'bukur ti ke pa atëherë!
Venecjanët kah deti t'rrethuen,
Malazezët kah bjeshkët t'qarkuen
dhe u bashkuen aty në muret tueja;
t'spërkatën me gjak e ujë t'bekuem,
qysh atëherë s' t'vjen era e t'pakryqit.
Topall-pasha me 'izet mijë ushtarë
me i ardhun ndihmë Qytetit nxitonte;
por n'fushën e ngushtë t'Kamenopoles
ate e pritën Malazezët e rinj.
Çallmës turke aty i hupi emni:
t'gjith sharruen në nji vorr t'përbashkët,
ato eshtna dhe sot munden m'u pa.

VUKË MIQUNOVIQI

(rri i shtrirë me Serdar Jankon)

Shka je kah ban me atê brez, serdar?

SERDAR JANKU

Po due m'e shtrî përsipri teshave.

VUKË MIQUNOVIQI

E shka dreqin po t'vyen përmbi tesha?

SERDAR JANKU

Gjithnji po m'kap njifarë ankthi i keq,
sa m'ze gjumi, nuk m'len me frymue.

VUKË MIQUNOVIQI

Po çfarë ankthi dhe çfarë fati t'zí!
Aty pra nuk ka ankth as mgjitore,
por je trashun e bâ sa nji mtanë
dhe kur t'shtrihesh, ushûji t'zê frymën;
ajo mue asnjiherë s'më ka kapun.

SERDAR JANKU

E pra mue ma pruni shpirtin n'fyt;
gjithherë e mbáj nga pak rrikë me veti
dhe mâjen e ferrës ndër petzime,
por p'r atê kurrgjâ nuk âsht mâ mirë
se sa m'e shtrî brezin përmbi tesha.

(Knjaz Janku rri shtrirë me knjaz Roganin).

KNJAZ JANKU

Ih, si qelben kta farë turkoshakësh!
A s'po ndien njifarë âme, Rogan?

KNJAZ ROGANI

Qysh, orën e zezë, knjaz, un s'po ndij!
Kur pranë tyne rrij nepër mbledhina,
un gjithmonë hundën e mbaj me dorë,
po t'mos e mbajshe, do t'kishe vjellë;
e prandej edhe un jam skajuemun,
se pranë tyne gjallë nuk kishe gdhî.
Qe se sa larg jemi na prej tyne,
e pra përsëri ajo âma e randë
e të pakryqve edhe ktu po vjen.

Koha e thellë e natës: të gjith flejnë; dikush flet jerm. Knjaz Janku e knjaz Rogani çohen me pa se kush ishte kur qe, Vukë Mandushiqi flet si në zhgandërr.

KNJAZ ROGANI

Po shka t'zít ke, or lum Mandushiqi,
që gjith natën me dikê po flet?

KNJAZ JANKU

Mos, o Rogan, mos e ço prej gjumit,
sepse ai flet në gjum sikur zgjandërr;
edhe kshtu dishka do t'a pyesim,
që s'paku të knaqemi tue qeshë.

KNJAZ ROGANI

Hajt pra, Vukë, shka ishe tue na folë
për atê banin tonë, Millonjiqin?
Çfarë ngatrrese ndërmjet jush ka bî?

VUKË MANDUSHIQI

S'kemi, vlla, na kurrgjâ ndërmjet veti,
por dishka për t'kunatën po flas.

KNJAZ JANKU

Po shka qe, pa ma kallxo tinas!

VUKË MANDUSHIQI

Asht mâ e bukur se sa zana e malit,
ende s'i ka as tetëmbdhetë verat,
zemrën të gjallë mue më ka rrëmbye!

KNJAZ JANKU

E pse ajo zemrën ta ka rrëmbye?

VUKË MANDUSHIQI

Ka se pse, a përnjimend po tallesh?
Pse ajo shoqe nuk ka në ket botë!
T'mos kishe lidhë me ban Millonjiqin
nj'a nandë herë rresht t'shejtën kumarí,
kunatën e re do t'ia rrëmbejsha,
e bashkë me tê kishem marrun dhén.

KNJAZ JANKU

Mos u ban fmi, — he të qaftë nana!
Me t'vërtetë krejt mend't t'i paska pi!

VUKË MANDUSHIQI

Ndo âsht djalli, ose janë magjít,
ose dishka mâ e keqe se t'dyja:
kur ta shof si nënqeshet e reja,

bota m'sillet rreth kokës vërdallë.
Vshtiras mujta krejt me i kapërcye,
por nji natë vetë dreqi mue m'shtyni
edhe bujta n'kasollë t' Millonjiqve.
Ish natë me hanë, mu para agimit,
kallej zjarmi përmidis vrrinajes,
kur qe, ajo, prej dikah ia mrrini
edhe pranë zjarmit u ul m'u nxé.
Hetoi se t'gjith flejshin në kasolle,
ajo atëherë rregun nisi ta shprishi;
flok't iu derdhen der përfundi brezit,
nisi flokët nën parzëm me i krehë
e me zâ t'hollë nisi me vajtue
si bylbyli mbi degën e lisit.
Vajton nusja kunatin André,
djalin e dashtun t'ban Millonjiqit,
që prej Turqve në vjetin e kaluem,
pat qenë vra në Dugën e pergjakun;
edhe t'kunatën s'e la m'u qethë:
mâ fort iu dhimbtën rregat e nuses,
se sa kryet e djalit t'vet André.
Vajton nusja me ta therun zemrën,
syt i kallen sikur flaka e gjallë,
e ka ballin mâ t'bukur se hana,
edhe un qava si t'ishem kërthî.
I lumtun Andreja q'e kanë vra,
sa sy të bukur janë tue vajtue,
se ç'gojë e bukur âsht tue ankue!

KNJAZ ROGANI

(përshpërit knjaz Jankut)

Mos e pyet pash zotin për kso gjanash, derisa s'ka thanë ende ndonji marri.

Agon; zgjohen e çohen.

OBRADI

Po ju tregoj se ç'andërr kam pá:
shum populli na ishte çuemun peshë,
sikur kryqet t'i bajshim diku;
digjte dielli, me t'dalë syt prej kreje
dhe ish gurinë asajt kah shkojshim.
Dersa zbritëm, sikur n'njikso fushe,
nën nji mollë u ulëm me pushue,
për nën t'cilën 'i shé gurgllonte.
T'gjith u rrasëm nën hijen e saj
edhe volëm molla të pjekuna,
si sheqeri ambël ish secila;
nën të popi na e lexoi ungjillin.
Ndërkaq të pesë Martinoviqët,
njani mbas tjetrit u çuen në kambë
dhe mbas tyne tre a katër shokë.
Krejt populli i kqyri se kah shkuen,
e ata vunë shkallët n'kishë m'u ngjit,
edhe hypën në lterin e kishës,
përmbi të vunë kryqin e artë.
Shndriti kryqi si dielli ndër bjeshkë
dhe populli i tanë në kambë u çue,
kryqit të shêjtë ata iu përkulën.
Mue atëhere m'duel gjumi prej frige!

VUKË MIQUNOVIQI

I lumi ti, ç'andërr paske pa!
Edhe un në gjum ngushtë kam pasë ra
tue u mprojtun prej qejve të dikuj,
nj'a pesë a gjashtë me shpatë i kam pré.
Po t'ishe nisë diku n'çetë me shkue,
vërtetë me Turqit unë do t'isha vra.

SERDAR JANKU

Un sonte kam qenë me darsmorë
dhe me bullën martue kam Bogdanin;
në kishën tonë e kemi pagzue,
e kem pagzue, mandej kunorue.

Turqit shkuen njani mbas tjetrit të pezmatuem.

SERDAR VUKOTA

Sonte Ozrin un në gjum kam pá.
Ishim nisun dyqind Ozriniqas
dhe aq kualve u grahëm me veti
për t'marrë venën e Sh'n Arangjelit;
edhe u kthyem me pije prej Kotori,
njerzit kndojshin edhe shprazshin pushkë.
Kur ia mrrijtëm n'maje t'Potoçinit,
po na rrijshin kund nj'a treqind vetë:
mbi secilin dollama e blertë,
mbi secilin paftat edhe armët.
Na menduem: po kush do t'jenë ata?
Ndoshta janë miq? Tash s'âsht koha e tyne!
Kur, shka me pa, ishte Ozri i vjetër
dhe mbas tij Ozriniqët e zgjedhun
(tash prej tyne asnji nuk âsht gjallë);
shau e lshoi mbi né gur edhe dhé,
pse n'Çevë s'po i ngrejshim kishë Arangjelit,
që ai gjithkund me na ndihmuemun.
Aty për pak sa s'u bamë kërsî,
edhe tash dridhem prej frigës s'tij!

VUKOTË MËRVALEVIQI

Unë gjith natën vërtlloj edhe andrroj,
e, porsa zgjohem, harroj çdo gjâ.

Knjaz Bajku e Vukë Mandushiqi janë të mallëngjyem; ata të dy nuk duen me tregue kurrgjâ.

KNJAZ JANKU

O knjaz Bajko, dishka je pikllue?
Shka do t'bâhet, at s'mundesh m'e ndalë,
por tregona, dhe n'qoftë se s'â mirë.

KNJAZ BAJKU

Po, o knjaz, kjo njilloj âsht për mue!
Andërr t'keqe un sonte kam pa:
t'gjitha arm't e mija cop' e grimë.
Pa ndo'i t'keqe nuk muj me kalue
edhe pa ramun n'ndonji vllavrasje;
pse kurdo që kso andrre kam pa,
kam bâ gati shka duhet për t'dekmin.

KNJAZ ROGANI

O Mandushiq, pse je i pikllуem?
pse nuk tregon shka sonte andrrove?

VUKË MANDUSHIQI

As andërr pash, as dij me tregue,
por gjith natën kam fjetë si i vdekun.

KNJAZ ROGANI

Un do t'tregoj, mbasi gjithë e lát:
kam pa andërr Drashko Popoviqin;
e mue andrra cok zhgjandërr po m'del,
dhe kisha thanë se qe, po vjen fushës.

ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА СКОПЈЕ

SERDAR RADONJA

Me u habitë se ç'âsht njeri i shkretë!
Na der' tash kurrgjâ nuk u kujtuem
për mâ të mirin vojevodën tonë;
e ku ishte Drashko Popoviqi?

SERDAR VUKOTA

Ka pasë shkue Drashko der' n'Venedik.
Kur Shëngjeri i pat ra Kotorit,
nisi me gjuejtë me topin e ahit.
Pop Shtjefni atëherë n'Kotor u gjind
dhe gjuejti me nji top prej Kotori,
ia qilloi Shëngjerit bombarden,
dhe mu n'grykë me kokërr e qilloi,
edhe ta bani nja treqind copash.
Atëhere Duka ia lidhi rrogën,
për çdo vjetë nga njiqind cekina.
Popin keqas e pat kap pleqnija,
prandej Drashku n'Venedik pat shkue
për t'marrë rrogën prej Venedikasve.

KNJAZ ROGANI

Shtini n'hellë ata pesë a gjashtë desh,
të hamë drekë dhe t'shkojmë nepër shpija.

ERDH VOJVODË DRASHKU, U PËRQAFUE E U PUTH ME TË GJITH, MANDEJ U UL MIDIS TYNE.

KNJAZ ROGANI

Trego, Drashko, diç prej Venedikut!
Çfarë populli ishte n'ato ana?

VOJVODË DRASHKU

Çfarë populli, o Rogan, po m'pyet?
Si të tjerët — nuk ishin me brina.

KNJAZ ROGANI

E dijmë, he burrë, se ata nuk kanë brina,
po a ishin të hijshëm edhe t'pasun?

VOJVODË DRASHKU

Kishte, or vlla, edhe mjaft të hijshëm
e të shemtuem dhetë hise mâ tepër,
prej shemtimi mos me mujtë me i pá.
Porse, or vlla, edhe mjaft të pasun kishte
prej pasunís krejt ishin trenue,

ishin fminue si me qenë kërthî.
T'gjitha skâjet mbushun me skamnorë;
hiqshin aq keq, sa me u dalun syt
për ta fitue kafshoren e thatë.
I kam pamun ka dy ndërmjet veti,
që ngarkojshin ndonji grue tuloshe,
me trup të vdekun dhe të zdërlaqun,
që mund t'peshonte edhe njiqind okë;
ata e bajshin në pik të mesditës
posht' e përpjetë rrugve të qytetit,
pa pasë frigë se u shkon fytyra dhe nderi,
mjaft që t'munden me fitue 'i kafshore.

KNJAZ JANKU

Po a kishin farë shpijash, or Drashko?

VOJVODË DRASHKU

Ishin shpijat për mrekulli t'zotit,
por prap kishte zor e vështirsí:
qelbsija e keqe e zapllima e randë,
ngushtica e madhe ua zente frymën,
prandaj gjak në ftyrë s'u kishte mbetë.

VUKË MANDUSHIQI

E përnjimend, na thuej, qysh të pritën?

VOJVODË DRASHKU

E kush dreqi ka pasë me m'pritë mue?
Po un s'kam njoftë atje njeri t'gjallë,
e jo mâ dikush me dalë me m'pritë!

Po mue gjith ai pshtjellim i shëmtuet
nuk më lente prej shpije me dalë:
kur dishrojsha me dalë n'për qytet,
gjithnji për rreth meje kishte zhurmë,
ashtu si te na t'dielen e bardhë,
kur djelmoshat dalin n'karnavale.
Atje nji mik po t'mos kish qëllue,
mû i biri i Zan Gërbiçiqit,
shpín teme mâ nuk e kishe pá,
porse eshtnat atje i kishe lanë;
e ai si vlla, besa, mue më ka pritun,
tue m'endun gjithkund Venedikut.

VUKË MANDUSHIQI

Po, a ishin farë trimash, o vojvodë?

VOJVODË DRASHKU

Pasha fén e zotit, Mandushiq,
për trimní atje s'u bâte fjalë!
Por ata mirë e kishin ngashnjye,
i ki'n ngashnjye dhe i kishin kapun
vllaznit tonë e sokola të mjerë,
Dalmatinas me Kroatët trima,
dhe anijet me ta i ki'n mbushun
e iu grahshin nepër dhéna t'hueja,
prej kah bijshin thesaret e çmueshme
e pushtojshin vende dhe qytete.

SERDAR IVANI

E po gjyqet a i kishin të drejta?

Ishin, or vlla — ruena zot prej tyne!
Diç mâ t'mira se ato të Turqve.
Ishte nji shpí e madhe sa s'ka,
në t'cilën anijet u ndërtojshin;
aty kish me mija nevojtarë,
të gjith 'in lidhun me hekra t'randa
dhe anijet Dukës ia ndërtojshin;
prej vajtimi e mjerimi t'përvnerun,
njeriut s'i bâhej me hy n'at' vend.
Nji palë skllavësh ishin të ngërthyemun
me hekra n'për anijet e mdhá
dhe u grahshin anijeve n'për dét;
aty dielli i verës i përvlonte
dhe i mbytshin shinat e shtërgatat,
prej vargojve nuk mujshin me luejtë,
por aty rënkojshin natë e ditë,
sikur qeni i lidhun tu vathi.
Por mâ t'tmershme atje kishin burgjet,
nën pallatin, ku Duka banonte;
as në shpellën mâ t'fellë që ti njef
s' ishte mâ vështirë se aty me ndejtun,
aty dhe kali do t'kishte me cofë,
aty njeri as qenin s'e kish lidhë,
e jo mâ t'lidhi njeriun fatzí.
Të gjith njerzit n'at vend po i lidhshin
edhe i mbytshin nëpër izbe t'errta.
Më mpîhet gjaku, he ata i vraftë zoti,
kur më bijnë ndërmend ato tmerime!
Kërkush shoqin s'guxonte me ankue,
e jo se mâ dishka me i ndihmue.
Kur i pava vuejtjet e kreshnikve,
më theri zemra, zuna e bërtita:
„Shka mbi njerzit bani, or flliqana?

Pse nuk i zhdukni njerzit si trimat?
Pse po i vini në gjithkto mundime?"
Gërbiçiqi ndërkaq m'pështpriti:
„Mos e hap gojën m'u ndie kso fjalësh!
Ktu nuk guxon njeri me folun drejt;
fati yt që nuk të kanë kuptue."
Pra m'ndigjoni sod se shka po u thom:
prej aso burgjesh un vesh kam marrun
se e dhunojshin randë urdhnin e zotit,
se mbretnija e tyne do mbaronte
dhe ndër duert e mâ t'mirëve do t'binte.

VUKË MIQUNOVIQI

Mbasi ti kshtu je tue parapa,
po a s'mendojshin për ndokend n'ket botë?

VOJVODË DRASHKU

S'gjindet kush që t'mos tutet dikúj,
në mos tjetër, prej hijes së tij.
Ata nuk kishin ndonji frigë tjetër,
përposë të policve edhe t'spijujve;
gjithkush dridhej n'Venedik prej tyne.
Kur dy vetë flitshin ndonji send n'rrugë,
vesh't i treti pupzonte me i ndie
dhe mejherë ngitte në gjykatore,
tregonte gjithshka që flitshin ata,
dishka tue shtue dhe tue zbuk'rue.
Ata dy mejheri i kapte gjyqi
dhe i çonte me vuejtun ndër anije.
E cok prej ksaj dhe kishin sharruemun,
midis veti besimin ki'n hupë.
Venediku sa merr gjat' e gjanë,

ti s'e gjejshe kund asnji njerí,
që shoshoqin n'at' vend nuk e mbante
për polic t'mshefit' ose për spijû.
Gërbiçiqi mue m'qe përbetue
se njiherë policët dhe spijunët
kishin pasë shpifun kundër nji Duke,
para senatit dhe mbarë popullit,
edhe se kryet ia kishin pasë pré
mù te shkallët e pallatit tij.
E si do t'rrijnë pa u tutun të tjerët,
kur kanë mrrijtun me shpifun për Dukën? !

KNJAZ JANKU

Po a kishte lojna ndër Venedikas,
sikurse kto që bêhen ndër né?

VOJVODË DRASHKU

Kishin lojna, po jo si ndër né.
Në nji shtëpí ata po mblidheshin,
mbassi muzgej, mbassi hajshin darkën.
Ishte e madhe shpija për t'u bindë,
n'tê me mija qirijsh ishin ndezë;
kudo n'mur ishin hapun çojpat,
që u mbushshin pil e për mâjë me gjind,
po ashtu dhe pjesa tjetër e shpís;
kudo mu' i shifshe se si prej muresh
e nxjerrshin kryet si mini prej bire.
Porsa 'i faqore ngrihej përpjetë,
mejherë hapej pjesa e tretë e shpís.
Zot i dashtun, se ç'kishte me pa!
Aty ia befën njifarë lloj njerzish,
asish as n'gjum nuk munden me t'dalë,
të gjith larosha si maca t'egra,
porsa nisën me bulrue n'për shpí,

gjith tjerët i rrahën duert me shplaka;
gati sa s'rash vdekun prej t'qeshunit!
Mbasi meni pak, ata u larguen,
dhe mbas tyne tjerët u diftuen.
Aso marrish dhe aso shemtimesh
askush në botë ende s'i ka pa!
Hundët e mdha nga një çerek oke,
i gaprrojshin syt sikur lugetnit,
gojën e hapshin si ujq t'untuem,
kambët prej drujve i kishin pasë vû
edhe të shkojshin si n'palavigja;
ki'n vesh trupin me cukla dhe zhele,
me i takue njeri në pikë t'mjesditës,
mishi dhe lkura i ish' tërqethun.
Der'sa dikush — zoti i pastë ndihmue —
bërtiti pre' atyne çepojave:
„Ikni popull, se shpija na u dogj!"
Zot i dashtun, se ç'marrí me pa!
Filloi gjama, krisma dhe rropama,
filloi britma, kapelat flakruen,
me qindra sojesh mbetën nën kambë;
t'gjith u rrasën, sa mos me marrë frymë,
si mu kafshët kur i ndjek bisha.
Ne nesre na prap shkueme për lojë;
kur qe, n' atë' shpí s'kish njeri për bé,
pse shpija e shkretë kishte qenë mshelë.
Un do t'u tregoj edhe 'i marrí
(dhe mirë e dij se s'do t'më besoni):
i kam pamun njerzit n'Venedik,
që mbi konop kcejshin edhe luejshin.

KNJAZ ROGANI

Kjo, o Drashko, s'mund t'jetë e vërtetë,
por ty ndoshta syt t'i kanë mashtrue.

VOJVODË DRASHKU

Nuk po dij gjâ, por i kam shique;
dhe vetë besoj se âsht ndonji mashtrim.

OBRADI

Po shka mund t'jetë tjetër, posë mashtrimit!
Prej nji plaku, un kam pasë ndigjuemun
se disa ksish ki'n ardhë në Bokë të Kotorit
prej Italís o ndo'i vendi tjetër,
n'pazarin tonë ata kishin dalun,
edhe gjith pop'llit ia k'in lshue zanin:
„Pa, shiqoni at' gjelin atje!"
Kur atê gjelin u vunë m'e pá,
ai tërhiqte për kambësh nji trá —
dhe, mejherë — s'ish tra, po fije kashte!
S'dyti bërtiti: „Ndigjoni popull,
sekush do t'ketë nga 'i kalavesh n'dorë,
kalaveshve brisqet do t'afroni,
por ruejuni, se po u gjenë e zeza,
e mos t'presi ndokush kalaveshin!"
Dersa rrushin e kapi secili,
ua afruen brisqet kalaveshave,
kur mrekullín pán që nuk âsht pá:
secili hundën e vet kish kapë,
kish afrue briskun te hunda e vet!
Ndërsa i treti n'maje t'murit briti:
„Ndigjo popull, mos u mbytni n'ujë!"
Ndërkaq shunglloi uji n'mes t'pazarit;
pastë qenë mashkull ose pastë qenë femën,
t'gjith u shpërvolën me kalue ujin,
kur, as ujë, as pika me lagë sŷt,
por gjithkush kish përvjelë rrobet n'pazar
e ish nisë sikur t'kalonte ujin!

Kur pa populli se e k'in turpnue,
u çuene peshë dhe deshtën me i vrá,
por latin't u dhanë kambve n'Kotor.
Kto lojna janë po ashtu, vojvodë,
si ato që luejshin përmbi konopë!

VUKË MIQUNOVIQI

A kndojshin si duhet në lahutë?

VOJVODË DRASHKU

Çfarë lahute e ore të zezë!
Për lahutë atje s'bante kush fjalë.

VUKË MIQUNOVIQI

Besa për krejt lojnat pa lahuta,
asnji pare turku s'kishe dhanë.
Kur lahuta nuk ndihet në shpí,
aty shpija dhe njerzit janë t'vdekun.

SERDAR RADONJA

Të kemi pyetun për t'gjitha punët,
por a e pave Dukën, o vojvodë?

VOJVODË DRASHKU

E pásh, o vlla, si po t'shof tásh ty.

SERDAR RADONJA

Pash amanetin, a ishte farë burri?

VOJVODË DRASHKU

Njeri i dorës s'mesme kishte qenë;
nën at' emën po t'mos kish qillue,
nuk kishte pasë pse me u tutë nga msyshi.

SERDAR RADONJA

E si, vojvodë, ia thojshin emnit?

VOJVODË DRASHKU

Valijero, dhe mâ s'dij se qysh!

SERDAR IVANI

Po a t'pyeti gjâ për kto ana tona?

VOJVODË DRASHKU

Pyeti, vlla, as vetë s'po dij se qysh.
Dola para tij me Gërbiçiqin,
e përshndeta sikur m'porositën.
Përkundruell meje nënqeshi Duka,
më pyeti për krahinat tona,
gati sa s'thash: i don Malazezët, —
pse me radhë i përmendi luftat,
n't'cilat tonët ndihmuen Venedikut.
Porse mandej nisi me u fminue,
edhe më pyeti për fqijt e tanë:
për Bosnjakët edhe për Shqiptarët.
M'tha: „Kur nji Malazez bjen n'duer t'tyne,
sido që t'jetë i gjallë ose i vdekun,
a thue e hanë, ose shka bâjnë me tê?"

Qysh m'e hangër, pash zotin e lumtun!
Qysh mund ta haje njeri njerín?!
„Por un kam ndie — foli ai përsrí —
se atje nji popull po hante gjarpij!"
Po çfarë gjarpijsh, o i nderueshmi Dukë?
Edhe nëpër rrugë âsht vshtirë me i pamun,
t'gjitha kimet i kreshprohen njerit!

KNJAZ JANKU

Un po besoj se t'ka pritun mirë?

VOJVODË DRASHKU

Besa — jo mirë, por edhe fort mirë!
Më premtoi edhe shka nuk kërkova!
Edhe thásh, kur u ndava prej tij:
i lumi un, n'ditë t'sodit e gjithmonë,
u çel fati për t'gjith Malazezët,
mjaft barut do t'dërgoj, n'mos tjetër,
aq sa t'kenë me se m'u vra me Turqit.
Kur mâ n'fund, t'gjitha kto huq duelën,
si të mos kishte pasë thanë kurrgjâ.
E tash, për besë, s'e kishem besue
dhe po t'thonte: tamli âsht i bardhë!

KNJAZ ROGANI

Po si t'kanë ushqyemun, o vojvodë?
A kishin pasun haena të mira?

VOJVODË DRASHKU

Aty s'kishte haena, përposë bukës,
ata bijshin do lloj ambëlsinash,
tri orë i lpijshin, der'sa drekojshin.

Aty dy të tretat e popullit,
ndonse edhe të rij, ishin dhambshkulë,
cok pse lpîjshin aso ambëlsinash;
tash prej mallit po ngihem me mish.

VUKË MIQUNOVIQI

Qofshim falë zotit, se mjaft habi!
A nuk po e shifni ju, ktu n'Kotor,
shì njiket farë Sovro providurin
edhe zotnijt tjerë të Venedikut?
Po duen mâ mirë pulën ose voen,
se sa dashin o msheren e djathit!
Sa morín e pulave në vjetë
ata do t'kishin mujtë me përbî!
Edhe t'sharrojnë n'at' jetë zotnilocash,
ta kanë lshue plancin e rrue musteqet
edhe 'ifarë pluhni ta hjedhin n'krye,
t'i varin vathët në veshë si gratë!
Si t'i mbushin kund nj'a tridhet' vjet,
të gjith duken sikur plakat rrole,
prej shemtimit nuk munden me u pa;
kur t'nisin pak me u ngjitun shkallëve,
bâhen cok sikur përlhura e bardhë
e për nën fyt dishka iu lodron,
kishe me thanë se 'iheri mbaruen!

PRESIN TË PJEKMEN DHE ULEN PËR DREKË. SERDAR JANKU PYET SE I KUJT ISHTE DASHI DHE MANDEJ SHIQON SHPATULLËN. ATA I THONË SE DASHI ISHTE I MARTIN BAJICËS.

SERDAR JANKU

Shpatull' e bukur, sa mirë po tregon!
Lumi ti, o plak, sod e përgjithmonë,
nji gjâ e madhe ka me t'ndodhun ty!

KNJAZ ROGANI

Po, cila thonë se âsht ana e jonë,
ana e kryqes ose ajo e shtyllës?

KNJAZ JANKU

Na gjithherë me kryqen jemi mbajtun.

KNJAZ ROGANI

Me mija shpatllash kam rrumcullue,
por kso fatkeqsije kurr s'kam pa;
e kujt âsht shpatlla që tash po kqyri?
Shif se shpija e tij qenka shfarue,

ИНСТИТУТ ЗА ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА СКОПЈЕ

n'atê mâ gjelat s'paskan me knduemun,
e qe, në midis tuk qenka shpue,
sikur me femje m'e pasë birue,
e nepër tê, po, nj'a njizet vorre,
dhe asnjani jasht' shpije nuk qenka!

Të gjith kqyrin atê shpatull e binden se si ishte; pyesin se i kujt ishte dashi, përgjegjen se ishte i Skender-agë Medoviqit.

KNJAZ JANKU

(shef nji shpatull tjetër e flet mbas saj)

Po, njiky i paska nj'a njizet gjedhe,
lamin në shpí e paska mâ s'miri,
trenët e shpís i paska mjaft t'forta,
të fortë e t'bukur i paska kualt;
diku e mshefka nji pshtjellak me pare,
por kishe thanë se n'tê shum nuk ka,
dhe për atê, krejt të shpís po e dijkan.

VUKOTË MËRVALEVIQI

(flet mbas nji shpatlle tjetër)

Pré e pa frê, por s'po dij se ku,
fort e përgjakun, zoti e pastë vrá;
për rreth saj Kosova qenka shtrî!

VUKË MIQUNOVIQI

Po ç'fallxhoni sikurse fallxheshat,
o si plakat kur shtijnë fall me bathë?
Po shka mund të dijë ashti i vdekun
se çdo t'i ndodhi dikuj n'ket jetë?

VUKOTË MËRVALEVIQI

E shka dreqin ti tash na shet mend?
Ti me to je kah fallxhon aq shum
sa fallxhojnë nj'a dhetë vetë të tjerë.
S'ia len kúj shpatllen m'e rrumcullue,
por ua rrëmben njerzve mù prej goje;
po, nj'a njiqind m'i ke marrun mue,
që ta shofish dreqin mâ përpara,
gjysa e jetës n'to t'ka kalue.

VOJVODË BATRIQI

Pa eja Vukë prej Stupit t'Lesheves
merr lahutën për me na argtue,
mbassi â mirë, le t'bâhet dhe mâ mirë.

VUKË LESHEVASTUPA

(këndon)

O Çevë e rrafshët, çerdhja e trimave
e vend ploje t'përgjakshme njerzore,
sa ushtrinat mbi ty kanë kalue,
sa nanave futën ua ke vûe!
Eshtnat e njerzve të kanë mbulue,
me gjakun e njerzve ti je ngî!
Pa prâ, qysh prej ditës s'Vidovdanit
ti, me mish trimash edhe kualsh,
ushqen korbat dhe ujqit e murrëm.
Tmerim pat qenun nji herë me pa:
tymi i zí të kishte përthekue
njiqind mija Turq të kishin ngërthye,
për rreth teje pushkët bumbullojshin,
mija mija djelmoshash gërthitshin

dhe krrokatshin tufat e korbave.
Përmbas territ dhe dielli po nxen:
para mbramjes mbi ty u kthjellue,
Turqit e vdekun n'për ty numruem,
kurrqysh numrit s'mujtëm m'ia qilluem
se sa vetë aty kishin mbarue.

(Len lahutën).

VOJVODË BATRIQI

Hajde, Vuço, mos e len, pash ty,
se pa ktê nuk ká farë argtimi!

VUKA

S'po dij, vojvodë, pra mâ mirë asht m'e lanë.

KËRSASIN PUSHKËT NË FUSHË, KËNDON NJI GRUMBULL NJERZISH PREJ NJ'A NJIQIND E PESËDHETË VETËSH

VOJVODË DRASHKU

Kush janë ata si me qenë trenue?

SERDAR JANKU

Ata janë darsmor't e Mustafiqit,
po martohet Sulo bajraktari
me të mbesën e Kadís s'Obodit.

VUKË MIQUNOVIQI

Po nuk qenkan Turq të gjith darsmorët,
duket se aty paska dhe Malazez?

SERDAR JANKU

Edhe Malazez vërtet aty tuk ká,
duket se janë pak mâ pak se gjysa.

VUKË MIQUNOVIQI

Ku po shkojnë, he bushtra tavolinash,
Brankoviqët e sahanlëpisat;
shka u vyen shoqnija me turqit?

KNJAZ JANKU

Po çfarë dreq martese ajo do t'jetë,
mbassi kunorë ata s'lidhin fare,
porse jetojnë si gjât' t'tjera t'gjalla?

SERDAR JANKU

Te ata kurrfarë kunore nuk ka,
porse njifarë lidhje bâjnë ndër veti
sikur lopën që japin përgjysë,
ata graninë ndër njerz s'e numrojnë,
porse i mbajnë mu si rob të shitun.
Ata thonë: grueja âsht për njerín
nji pemë e shijshme, ose kingj i pjekun;
der'sa t'jetë kështu, le t'rrijë në shpí, —
po s'qe ashtu, le të përzihet prej dere.

KNJAZ ROGANI

Zot, o zot, se çfarë pis mileti,
si â dejë në t'keqe e padrejtsí!
Kudo që shkon, aty ligjë nuk ká;
ligja e tij âsht shka i dishron zemra,
shka s'i dishron, nuk e kap kurani.

Krushqit këndojnë fushës përpjetë.

NJI KRUSHK TURK

O Gjergj Elez, krah i skyfterit,
që vetvetiu pa farë mundimi,
fluturon n'xhenet, kaluer mbi atin
te Profeti për t'dalë sa mâ parë;
hyrít e bukra ty t'kanë robnue,

e prandej kaq shum na je vonue.
Eja te na sa mâ shpejt që t'mundesh
përmbi allçin tand me krah' e fletë.
Ti mos harro shpatën edhe shtizën
dhe kamxhikun tand të përfrigueshëm,
sepse shkjét vesht kanë çue përpjetë;
eja t' mbledhish bagtín ndër vathnaje,
pse ujqt e tu janë untue pa masë.
Le të shkëlqejë shpata dimiskí,
që të mos lefin qejt në Profetin.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Ku je, Marko, he trim'i trimave?
Edhe pse lajkatar'i Turqve,
përs'ri ti je krenarija jonë.
Hypi, Mark, laroshit tand përmbí,
prej armve mos merr gjâ me veti,
përposë topuzit t'randë me gjashtë pyka,
midis shpatllash mshoi Alis me tê,
t'báj me shndet Profetin e hyrít!

NJI KRUSHK TURK

O Ilderim, topuz i Profetit,
a pak pate prej fés kristiane,
prej kah lén dhe kah prendon dielli
me l'shue n'vrap átin tand me fletë,
me gjak m'e fa tanden dimiski,
e me u bamun shehiti mâ i tmershëm,
por u çove — Fatimen përzune,
bijën e vetme t'Profetit t'shêjtë.
Bane faj ndaj zotin e Profetin
kush fyen ata, shtrejt do ta paguejë.

Pra falë të qoft-o tambli i dinit
mbassi Bosnes ia theve turîjt
edhe there shka s'bane synet;
por fakiri le vetëm t'vorfnit
që t'na sherbejn' e mbi kryq t'vajtojnë.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Or Obiliq, drangue i rrufeshëm,
kush të shiqon, atij syt i lbyren,
gjithmonë trimat ty kanë me t'festue!
Ti s'na e lshove kunor'n si coftinë,
kur nën mjekërr i ndejte padishahut,
mu kur dinit i shkele n'çorbë.
Tash po t'shof mbi Kojrilën tande,
kah i shpërndan Turqit te shatorja.
Shka do t'bâhet, kush do t'ia qilloje?
Serbi e Turku kurr nuk mund t'pajtohen,
mâ para deti mund t'ambëlsohet.

NJI KRUSHK TURK

Pa mbaju Ali, or ti zogu i kurvës!
Kotarset e reja u thekën kambve.
Për sokolin e murrëm asht marre
me e ndjekë fort tufën e fullanzave
edhe për veti mish mos me gjuejtun.
Mshoji, Tale, m'cupilin e thanës,
me t'cilin brijt thehen si arrat.
Gjysa e juej le të paguejë me krye,
por mos e lini Kosën mbetë nen shkjé —
njikso peme nuk âsht bâ për shkjé.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Ik, or Komnen, ti bre trim i çartun,
mbassi kso drenushe ke gjatue;
krahët e tu mjaft i ke pushue,
tash shum larg Kotarin nuk e ké,
feja jote i ka pëlqye Ajkunës,
mezi pret ajo për me u pagzue.
Shungllo njiherë, ti mixhok Novaku,
përmbi Klisurë, si e ke pasë zakon,
pse veshët dinit i janë mutue;
zgjoja pleshtat në gzofin e tij.
Mos len gjallë, Bajo, asnji për bé;
kshtu që krushqit t'mo i trazojnë bjeshkët
pa lejen tande ose të Limit.

Del Mustaj Kadija dhe u lutet djelmoshave që të mos këndojnë aso kangësh pranë mbledhis së Malazezve, kështu që të mos i vij ndokuj prej paris randë, por le të këndojnë kangë darsmësh. Ai vetë ia filloi me këndue.

MUSTAJ KADIJA

Mos qaj, nanë, dilbere Fatimen:
âsht martue, s'âsht vorrue;
gonxhja gemit t'vet s'ka ra,
por në bahçe t'veten e kanë çue.
Do ta ruej Fatimen Sula
si i ruen-o syt e ballit.
Fatimeja e ka shtatin si selví,
porsi dy hyj i ka ata sy;
ftyra e saj mëngjes i kuqun,
nën rrega i shndrit Yll'i dritës;
e ka gojën pre me pare,

kallun buz't si drandafilli,
n'për t'cilat herë herë veton
varg'i bardhë inxhish t'imtë;
fyti i saj, fildishi vetë,
duert e bardha, krahët e mjellmes;
Yll'i dritës noton mbi lule
dhe e shtyjnë rremat e argjantë.
Lum shtrati ku do t'pushojë!

NJI KRUSHK MALAZEZ

Urren falkoni pluhnin e rrafshinës
ai s'e don bretkoc'n e ligatinës,
shkrep'n e thepisun falkoi e don,
zogzën fullazë falkoni kërkon:
fullaza e hajthme dhe frigacake.
por e ka trupin mu si shkulm flake.

NJI KRUSHK TURK

Mos na hup ditë, o ti krushku i parë,
pse sahatët sod janë sikur vjetët,
do t'i bâhet Sulës tepër vonë.
Zoti i lumtun për nj'a disa dit'
botës gazmendin ia ka dhurue,
dhe mkat âsht me ia cunguemun.

VOJVODË STANKU

Çfarë marrije e çfarë lesh e lije!
A ndigjuet se ç'kangë po kndojshin?
Kot shoqnohen ata që s'janë shokë;
gjithku theren me do therca t'vjetra:
Millosh', Marku, Muja e Alija!
Përgatitet der'sa 'iherë pëlset:
vjell kapaku tashmâ n'katër anët.

VUKË MANDUSHIQI

E po pse shoqnohen me gjaksorë,
paj n'nji kusí t'kishe pasë me i zie,
çorba e tyne, besa, s'ish përzie!

VUKË MIQUNOVIQI

Kurva të ndytë edhe t'pa nderë,
bishtalecat, na e përlyene ftyrën!
Se ç'âsht nderë trimash ata s'e dijnë,
se ta dijshin- me Turq s'ishin endë,
mâ shum se Turqit ata i urrej
e sa p'r ata, sa për Turq't s'mendoj,
me Turq ata kot ngrehin inat,
kur ua lpijnë sahanat porsi qêj!

BOGDAN GJURASHKOVIQI

Ata deshtën krejt ashtu me kndue,
por nuk i la dhelpna dredhacake.
A s'po e shihni ju njatê kadí?
S'e ka shoqin n'katër an't e botës:
i ka fjalët t'ambla si sheqeri,
por përdridhet si dreqi rreth kryqit,
dhe âsht mbushë kërbulë e dinakí;
s'ka gjaksuer mâ t'madh se ai për t'kshtenë,
he i rafit-o pushka e Malazezve!

KALUEN KRUSHQIT. — PAK MÂ VONË IA MRRINË VAJTORET PREJ FUSHËS DHE MOTRA E BATTRIQIT VAJTON PARA TYNE.

MOTRA E BATRIQIT

Po ku m'ke fluturuemun,
sokol'i em,
kaq heret prej tufës sate,
o vllau i em,
a s'njofte Turq't e pabesë,
he i vraftë zoti!
se ata ty do të mashtrojshin,
i bukr'i motrës.
Jeta ime e bjerrun,
diell o vlla,
plag't e mija të pasherueme,
plag' e randë,
syt e mij të nxjerrun-o,
drita e syve!
Kuj ia le vllaznit e tú,
lavd'i tyne,
po Perën, babën tand plak,
ofshet për tê!
edhe t'tri motrat e tua,

qyqet motrat?
Përse i qethe shtatë kunata?
Mbetshin shkret!
Pse s'e ruejte kryet e rí,
zana e malit?
Pse gjaksorin me tê e knaqe,
mburrja e vllaz'ne?
Ty në besë ata t'kanë pré,
të pabesët!
Travnikun e zbukuruen,
e pagofshin!
me kryet tand për bukurí,
qyqja une!
Po kush do t'i mbledhi çetat,
komandár,
kush do t'ia mbajë vendit krahun,
krah vllaznije,
kush do t'presi krena Turqish,
shpata e mprefitë!?
Me pasë ra në luftë t'përgjakun,
o luftár,
ku djelmoshat sërbë turren,
djal' i rí,
për rreth krenash edhe armësh,
paç falë plagët;
por shkove n'besë te t'pabesët,
krye besniku!
Sikur t'kishe m'u trenue,
motërzeza,
e kshtu ty me të harrue,
qyqja une,
krye mâ t'mirë kund nuk pat pasë,
vllau i rí!
Sulltanit t'rrijshe përbrî,
o mentár,

kishte dalë vezir i tij,
motra e ngratë;
përbrî mbretit të qëndrojshe,
pinjuell i em,
gjeneral do t'kishe dalë,
gonxja ime!
Ku t' marr kryet tand të vdekun,
ku ta marrë,
për me mujtë me kuvendue,
zemra ime!
Me t'i pamun syt e zí,
syt e mí,
që ta puthi kryet e vdekun,
n'vend të vllaut,
që ta kreh perçen e gjatë,
e mjera un!
nji shall trimash me ta lidhun,
mjera motra!
N'dorë gjaksorësh tash ke rá,
të shpagofshin!
Kryet e tu do ta shëmtojnë
gjakatarët.
Ti shum vllazën ke me gjetë,
vaj për né!
cok sokolat mâ të zgjedhun,
kuku vllazën,
mbi bedemet e Travnikut,
zoti e nemtë!
krenat vllaz'ne s'do t'ua njofish,
mbetshim shkret!
sepse ata i kanë shëmtue,
të pabesët!
Ku do t'shkojë ty nusja e re,
mjera ajo!

e dy fmijt e tú të njomë,
dy jetimat?!
Shka do t'bajë i mjeri Bajko,
Batriqi em,
gjyshi yt që t'ka burrnue,
mjeri ai!?
Qofshin falë plagët e randa,
Batriqi em, 1960
mos qoftë falë mjerimi i zí,
mjeri fisi!
pse krejt vendi na u turqnue,
zoti e nemtë!
krenët tona janë shtangue,
iu shkult' carani!

Krejt parija qajnë dhe, kur ndigjuen emnin e Batriqit, duelën para vajtoreve tue qa. Sa u takuen meta, muerën vesh se shka ishte bâ. Motra e Batriqit u përqafue me gjyshin Bajko (knjazin), ia rrëmbei thikën mbas brezit dhe theri vetin; Bajkut i ra të fikët e u rrëxue përpara mbesës së vdekun.

VUKË TOMANOVIQI

O, lum për zotin, ç'e zezë e madhe
na gjet sod pa pritë e pa kujtue! 1965

Të gjithë heshtin e qajnë.

VUKË MIQUNOVIQI

Vaj për né, o zot, vaj për dit'e mot,
fill prej kreje kaq keqas sharruem!

KNJAZ ROGANI

Tashmâ tetëdhetë vjetat i kam mbushun,
qinda herë Malazez't kam shique,
kam shique Turqit edhe Latinët,
krye t'ri un nuk kam pa si t'atij!

VUKË TOMANOVIQI

As'iherë s'ka mrrí në kto male tona
njiksi pinjolli me u përspjetun.
Ai ka qenun, po, trim me fletë!
E kam pasë pa kur kcete me shokët:
kcete pupthi katërmbëdhetë kambë
e tue marrun turr — njizet e katër;
nj'a tre kual me 'i vrull kapërcente.

VUKË MIQUNOVIQI

Pse m'e mshefun at' q'âsht e vërtetë?
Malazezja njiksi farë sokoli
ndër vende tona, ende s'e ka pjellë!
Kurrqysh njeri s'mujtë m'ia qillue
mâ i bukur a ish' o mâ i shkathët,
mâ i mençëm a ish' o mâ i dashtun!
Gjashtë herë me tê un ngusht pata rá,
ndër sy trimash ku kallet baruti
dhe ku krenat e vdekme flutrojnë;
ndo'i djaloshi ende s'i kam pá
asi sysh t'fortë sikurse hekri,
pra njizet vjetët s'i ka pasë tamam!
E pse m'ua mshefun, Malazez:
mue zemrën të gjallë ma ka coptue,
vendit tonë futën e zezë ka vû!

VUKË TOMANOVIQI

Ai, vetëm, porsa kish tfillue,
çdo Malazezi gati me trimni
der' atëhere ia pat pasë kalue;
nj'a shtatëmbdhetë apo tetëmbdhetë
ai rradake Turqish i ka pasë pré!

VOJVODË BATRIQI

Zoti i fortë e vraftë edhe për s'dekmi,
qysh ka mujtun Turqve m'u besue
edhe atyne ai ndore me u ra!

VUKË TOMANOVIQI

Pat qenë trim besnik përmbí të tjerë,
porse njaj qeni i Qoroviqve,
tue iu shtirë turpnisht si m'e pasë vllá,
ia piu mendt, he pastë faqen e zezë!

SERDAR JANKU

Po a iu kanë shkulun carâjt e votrës?

VUKË TOMANOVIQI

Jo, serdar, por çfarë dobije kemi?
Dy fmij mashkuj i kanë mbetë në shpí,
njani tjetrit ujë nuk mujnë me i dhanë,
e janë t'bukur si me qenë dy molla.
Po kush do t'mundet me i pritun fmijt?

KNJAZ JANKU

Po sa vllazën atij i kanë mbetun?

VUKË TOMANOVIQI

Shtatë vllazën, të gjith si njani tjetri.

KNJAZ JANKU

Po a thue do t'ia marrin hakun?

VUKË TOMANOVIQI

Qysh jo, knjaz, porse ç'dobí do t'jetë?

KNJAZ JANKU

Pse ç'dobí? Shka je kah flet, he burr?
Po t'mujshe mirë hakun me ia marrun,
si prej vorrit na ta kishim ngjallë!
Por, qe, dhe njikjo nusja fatkeqe,
që sod midis nesh e vrau vehten,
mâ keq mue zemrën ma ka idhtue
se sa kryet e fatmjerit Batriq.

SERDAR JANKU

Mos na fol, o knjaz, për ato t'zeza;
fatkeqsi si kjo dhe ksi mjerimi
në pak vende mund të ketë ngjá;
porse zemra n'krahnuer iu coptue
edhe krejt bota s'prapthi iu suell
për at' sokol e pikën e djalit;
pra mjerimit s'mujti me i bâ ball,
edhe vetit jetën ia shkurtoi.

KNJAZ ROGANI

Ka pasë arsye, o vllazën, m'u vrá!
Guri do t'çahej prej ksi pikllimi,

jo mâ motra për asifarë vllau.
O sa i bukur qe, he e gjet' e zeza!
Kur u vishte për diku me shkue,
mirë t'i qitte ato pafta t'shkreta,
shallin e kuq ta lidhte për kreje,
e t'i binte perçja përmbi shpatlla,
dy topaxha ai në brez t'i vente,
e ta ngjishte shpatën për rreth is,
edhe n'duer ta merrte xheferdaren, —
me ftyrë të bukur, shtat t'naltë si shtîza!
Kur m'bjen n'mend dhe mue se si ka qenë,
flaka shtatin ma përshkon furishëm!

PARIJA RRIN RRETH LAMIT TË MADH E KUVENDON, KUR QE, IA MRRIJNË TRE-KATËRQIND OZRINIQAS, CUCJANË DHE BJELICAS. TË GJITH U ULËN PËRPARA PARÍS TUE MBAJTË PUSHKËT E GJATA PRANË KRAHËVE.

SERDAR VUKOTA

Mirë se erdhët Shka ka ndodhun, burra?
Jeni nisun dikah si n'ushtrí.
Ktê s'e bani pa pasë ndo'i ngushticë:
A thue mos âsht grî ndokush, pash zotin!

NJI USHTAR

Jo, or serdar, ende kush s'âsht grî,
por mund t'thomi se gjas' t'mira ka.

NJI TJETËR USHTAR

Pop'i Cucjanve epjau at' letër,
n'midis të gjithve që e ke pasë shkrue,
edhe me atê, tash le të merren vesht,
se ne me zhurmë kemi me i shurdhue.

Pop Miqo i jep letrën vlladikë Danillos, i cili e shiqon dhe nuk bzanë.

KNJAZ JANKU

Shka ka ndodhë? Shka po shkruen, vlladikë?

VLLADIKA DANILLO

Kjo s'po mujka aspak me u lexue.

Vlladika ia jep knjaz Jankut për t'ia kthye popit.

KNJAZ JANKU

(e shiqon)

Shkrim i bukur, he e vraftë e zeza!
Për mrekulli n'letër âsht rreshtue,
pulat me kambë si me e pasë shpuprishë!

Të gjith qeshen, knjaz Janku ia dorëzon letrën popit tue i thanë:

KNJAZ JANKU

O pop Miqo, pa merre këtë letër
dhe lexoje, t'dijmë se shka po shkruen!

Pop Miqo merr letrën, e shiqon për nji kohë të gjatë dhe fillon me e lexue.

POP MIQO

(lexon)

...Um ... dam...am...
...bi...nu...no...
...me...la...ra...

VUKË MIQUNOVIQI

Oh sa mirë po na lexon kjo shpatë,
për mrekulli sod na ka argtue!
Pásh fén tande ku xune kaq mirë?
A mos ndoshta n'Venedik t'kanë çue?
Kur n'shkrim tandin ashtu po shqepon,
po me t'huejin, thuej, shka kishe bâ?

POP MIQO

Ti, Vukë, duket se don me u tallë?
Si mësimi, ashtu edhe leximi;
po t'kishem pasun ndo'i msues mâ të mirë,
un mâ mirë sod kishe me lexue.
Le t'jetë si t'jetë kshtu e dij vetë,
kush t'dijë mâ mirë, qe fusha e lirë!

VUKË MIQUNOVIQI

Me m'pasë ndigjue, hama dreq, nji grimë
prej drithit t'kishës s'ta kishe lá.

POP MIQO

Besa s'po e japin asnji grusht drithë,
posë ndo'i bashke e ndo'i mshere djathi,
edhe atê ma japin si përdhunë.
A nuk po i njef ti dorëdhansat tonë?

VUKË MIQUNOVIQI

Pash fén tande, veç mos u idhno:
e si po ua lexon liturgjín,
kur ti kshtu në letër po ngurron?

POP MIQO

Pasha fén teme un as po e lexoj,
e as për libër un s'kam farë nevoje,
përse n'kishë un kurr at' s'e kam hapë.
Mirë përmendsh liturgjín e kam msue,
për me pagzue dhe me kunorue,
si edhe nevojat tjera të vogla;
e kur m'duhet me krye ndo'i kso pune,
vetëm me gojë e kndoj si kangën!

KNJAZ JANKU

Se çfarë popi, mos e gjet'e liga,
në krejt botën shoqin nuk e ka!

Të gjith shpërthejnë në gaz e zhurmë.

SERDAR VUKOTA

Hajt, tregoni sepse keni ardhë,
që të shkojmë e t'mos na zajë e vona.

NJI CUCJANË

Do t' tregojmë se kemi ç'me tregue!
Shpata e Turkut që pret ç'prej Kosove,
qinda herë qoftë falë, pse nuk âsht gjâ
ndaj kësaj t'keqe, n'se âsht e vërtetë.
Qe, tash po mbushen gjasht'a shtatë vjet,
qysh se ndër né po vjen nji farë fallxheshe
e po na thotë se âsht prej Tivari;
po jep barna dhe dishka mjekon,
edhe na shkruen e lidh hajmalija,
që njerín t'mos e marri pushka.

Gjithsecili e mban, zoti na faltë,
se ajo jep e merr me shpirtin shêjt.
Qe, sa po bâhen nj'a dy a tri javë,
që midis nesh dreqi e ka prû,
edhe tash, shka kurr ndojherë s'ka bâ,
ia ka nisun shtrigat me i kallxue.
M'nja njizet der' tash gishtin e ka vû
dhe vetvehten ajo e ka zbulue;
mbi ato qahen mâ se pesëdhetë krena,
të tana me rend ato i kanë ngranë:
të gjith kërthîjt që pa kohë kanë dekë
dhe djelmoshat që pushka i ka vrá.
Pra krejt pop'lli te na u pshtjellue:
askush s'po din se ç'duhet me bâ,
u ka hy fili ndërmjet shoshoqit.
N'pikën e zorit kemi pasë rá
tue i damun, që t'mos grîhen ndër veti;
dhe me shum mundi ktu i kemi kthye,
kshtu qi diqysh ju ta ndalni t'keqen.

VUKË MIQUNOVIQI

Se çfarë shtâzësh, zoti i sharroftë,
për çfarë pune ata kanë pasë m'u grî!
E ku e keni at' plakën shtîkeqe,
që hodh n'mes jush thikën e përgjakun?

CUCAJ I PARË

Qe, na me veti tuk e kem prû,
përpara jush ktê le ta dishmoje.
Ajo thotë se do t'regojë çdo gjâ;
edhe tregon, he zoti e sharroftë,
si me i pa njeri t'gjitha me sy.

Del fallxhesha, shtriga.

KNJAZ JANKU

Kallxona, plakë, mos je ti shtrigë, a?

PLAKA

Po, jam, knjaz, nuk kam pse ta mshefi!

KNJAZ JANKU

Kallxona, pra, qysh baheni shtriga?

PLAKA

Për atê punë na kemi nji bár,
edhe at' bár në nji veksh e ziejmë,
nga ai veksh na lyhemi me radhë,
e fill mbas ksaj na bâhemi shtriga.

KNJAZ JANKU

E, thuej, mâ vonë shka bâhet me ju?

PLAKA

Na mblidhemi në lamin e remit,
që vetëm na e dijmë se ku gjindet,
në muej të Marsit hypim përmbi shula;
fjalët i lidhim msheftas ndërmjet veti
se çfarë t'keqje do t'i bajmë ndokuj.
Na shëndrrohemi në çdo lloj kafshe,
edhe notojmë me reme argjandi,
anija jonë âsht lëvoska e voes,
atij q'i kemi mní, keq s'mu' i bâjmë;
n'se e kemi t'dashtun, o far'e fis,
nuk ia lamë kund gjurmën me përpjekë.

TË GJITHË NJIZANIT

A e shifni, qysh nuk po din kurrgjâ?
Asht e vërtetë gjithshka kjo ka thanë;
vehten e vet nuk e kish' randue,
po t'mos kish qenun vetë aso dore!
Por tue kujtue shpirtin, po pendohet
kah shef se farën ne po na e zhbîjnë.

KNJAZ JANKU

Ndigjo, plakë, të gjitha t'i besojmë,
mundet se ka dhe lamnaje remi,
dhe mbi shula mund t'hypet shiluer,
por p'r anijen e remat e argjandit,
kërkush s'mundet, jo, me ta besue,
pse anija e tillë âsht mâ se kurrgjâ.

PLAKA

Për ket shpirt, i dashtun, ê e vërtetë!
Qysh do t'mujshe sod me paditë kend,
der'sa gjindem me nji kambë në vorr?
Porse njiket herë un jam pendue;
mâ shum dishroj me m'mblue nën muranë
me t'gjitha ato që jemi t'nji duke,
se t'bajmë keq si kem bâ der tash;
ndoshta shpirtit m'i bâhet mâ lehtë!

(Plaka qán).

KNJAZ JANKU

A po shifni, vllazën, se çfarë dreqi?
O zot i madh, a thue paska shtriga?

KNJAZ ROGANI

Po, o knjaz, gjinden disa brinoqe,
qi nën rê shqipen mund zhgjetojnë!

VUKË MIQUNOVIQI

(vlladikës)

Ti, vlladikë, i njef librat e thella,
a ke gjetë kund ndër to farë shtrigash?

VLLADIKA DANILLO

Po çfarë shtrigash, shka je kah flet, Vuko?!
Aso gjanash as n'nji libër s'ka;
mbi krye tem t'gjith ju t'bani bé,
kto janë prralla plakash, sendergjime,
por po na rren qekjo rrole e vjetër,
ose mund t'jetë ndonji tjetër gjâ.

KREJT PARIA

Kallxona, oj plakë, se pse ke rrejtë,
o pasha shpirtin — ta bamë muranën!
S'âsht mahí ajo që ti ke bâ,
pse ke ngatrrue tri fise t'vështira
dhe shpatën e përgjakun ua ke nxjerrë.

Plaka tutet e dridhet

PLAKA

Do t'u tregoj, porse si në rrfim,
edhe bani shka t'doni me mue.

KNJAZ JANKU

Na ktu, plakë, s'kemi famullitar,
vetëm në qoftë se t'çojmë pop Miqën,
por ai libra me veti nuk ka.
E pra, thuej, ndo t'qitem nën muranë;
mos u mashtro, tjetër s'ka me ndodhë!

PLAKA

(tregon me zâ të dridhshëm)

Kur gatitsha prej Barit për kndej,
qe tek ia mrrini n'at ças nji kavaz,
që prej pashës te un ishte nisë
dhe më çoi në Shkodër te veziri.
Kish ndie veziri se shka po bani,
se marrveshtje ndërmjet veti keni,
Turqve të vendit ju për t'u ra;
e pra m'dërgoi për me ju ngatrrue
edhe m'u marrun me t'zeza tueja.
Ai më msoi gjithshka duhej me bâ,
dhe m'tha — he ia marrtë dreqi shpirtin:
„Ty kërkush nuk ka me t'vumun ré,
sepse ndër ta ti kalon shpeshherë".
E t'mu kërcnue kur u dava prej tij:
„N'mos i ngatrrofsh Malazez't, oj plakë,
po t'betohem n'fén e fortë të Turkut:
— nj'a dhetë nipa që i ke n'shpí tande
edhe tre djelm që të tre t'martuemun —
të gjith në shpí kam me t'i ngujue,
dhe me zjarm t'gjallë kam me t'i
shkrumue."

Qe, çfarë fuqije, vllazën, m'ka shty,
që un deshta t' pshtjelloj Malazezët.

Atëhere kcei krejt populli, kapi gurët me ia ba muranën, por s'i la parija, e cila mezi mujti me e mprojtë.

Të gjith u shpërndanë ndër shpija, vetëm mbetën disa prej paris për të forcue marveshjen në Cetinë.

ASHT NGRYSË; PARIJA RRIN PRANË ZJARRMIT, DEL HANA E PËRGJAKUN DHE U BA TERMETI I MADH. PO N'AT ÇAS IA MBËRRINI IGUMEN STEFANI PLAK DHE I VERBËT ME RRUZARE NDËR DUAR.

KNJAZ ROGANI

A mund ta dijsh, o at igumen,
se pse tash u tranden njikto male?

IGUMEN STEFANI

Kush e di, djal, vullndesën e zotit,
kush depërton n' mrekullit e tija?

KNJAZ ROGANI

E po pse kjo hanë âsht kaq e kuqe,
si me pasë dalë prej flakës së zjarmit?

IGUMEN STEFANI

As ktê, djal-o, un s'mundem m'e dijtë,
gjithfarë veshjesh gjinden atje n'qiell
dhe zoti jep kuj e si të dojë;

të gjitha këto janë njisoj për mue,
qysh m'at' ditë q'i bora syt e ballit.
Të lumt' ju që mundeni me i pá,
keni mâ ngiat zotin e mrek'llijt.

Heshtje; Igumeni numron rruzaret.

KNJAZ JANKU

A i numron gjithherë, igumen?

IGUMEN STEFANI

I numroj, o djal, dhe kurr nuk pushoj.

KNJAZ JANKU

Me t'vërtetë don m'u ngî s'numruemi;
o at, a thue ti aspak s'mërzitesh,
e prej atij . . . ?
Un tash mâ fort dojshe nji varg arash
për ta numrue simbas mnyrës sonë,
se sa njiqind kso kokrra rruzaresh
n'për gishta kotas me i përshkue.

SERDAR JANKU

Ti, o knjaz, gjithnji e kthen n'mahí!
Hajt, pra, át ashtu si e din ti vetë,
na trego dishka, pash amanetin,
para se të bijmë edhe t'na merr gjumi.
Ai që nuk t'ka ndie kur përligjron,
besa s'e din se shka flenë në ty.

IGUMEN STEFANI

Po, o vllazën, se për at' kam ardhë!
Sa kandilat un i kam ndezun
mbi lterin e kishës orthodokse;
ndonse i verbët, midis jush kam ardhë
për m'e kallun, aq sa t'kem fuqí,
edhe zjarmin tuej t'shêjtë përmbi lter,
përmbi lterin e kishës dhe t'nderit.

SHUMICA ME ZÂ

„Fol, át, të gjith do të ndëgjojmë sa ta ketë andja,
në daç deri në mesnatë".

IGUMEN STEFANI

Un i kam mbushun plot tetëdhetë vjet;
ç'prej se dritën e syve e kam humbun,
mâ shum jetoj n'mbretnín e shpirtnave,
dhe pse ndo'i ditë ende trupi shpirtin
ma mban edhe ma mshef në vetëvehte,
sikur flakën shpellat e nëntokës.
Un shum vende n'botë i kam përshkue;
mâ t'shêjtët tempuj hyjnísh qiellore,
të cilat toka qiellit ia ka naltue,
t'gjith njanin mbas tjetrit i kam pá
dhe jam ngí me tymin e ltereve.
Un kam hypun mbi Malin e shêjtë,
prej kah e ka ndie Jeruzalemi
at fatthanjen e tmershme të vetën.
Un i kam pamun që të tri shpellat,
ku ka lé dielli i kristjanizmit,
ku qiella grazhdin e ka bekue,

ku shpejtuen mbretnit me dhurata
me përshndetun foshnjen e hyjnueshme.
Kam pamun kopshtin e Gjet Semanit,
të nximun me epsh e me trathtí.
Er, e tërbueshme shoi drit'n e shëjtë!
Na po shofim se mbi ara t'plleshme
me morîja ferrat kanë trikue,
se temp'lli Omerit asht naltue
mbi themelin e shêjtë t'Solomonit,
dhe se Sofja për shtallë kualsh shërben.
Vetít e tok's sonë janë qesharake,
ajo âsht mbushun me ndrrime të marra.
Gjithsa âsht natyra po ushqehet
me tamlin mâ të pastër të diellit;
dhe ai shëndrrohet n'flakën e gjallë,
tue shkrumue sod at' që rriti dje.
Lumejt tonë ende s'i kanë shtretnat
mu ashtu si duhej me i pasun;
a s'po i shofim na njikta përbindsha,
që po rrenojnë tokën pa farë mshire?
Jeta në ket botë edhe fat'i njerzve —
dy pasqyra t'marrís mâ të madhe,
shkenca mâ e fellë edhe e parregulltë,
fmijt o prindët e andrrës njerzore —
a kanë shkaktar, drejtimin e msheftë,
t'cilin na s'mundemi me zbulue?
A del e vërtetë që âsht kjo kshtu,
ose vetë syt tonë po na mashtrojnë?
Bota kërkon gjithnji ndo'i veprim,
detyra lind dhe përkujdesimet,
mprojtja âsht e kapërthyeme me jetën!
Çdo gjâ natyra e ka pajisë n'armë
kundër njifarë fuqije të pamposhtme,
kundër mjerimit dhe kundër skamjes:
halat e mprefta po i mprojnë kallijt,

ferra mpron t'mos kpusin trandafillin;
nji morí dhambësh ajo i ka mprefë,
dhe i morí brinash i ka t'hollue;
lvoret, krahët e kambët e shpejta,
edhe të gjitha kto shregullime,
simbas njifarë rreg'lli janë mbarshtrue.
Mbi gjith ket pshtjellim të mrekullueshëm
përsri ngadhnjen fuqija mendore;
ajo nuk lên që ta muje e keqja,
e shkim gacën e i bje gjarpnit krés.
Burri âsht mprojtës'i grues edhe i fmís,
pop'lli mprojtës i kishës i fisit,
nderi âsht lavdí e shejtní e pop'llit.
Çdo brezní e mban barrën e saj;
nevojat e reja lejnë fuqí t'reja,
ndër veprime përforcohen shpirtnat,
prej shtërngimeve shpërthejnë rrufét;
vetëm ramja gjen shkëndín në guri,
pa i ra gurit, shkëndija jet ngujue.
Flijimi âsht virtyti i kryqit;
me përvojë shpirti i çelikosun
ushqen trupin me zjarm t'elektrizmit
e shpresa e lidh shpirtin me qiellin,
si rrezja që lidh pikën me diellin.
Shka âsht njeriu, e duhet t'jetë njerí?!
Asht nji krijesë që toka e mashtron,
e ai po shef që për tê s'âsht toka.
A âsht zhgjandrra mâ e pshtjellueme se andrra?
Ai që n'të fiton emnin e ndershëm,
ka pasun arsye sepse me ardhë;
e pa atê, ku kish me ra atëherë?
O ti brezní e lindun për kangë,
gjatë shekujve, zanat do t'shpejtojnë
me t'gërshetue kunora t'deja;
shembulli yt do ta msojë kangtarin

se si flitet me amshueshmenín!
Jú u pret nji luftë mâ se e tmershme;
krejt fisi juej vehten ka mohue
edhe i shërben Mamonit të zí;
mbi tê ra mallkimi i turpnimit.
Shka âsht Bosna e gjysa e Shqipnís?
— Vllaznit tuej prej babe e nane;
të gjith s'bashku — mjaft punë ishte ba!
Ka qenë shkrue, që ju ta mbani kryqin
e luft's s'tmershme me tuejt e me t'huejt!
Kunorë e randë, por frytin e ambël!
Pa pasë vdekun, s'do t'kishte rrshajë;
tashmâ ju shof nën mbloj'n e
shkëlqyeshme,
ku ndera e kombsija janë gjallnue,
ku lteri kah lindja âsht kthye
dhe në tê kêmi i pastër tymon.
Vdisni n'lavd, mbassi duhet me vdekë!
Fyemja e nderit brén krahnorin trimit,
n'at krahnuer s'mundet ajo me lngue.
Nga paganizmi lteri i shpotitun
kah ju hirin e qiellít do ta kthej!

Të gjith flejtën, ndërsa Igumeni rrin pranë zjarmit tue numrue rruzaret e tue pëshpritë lutje midis tyne gjith natën e gjatë.

AGOI, ÇOHEN; NGJESHIN ARMËT PËR T'U NISË NDËR SHPIJA. HABITEN TUE KQYRË PLAKUN IGUMEN, QË ENDE RRIN PRANË ZJARMIT, TUE NJEHË RRUZARET DHE TUE PËRSHPERITË DISHKA ME VETI; E ATA, NJASHTU SI ÇOHEN ME RADHË, I AFROHEN DHE IA PUTHIN DORËN NË SHÊJ NDERIMI, PËRSE AI FLET BUKUR DHE ME URTÌ.

SERDAR IVANI

Po ti nuk je i vërbët, Igumen,
derisa je aq i urtë e i mendshëm!
T'marrët janë t'verbët edhe me sy,
ata, po, shofin porse kot shofin;
syt u duhen për nevoja t'thjeshta,
si u duhen njashtu kafshëve tjera.

SERDAR VUKOTA

A e mendon, o serdar i Njegushve,
se do t'ishte kështu edhe me sy?
Kanga e bukur flen te i verbuemi,
pamja pengon mendimin dhe t'folmen.
Po t'tregoish dishka mundesh m'u bindë:

kur tregimit tand i paraqiten
para syve sende krejt t'kundërta,
tregimi humb shijen e fuqín,
mendt përdjerren edhe gjuha lidhet;
shpeshherë nuk din shka ke dashtë me thanë;
por të verbtin nuk e pengojnë sŷt,
pra nji rruge ai gjithmonë i mbahet,
si i dejuni kur kapet për gardhi.

VOJVODË BATRIQI

T'i tregojmë andrrat n'sa po nisemi!
Un kam pa andërr shka kurr s'kam pá,
(e po m'vjen mirë — se për arm't e mija):
Sonte n'andërr fluturoi Obiliqi
n'per fushën rrafshore të Cetinës
mbi atin e bardhë, si mbi zanën,
o zot'i dashtun, sa i bukur ishte!

Mandej tridhjetë a katërdhetë vetë treguan andrrat e tyne; secili kishte pa andërr si vojvodë Batriqi, të të cilit i ishte dukë n'andërr Obiliqi. Të gazmuem shkuen në kishë për t'u betue të gjith së bashku se do të vriteshin me Turqit e vendit. Hynë në kishë. Vukë Miqunoviqi e shpaloi shallin prej kreje dhe e shtrini; të gjith e kapën shallin në duer dhe qindruen rrethas.

VLLADIKA DANILLO

Ndij, o Nikollë, knjaz i Dupiljanve,
edhe ti po e shtrîn dorën m'u betue?
Ti a e din se je i dobët n'Cërmnicë,
e Cërminica ê para derës s'Turkut.

Benë e rrêjshme mos e ço në shpí,
pse nuk âsht letë me luftue me zotin!

KNJAZ NIKOLLA

Ta dijsh, vlladikë, me krejt
Malazezët,
vetë e dij shum mirë si jam te shpija;
paj i kam nj'a treqind Dupiljanë
le t'm'trathtojë kushdo, si kanë
ndërmend —
un po ua jap ket besën e zotit
se me Turqit na dishrojmë m'u pré,
po qe se dhe farën do t'na zhbîjnë.
Kur ta derdhi gjakun për fén teme,
nuk i trembem namës as kurrsendit.
Porsa pushka t'kërsasë në Cetinë,
zhumhuri do t'çohet në t'katër anët, —
i lumtun ai që zemra i punon,
si dhe ai që s'âsht plakun tejet,
ka me pasun mjaft se shka me pa!

SERDAR JANKU

Nuk do të trathtohemi por me betim të forcohemi;
ajo punë âsht mâ e shëndoshë.

VUKË MIQUNOVIQI

Betou, ti. O Serdar Vukota, se din mâ së miri, e na
do të thrrasi mtë gjithë: amen!

SERDAR VUKOTA

Mbledhni ment mirë, ju o Malazez,
kush ia fillon, do të jetë mâ i miri,

e kush trathton atê që ia nisë,
gjithshka past-o, atij iu baftë gur!
Zoti i madh e fuqija e tij,
farën e arës ia ktheftë në gúr,
fmijt në bark të nanës iu ngurzofshin!
Prej tij pjellshin e shtofshin kërbulâjt,
që pop'lli gishtin t'ua vêjë për zí!
Gjurma e tij e flliqun u rrenoftë,
sikur janë zhdukun kualt larosha!
Në shpín e tij, pushka mos u vartë,
mashkull'i tij mos hiftë n'dhé prej pushke,
shpija e tij i pastë mashkujt në mall.
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima
që do t'lshohen kundër gjakatarve,
e mbuloftë marrja e Brankoviqit!
Kreshmët e shêjta i mbajtë për qêj,
vorri i tij u shoftë në këtë botë!
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima,
venën as bukën mos e dhuroftë,
por fén e qenit ai e besoftë;
buzmët atij u lafshin në gjak,
dit'n e emnit me gjak e festoftë,
fëmijt e vet n'të i hangtë t'pjekun,
e shitoft'-o stuhija e tërbimit,
e n'fytyrë të trenit ai u shëndrroftë!
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima,
e keqja n'shpí atij iu zhgarkoftë;
dhe vajtoret mbi faren e tij
gjithmonë rrejshin e gjithmonë mjerofshin!

Të gjith njizanit: Amen!

Dalin prej kishe e s'andejmi shkojnë të gjith ndër shpija

NATA E KËSHNDELLAVE; VLLADIKA DANILLO DHE IGUMEN STEFANI RRIJNË PRANË ZJARMIT DHE NXANËSAT LODROJNË ME GZIM NEPËR SHPÌ E NDEZIN BUZMET

IGUMEN STEFANI

A i keni ndezun, o fmijt e mi,
kryqas si duhet, a i keni vû?

NXANËSAT

I ndezëm, gjysh-o, ashtu si duhet,
ua kem hjedhë sipri grunin e bardhë
dhe i kem stërpikë me venën e kuqe.

IGUMEN STEFANI

Tash, pra, ma bini nji gotë me venë,
por nga e mira dhe gotë njiokshe,
që un, plaku, buzmet t'përsh'ndes

IGUMEN STEFANI
(tue fshî mustaqet)

Zoti na ndjeftë, ç'festë e gazmueshme!
Ma bini, o fmíj, atê lahutë,
cok shpirti me afsh po ma kërkon,

që të këndoj, shka kaherë s'kam bâ;
mos ma zen për mkat, o zot i lumtun,
përse un plaku kështu jam msuemun.

Nxanësat i japin lahutën.

IGUMEN STEFANI

Nuk ka ditë pa dritën e syve,
as festë t'vërtetë pa pasë Kështndella!
I kam festue në Betlem Kështndellat,
n'mal t'Athosit un i kam festue,
i kam festue dhe n'Kijevin e shêjtë,
por kjo festë dallohet prej t'gjithave
me thjeshtësí e me t'madh gazmend
mâ mirë zjarmi flakadan, se kurr;
para zjarmit kashta tuk âsht shtrue;
buzmet përmbi zjarm tuk janë kryqzue;
pushkët kërsasin, t'pjekmet përsillen,
jehon lahuta e vallet këndojnë,
gjysha dhe nipa së bashku lodrojnë,
nga tri brezní vallen po e hjedhin,
kishe me thanë se janë mocatarë;
çdo gjâ âsht mbushë me gzimin e kandshëm.
E ajo që m'pëlqen mâ fort se tjerat,
âsht — gjithshkafja duhet përshndetë!

VLLADIKA DANILLO

Sa je i lumtun, igumen Stefani,
si t'ka falun zoti kaq të gazmueshëm!

IGUMEN STEFANI
(këndon)

O djal'i ri, o vladika i bukur,
prej vetveti kjo natë âsht gazmore;

dhe shpirtin e kam ulë me t'bekuemen,
prandej shpirti plak kcen përmbi venë,
sikur flaka e zbetë përmbi rakí.
Kjo kajherë m'i zgjon eshtnat e vjetër
dhe m'i kujton vjetët e rinís.

VLLADIKA DANILLO

Gjâ mâ t'bukur n'ket botë nuk ká
se sa ftyra e mbushun plot haré,
sidomos ashtu si âsht te ti —
der te brezi me mjekërr argjante,
me flokë argjanti deri te brezi,
fytyra e jote lmuet edhe gazmore;
njikjo, vërte, âsht hiri i t'Naltit.

IGUMEN STEFANI

Shosh' edhe sitë un i kam përshkue,
ket botë t'shemtueme e kam kërkue,
gotën e helmit ia kam shkullue,
mirë jam njoftun me jetën e idhtë.
Gjith ç'ka ndodhë e shka mundet me ngjá,
nuk janë për mue sende t'panjoftuna;
un jam gati për çdo gjâ që t'vije.
T'gjitha t'kqijat që gjinden nën qiell,
përmbi ket dhé janë paj' e njeriut.
Ti je i ri, vlladikë, ende i pamsuem!
Pikat e para të gotës s'helmit
janë mâ t'idhta e mâ t'përqindrueshme;
o, sikur ta dijshe shka ende t'pret!
Njikjo botë âsht tiran për tiranin,
e jo se mâ për shpirtin bujar!
Kjo âsht brumim kundërshtimesh të tmershme:
në të lufton shpirti kundër trupit,

në tê lufton deti me bregoret,
n'tê lufton të ftoftit me nxehtsín,
në tê luftojnë ernat me stuhít,
në tê lufton kafsha kundër kafshës,
në tê lufton populli me popull,
në tê lufton njeriu me njerín,
në tê luftojnë ditët kundër netve,
në tê luftojnë shpirtnat kundër qiellit.
Rënkon trupi nën fuqín e shpirtit,
por edhe shpirti lkundet në trup;
rënkon deti nën fuqín qiellore,
por edhe qielli lkundet në dét.
Vala valën përmnershëm e shkelë,
e për brigje të dyja rroposen.
Kërkush i knaqun e askush fatlum,
askush i qetë, askush patrazim;
gjithnji njeri turpnohet me njerín:
kqyr' majmuni vehten në pasqyrë!

VLLADIKA DANILLO

Zjarmi i mirë e vena dhe mâ e mirë,
po duket, gjysh, se pak qenke nxé,
edhe me shoshë botën po e shoshitë.

IGUMEN STEFANI

Ku ke qenun sod, pash amanetin,
që kaq vonë je kthyemun te shpija?
Kurr nuk je ndalë kaq shum në gjuetí,
por mâ me kohë gjithhere ke ardhun.
E m'thuej ku i kê rojtarët e tú,
dy Novakët e bajraktarin Pimë?
Nuk ka pasë vyejtë me i lshue prej veti;
duheshin thirrë, sa t'kalojshin Kshndellat,

dy-tre djelmosha të plakut Martin,
sepse, bir, për ty, gjithnji po tutem,
se mos Turqit po ta hupin kryet:
qysh t'u ka vetmue shpija e jote,
me t'sulmue sonte 'izet-tridhetë vetë,
shka kishin dashtë, atê kishin bâ!

VLLADIKA DANILLO

Mos u tut për mue, gjysh — n'emën t'zotit!
Nuk po mendojnë Turqit për ket gjâ:
mendime t'zeza u kanë ra mbi krye.
Po dhe sikur t'kishin ardhë njiqind,
k'tu pranë veti i kam nj'a dhetë nxansa
dhe në shpí na do t'ishim ngujue:
na do t'luftonim, ti kishe kndue!

IGUMEN STEFANI

Oh, prej asaj kange zoti m'ruejtë!
Do m'vinte mâ randë se sa me qá;
të qamunit âsht nji kangë me lot!

Shkojnë me fjetë.

ÇOHEN PARA AGIMIT E SHKOJNË NË KISHË. U KRYE MESHA, DALIN. NJI NXËNËS I FLET IGUMEN STEFANIT PARA KISHËS.

NXANËSI

Ndigjo, o gjysh, dishka due me t'thanë.
Kur kanë ramun kumonët e para,
un jam ngrijtun për me shkue në kishë,
por njifarë ushtime po ndigjojshem,
dhe u turrra teposhtes në skaj t'fushës;
ndonse koha ishte mjaft e mirë,
m'u duk se uji po kcente n'gremin'.
Por kur u ula pak përskaj fushës,
pash se ajo s'ishte shka mendova,
aty, skaj fushës, po ushtonte kodra,
sikur të donte n'rê me shpërthye.
Pushkët buçitshin, qiella shungllonte,
britma ndihej e luftarëve t'rij.
Atëherë me t'shpejtë fushën e trupova
dhe kur mrrijta pranë Kodrës së Gjinit
pash se n'kodër s'kishte kurrgjâ t'gjallë,
por ziente diku lufta e përgjakun,
prandej n'ushtimë kodra po gjimonte.

IGUMEN STEFANI

Shuej, he i marrë, a nuk janë Këshndellat?
Për t' tretën herë gjelat kanë kndue
e tash pushkët mâ fort po kërsasin;
e ajo kodër, si kung'll'i zgavruem,
po i tërhjekë zanet prej gjithkahit;
madje ajo nuk vlen për tjetër gjâ,
veç me përsritë atê që ndigjon,
sikur njifarë zogu m'at' anë detit.

NXANËSI

Jo, gjysh, pasha ditlindjen e Krishtit,
por po m'duket njifarë vrasje e madhe,
prej knaqsije nji orë kam ndigjue;
mbi Bajicë âsht ulun tym i zí,
sikur rêja mâ e dendun vjeshtore.

IGUMEN STEFANI

Ik së kndejmi, ç'po na vërtllon gjithshka!
Tym këshndellash, mrekulli e madhe!
Si do t'bâhet flijim'i gjith pop'llit,
për pa u ngritun rê tymi përpjetë?

FUSHËS NDIHET USHTIMA E PUSHKËVE, VLLADIKA DANILLO I HYP ATIT E DEL NË FUSHË, KUR QE, U DUKËN FUSHËS PESË A GJASHTË QIND NJERËZ; AI I GRAHI KALIT DHE MRRIJTI SHPEJT MIDIS TYRE. ATA U MBLODHËN TË GJITH RRETH TIJ. TUE I PA VLLADIKA PESË MARTINOVIQAS, VUKË BORILLOVIQIN DHE TRE SHERBËTORËT E VET TË PËRGJAKUN, FILLOI ME I PYETË.

VLLADIKA DANILLO

Më tregoni, shka ka ngja atje;
a jeni ujq, apo jeni dhelpna?

VOJVODË BRATIQI

Janë lajme gazmore, o vlladikë,
e përshndesim zotin dhe Këshndellat!
Mâ s'pari Këshndellat t'i urojmë,
ia urojmë Këshndellat Malit t'Zí!
Na të pesë vllaznit Martinoviq
dhe tre shërbtorët e tú mâ të besueshëm,
bashkë me sokol Vukë Borilloviqin,
dje mbrama me Turqit jemi pré.
Kushdo që ndjeu, te na rrani n'ndihmë
aty u mblodh ushtrija sa uji.

Po pse mâ gjatë me ta tjerrë tregimin:
n'gjith sa kap rrafshina e Cetinës,
nuk pshtoi krye, nuk pshtoi dishmitarë,
as me tregue se shka u ka ndodhë;
prej asish që s'deshtën m'u pagzue,
nuk mbet njeri pa hy nën shpatë tonë;
n'sa ata Këshndellave që iu përkul'n
dhe u kryqzuen me kryqin e Krishtit,
na i muerëm sikurse vllaznit tanë.
Shpijat e Turqve i bamë zjarm e hî,
që t'mos i njihet as trolli as gjurma
anmikut të pabesë të gjakut tonë.
Prej Cetine për n'Qekliq u nisëm;
kambve u dhanë turqit e Qekliqit,
pak prej tyne na mujtëm me i pré;
por shpít e tyne i kem shkrumue;
prej mesqitve dhe xhamive t'tyne,
kem sajuemun grumbujt e mallkuem,
që t'mbesë pop'llit për zí m'u betue.

VLLADIKA DANILLO

I lumi un, sokolat e mij,
lumi un, lirija e trimave,
sod je ringjallun për bukurí
prej vorreve të gjyshave tanë!

Vlladika zbret prej kalit dhe qafon e puthë trimat që e kanë fillue luftën kundër Turqve edhe kështu u nisën fushës tue këndue dhe tue u argtue me qitje pushkësh. Kur erdhën afër kishës, gjetën Igumen Stefanin me një kallugjer, i cili mbante putirin e shejtë në duer.

IGUMEN STEFANI

Un nuk po shof, porse mjaft po ndij.
Eni vllazën e merrni kungimin

pa përgatitje edhe pa rrëfime,
pse un të gjitha n'shpirt tem i bajë.

Afrohen e kungohen ata që s'kishin drekue. Mbas kungimit përsullën të pjekmet dhe filluen me endë valle. Vlladika hyni në shpí dhe i muer me veti pesë Martinoviqët, Vukë Borilloviqin dhe të tre sherbëtorët e tij hynë mbas tyne. Piqen të pjekmet, djelmoshat këcejnë gjithfarë lojnash dhe këndon vallja.

VALLJA

Rêja diellin e kishte mbulue,
terri pyllin e kishte mbështjellë,
para lterit kandili po qante,
prej lahutës kimet ishin kputun,
ndër shpella zanat na ishin mshefun
tue u frigue prej diellit e hanës;
e burrave parzmet ishin ngrî
edhe në ta kishte vdekë lirija,
njashtu si rrezet mêhen në bjeshkë,
atëherë kur dielli fundoset n'dét.
I lumi zot, se ç'festë e shëndritshme!
O, si shtjellohen sod mbi Cetinë
ata shpirtnat e stërgjyshve tanë:
po vallzojnë në tufa tufa t'bardha
sikur tubat e bukra t'mjelmeve,
që lodrojnë në qiellin e kaltruem,
përmbi faqen e ndritshme t'liqenit.
Pesë sokola t'Martinoviqve,
të cilët janë mâ po prej nji krahnori
dhe janë t'përkundun në t'njajtin djep,
dy Novakët me bajraktar Pimën,
dhe kreshniku Vukë Borilloviqi,
që mâ s'pari Turqve u keni rá,
kush din ju me u gërshetue kunora?

Përmendorja e kreshnikís së juej
âsht Mali i Zí dhe lirija e tij!

Igumen Stefani del në mes të popullit dhe mbas tij dy djelmosha mbajnë bashkë nji siní, mbi të cilën janë vû njizet okë grunë të ziem, përzie me kokrra shege dhe ulun mirë me venë e mjaltë. Populli habitet prej kësaj dhe mblidhet krejt rreth tij për të shique se shka donte me bâ. Djelmoshat vejnë grunin e ziem në mes të lamës së madhe dhe Igumeni filloi me folë.

IGUMEN STEFANI

Ndigjo popull, hiqni t'gjith kapicat!

Të gjith heqin kapicat e qeshin.

Due t'baj përkujtimin e shpirtnave
të kreshnikve të popullit tonë;
sod po, ata do t'jenë mâ të knaqun,
ç'prej Kosovës, kurrnjiherë si sod.

VJETI I RI, KANË DALË PREJ KISHE, RRIJNË PRANË ZJARMIT DHE IGUMENI KA RA NË MENDIME.

IGUMEN STEFANI
(lexon përmendësh)

O zot, kujtoj sherbtorët e tú,
sundimtarët, por prap rob't e tú:
të pathyeshmin Dushanin e rí,
Obiliqin e Gjergj Kastriotin,
Zrinoviqin, Ivanin, Millanin,
Strahinjiqin e Relën me fletë,
Cërnoviqët, Ivën dhe Uroshin,
Cmilaniqin, vojvodën Momçillë,
Jankoviqin e nandë Jugoviqët
dhe Novakun për kushtrime t'tijat,
e kujto dhe kreshnikët tanë tjerë.
Shpirtnat e tyne mbretnofshin në qiell,
si emni i tyne mbretnon mbi dhé!

Hangrën atê grun të ziem, drekuen dhe u nisën për [illegible] në shpija.

VLLADIKA DANILLO

O gjysh, dishka n'mendime ke ra,
ose gjumi ka nisë me t'mashtrue?

IGUMEN STEFANI

Nuk po m'mashtron, por mendoj dishka
dhe habitem me vjetin e rí,
se shka iu ka dashtun njerzve sod?
Pse nuk bje n'fillimin e pranverës,
mu kur dielli t'na kthehet nga jugu
edhe kur ditët fillojnë m'u zgjatun,
kur natyra vishet me blerime
dhe kur merr secila gjâ mbi dhé
jetë të ré dhe pamje krejt të ré?

VLLADIKA DANILLO

Asht krejt njilloj, sod ose atëhere,
koha do t'heci n'rrugën e saj
e ktê të vjetrit na e kanë caktue.

IGUMEN STEFANI

Le t'jetë, kush t'jetë, nuk ia ka qillue.

Hyni nji djalosh te ata, i puthi dorën vlladikës e mandej igumen Stefanit.

VLLADIKA DANILLO

Shka ka djalosh, tash, prej kah na vjen?
Ndoshta tregon ndonji lajm të mirë?

DJALOSHI

Un jam lajmtar, që vij prej Rijeke;
serdar Janku te ti më ka çue
me t'tregue se shka ka ndodhë ndër né.

VLLADIKA DANILLO

Tregona, bir, sa mâ shpejt që t'mundesh.

DJALOSHI

Porsa ndigjuem për luftë në Cetinë
se gjith Turqit sharruen në krye,
serdar Janku dërgoi menjiherë
dy djelmosha te Turqít e Rijekës:
„Kush nuk mendon kuranin me pshtye,
le t'thejë qafën kah t'i shofin syt!"
Turq't i joshën djelmoshat kah veti
edhe të dy n'Obod ata i vuerën.
N'kaq serdari dha kushtrim krahinës,
t'gjith u lshuen kah qytet'i Rijekës,
porse qe kot — t'gjith Turqit me anije
kishin pasë ikë kah Shkodra e bardhë;
vetëm Bogdani që kish vrapue,
Kadín e Rijekës ai e ka vra.
Desht me ardhë Serdari me parí
për t'treguemun krejt se si ka ndodhë,
por s' pati kohë vetëm me i lanun,
se shkatrrojshin kshtjellin e Obodit,
gjith kullat e Turqve dhe xhamijat,
që tregu ynë t'mos qelbet me t'pakryq.

Lajmtari përkulet, puthë përsëri dorën e vlladikës, ia len letrën në prehen dhe shkon.

Vlladika Danillo thrret nji nxanës që të lexojë letrën për të ndigjue edhe igumen Stefani.

NXANËSI

(merr letrën dhe e lexon)

„Knjaz Nikolla e krejt Dupilanët
t'gjith vlladikën tonë e përshëndesim!
Po të shkruejmë se si ka ndodhë te na:
Porsa ndigjuem se ç'u bâ n'Cetinë,
na mejherë u premë me Turqit tonë.
Ditë edhe natë vrasja ka vazhdue;
me Turq ka qenë Cërmnica e mbushun,
gjith me dhetarë, ag' edhe gopçarë.
Pak kush erdhi me na ndihmue,
pra na jem vra e kem sharrue,
në luftë t'ashpër jemi përgjysue;
n'vorret e kishës vend mâ nuk ka mbetë
nga gjashtë burra n'nji vorr i kemi shtî!
N'për Cërmnicë Turqit i kemi pré
dhe Besacin e kemi rrafshue.
Tash nuk gjenë mâ n'krejt krahinën tonë,
as gjurmë as shêj prej farës së Turkut,
posë trupnave, ose rrenimeve."

Vlladika Danillo qan, ndërsa igumen Stefani qesh.

VLLADIKA DANILLO

Ti, igumen, s'e kuptove letrën,
pse dhe ti do t'ishe zhgrehun n'váj:
nga gjashtë n'nji vorr i paskan gropue!

IGUMEN STEFANI

E kuptova, por s'po muj me qa;
sikur t'dijshe, me qamun prej gzimi,

se çdo herë mâ ambël do t'qajsha,
porse te un kur shpirti këndon,
lotët m'ngrihen atëhere prej gzimit.

Dikush i mëshon derës së gjelltores, gati me e thye; mendojnë se âsht i trenti.

IGUMEN STEFANI

Ndihmo zot Këshndellat e vogla!
Kur âsht gzimi në të katër anët,
edhe ai i trenti te na le t'vije,
që me t'qeshuna t'na e mbushi shpín!

NXANËSAT E HAPIN DERËN, KUR QE, VUKË MANDUSHIQI I VRANTË, MUSTEQET E ZEZA TË TË CILIT JANË VARË NË PAFTAT E THYEME, MBAN NË DUER XHEFERDAREN E THYEME DHE ULET PRANË ZJARMIT, LA KREJT NË GJAK. S'I THA KUEJ AS: „TUNGJAT' JETA!". U BINDËN KUR E PANË ASHTU.

VLLADIKA DANILLO

Shka ke, Vukë? Sa shëmtuet po dukesh!
Po e shof se vjen prej fushës s'përgjakun,
diku ke shkelë nëpër zjarm të gjallë
dhe vetëm zoti din përposë teje,
se a ka pshtuemun aty njeri i lé,
pse pa ra ngusht nuk pëlcasin paftat,
e as thehen kso farë xheferdaresh
që janë farkue prej telit të hollë.

VUKË MANDUSHIQI

(flet mrroltas)

Nji bi, e martueme ket verë n'Shtitarë,
ditën e Shtjefnit te un ia mrrini
dhe më tha: „Kanë ardhun haraçlijt

për me mbledhun haraçin n'Shtitarë!"
Atëherë mblodha nja pesëdhetë djelmosha
edhe rava me ta nën Shtitarë
për me i grî ata Turqit shfrytëzuesa?
Kërsitën pushkët krahinës s'Leshit,
thom: po shkojnë Turqit me mbledhun haraç,
dhe me krisma ia shtijnë tmerin rajës;
kur ndjeva luftën n'Progonoviq,
atëherë rrana bashk me shoqnín time,
kur shka me pa — pisk edhe ngushticë!
Mbi kullën e përgjakun t'Radunit
kishin msyemun dyqind haraçlí,
të gjith Shqiptarë t'idhët turkoshakë.
Vetëm Raduni n'kullë kish qillue
e bashk me tê grueja e tij, Lubica;
grue e re, por se sokoleshë,
ia mbushte pushkën zotnís së vet;
qet Raduni prej dritares s'kullës,
shtatë prej tyne n'oborr i ka vra.
Por i kish pasë ardhë çasti i vdekjes:
aty Turqit rreth kullës së bardhë
sánë edhe kashtë kishin grumbullue,
në t'katër anët zjarmin ia k'in shtî.
Ngrihej flaka deri n'kup'n e qiellit
edhe kullën ia kish' pasë përfshî!
Por ai me pushkë gjuente pa ia da;
e t'kndonte hollë edhe fort tingllueshëm,
kndonte për Bajon dhe për Novakun,
kndonte për Drashkun dhe për Vukotën,
për dy Vukët prej fshatit Tërnjinës,
Markoviqin dhe Tomanoviqin
edhe po thrritte të gjallë e t'vdekun,
orën e tmershme shifte përpara:
Atëherë zemrat na plasën për s'gjallit,
edhe rrajtëm te kulla e Radunit,

për rreth saj me Turqit jemi pré,
edhe e nxuerën Radunin prej kullës,
por u shkrumue krejt e shkreta kullë.
Mandej do tjerë na erdhën në ndihmë
e prej kullës Turqit na i përzumë, —
deri n'Kokot përmbi Leshkopole.
Nj'a tetëdhetë e tre prej sish i premë.
Por ndër luftime te kulla e bardhë
paftat e mija plumbat m'i coptuen
dhe në mbarim t'luftës së përgjakun,
mâ e mbramja pushkë e Turqve që krisi —
n'sa kishem vû përsysh xheferdaren, —
ma kputi n'katramzë, he i mbetët shkret
(qan me të vogël)
si t'kishte qenë nji fije kallami!
M'u dhimt mâ fort e shkreta xheferdarja,
se sa lik dorën t'ma kish cungue:
ajo po m'dhimbet sikur nji djal,
ajo po m'dhimbet sikur im vlla;
sepse ka qenë pushkë e pakund shoqe,
orëlume, po edhe vrastore,
për rreth saj kurr duert s' i shpërvola,
gjithmonë ka qenë si pasqyra vete;
m'e pasë përzie ndër nji mijë pushkë tjera,
kur t'kërsitte, do ta kishe njoftë.
Prandej erdha der te ti, vlladikë:
— atje n'deti ka mjeshtra gjithfarësh, —
se a mos munden pushkën me ma ndreqë.

VLLADIKA DANILLO

Vuka i mrroltë, çoi mustak't përpjetë
me t'i pamun paftat mbi krahnuer,
me t'i numrue se sa plumba pushkësh
paftat e tu aty t'i kanë thermue.

Kryet e vdekun s'muj e çojsh prej vorrit,
as s'e ndreq xheferdaren vizlluese.
Përmbi trup tandin, shndosh kryet e tú,
përse pushkë tjetër tash ke me gjetë
edhe ndër duert e Vukë Mandushiqit
çfardo pushke do të jetë vrastore!

Çohet vlladika edhe i dhuron Mandushiqit nji xheferdare të mirë prej atyne që ka në dhomën e vet.

F u n d

SHËNIME

„Kurora e maleve" është — siç e pohuam edhe në fillim të librit — një vepër e dendur, me shprehje lapidare specifike njegoshiane, e gërshetuar me shumë reminishenca historike e tjera që vështirësojnë kuptimin e lehtë dhe të plotë të vargjeve — sidomos nga ata që nuk janë nga Mali i Zi, por edhe për të gjithë të tjerët me kalimin e kohës. Së këndejmi nevoja e komentimit të *„Kurorës së maleve"* është shfaqur qysh te bashkëkohanikët e Njegoshit — St. M. Lubisha bëri, më 1868, komentin e parë. Ky komentim është aq më i nevojshëm në paraqitjen e veprës në gjuhë tjetër, pra edhe në gjuhën shqipe — se pa të, vërte, as që mund të kuptoheshin shumë gjëra.

1.

KUSHTUE ESHTNAVE T'ATIT TË SËRBIS (fq.)

„eshtnave t'atit të Sërbis: Karagjorgjit.

1. — *njiky shekull:* shekulli i XIX.

4. — *Bellona:* perendesha e luftës së romakëve.

5. — *Napoleoni:* (1769—1821), gjeneral francez dhe burrë shteti, më vonë perandor i Francës, që pushtoi pjesën më të madhe të Europës J. P. e të Mesme. Me rastin e ndërmarrjes në Rusi, më 1912, pas luftës së Borodinit, hyri në Moskën e lëshuar, por mu kjo ia solli shkatërrimin. Pas luftës së Vaterlos (1815) e çuan në mërgim në Ujdhesën Shën

Elena, ku edhe vdiq. — *Karli:* kryeduka, Karli i Habsburgëve (1771—1847), një ndër prisat më të shquar ushtarakë ndër luftimet kundër Napoleonit. — *Bliher:* Gebhard Bliheri (1742—1819), feldmarshal prus. Qe mundur disa herë në luftat kundër Napoleonit. Më 1814, bashkë me ushtrinë aleate, hyri në Paris. Në Vaterlo u bashkua me Velingtonin dhe ndihmoi fitoren mbi Napoleonin. — *Velingtoni: Artur* Velingtoni (1769—1852), lord dhe pris ushtarak anglez. Si komandant i trupave anglo-portogeze, ka luftuar kundër Napoleonit (1809—1813) dhe ka çliruar Spanjën prej francezëve. Ka qenë komandant epror i trupave të të besëlidhurve dhe ngadhnjyes mbi Napoleonin në Vaterlo. — *Suvorovi:* Aleksander Vasileviç Suvorovi (1730—1800), prisi i madh ushtarak rus dhe një ndër ushtarakët më të lavduar të historisë së re. Është shquar në luftën shtatëvjeçare. Ka korrur një varg fitoresh në dy lufta kundër turqve, shoi kryengritjen polake nën Koshqushkon dhe pushtoi Varshavën (1794); pasi Napoleoni shkoi në Egjypt, i ra Italisë së Veriut dhe e rrëmbeu prej francezëve, por për shkak mospajtimi me austriakët, u detyrua të tërhiqet nëpër grykën e Shën Gothardit.

6. — *Shvarcenbergu:* Karl Filip Shvarcenbergu (1771—1820), për do kohë ka qenë kryetari i këshillit ushtarak të Austrisë, pris i ushtrisë austriake që hyri në Francë më 1814. — *Kutuzovi:* Mihajlo Kutuzovi (1745—1813), gjeneral dhe pris ushtarak rus. Luftoi me turqit në Ujdhesën Ballkanike. Komandoi mbi ushtrinë ruse kundër Napoleonit në luftën e njohur të Borodinit (1812) ku me strategjinë e vet të tërheqjes e çoi në shkatërrim ushtrinë e Napoleonit.

7. — *Arei:* Ares, zoti i luftës te grekët, i biri i Zeusit dhe i Herës; zoti më i shpejtë e më trim.

9—12. — *T'dalë luani etj.:* Prej pyjeve të mëdha del luani më lehtë, po ashtu edhe prej popujve të mëdhenj del gjeniu më lehtë, se aty gjen gjithshka është e nevojshme për arritjen e idesë së tij.

13—14. — *...heroi i Topolles:* Karagjorgji i ka pasë shtigjet e zëna, pse ka pasë lindur në një po-

pull të vogël, i cili ka qenë vetë në robëri, megjithate ai ia doli përsëri qellimit të lartë: çlirimit të popullit të vet.

15—16. — *ngriti popullin etj.:* Si udhëheqës i Kryengritjes së parë serbe (1804—1813), Karagjorgji i priu popullit në luftë dhe çliroi vendin prej turqve, mposhti tiraninë (vargojt barbarë), e ngriti prej mjerimit të robërisë dhe i dha jetë e liri.

17—18. — *Qe msheftsija etj:* Qe se çka ka bërë Karagjorgji, qe ku qëndron mësheftësia e asaj që ka qenë caktuar ta kryejë ai: u ka dhënë zemër serbëve dhe ka zgjuar në ta kreshnikinë, që e kanë pasë harruar.

19. — *Faraoni i lindjes:* mbreti turk.

24. — *qe, kres s'ate etj.:* Për Karagjorgjin ka qenë caktuar që, me vdekjen tragjike si hero, ta arrijë lavdinë e përjetshme: me 1817 Karagjorgji u kthye në Sërbi (ku qysh me 1815 pat plasur Kryengritja e dytë nën udhëheqjen e Millosh Obrenoviqit), me qëllim që të vijonte luftën kundër turqve, por qe vrarë në Smederevë me urdhërin e Milloshit.

26. — *Borisët, Vukashinët:* Boris Godunovi (1552—1605) pas vdekjes së dhëndërrit të vet, mbretit Teodor i I, me 1591, e zdrypi trashigimtarin e frontit, Dimitrin, dhe u shpall vetë mbret. — *Vukashin* Mërnjavçeviqi, mbret (1365—1371) e zdrypi prej fronit mbretin Urosh, por nuk e vrau si tregon populli. Uroshi jetoi më shumë se Vukashini, i cili u vra te Çërnomeni, në lumin Maricë, më 1371. Gojëdhana popullore, së cilës i shkon pas poeti, të dy këta i merr si trathtarë, të cilët i përcjell mallëkimi sikurse edhe vrasësin e Karagjorgjit, që sipas gjyqit të drejtë të historisë, do ta përcjellë nëma edhe përbuzja.

27. — *Pizoni:* Gjeneral i perandorit romak, Tiberit, i cili vrau veten për shkak të paditjes se në vitin 19 të e.r. (epokës së re) helmoi (ndoshta me vetë dishirën e mbretit) nipin e mbretit dhe prisin e dashur romak, Germanikusin. Për këtë senati e shleu prej regjistrit të konsujve. Këtë regjistër të konsujve poeti e quan gabimisht kalendar.

28. — *Egisti:* Bir'i Tijeskit e i Penelopes që vrau mbretin e Mikenës, Agamemnonin, prisin epror të luftës greke kundër Trojës, me anën e Klitemnesrës, gruas së tij dhe dashnores së vet. Oresti, i biri i Agamemnonit, ia mori gjakun t'et duke vrarë Egistin edhe të ëmën.

34. — Me këtë varg poeti shigjeton te kundërshtarët politikë të Karagjorgjit, të cilët u përpoqën t'ia zvogëlojnë meritat e tij, por përpjekjet e tyre shkuan huq. Skuthat e tyre do ta zmadhojnë shkëlqimin e lavdisë së Karagjorgjit. Flaka e lirisë që ai ndezi te serbët do të bëhet më e madhe, më e shkëlqyeshme.

35. — *Din Serbjanja etj.:* Serbjanja di të lindë asi bijsh sikurse kanë qenë Dushani (1331—1355), sundimtari serb më i përmenduri i mesjetës.

36. — *Pozharët:* Dimitrije Pozharski (1578—1641), bujar rus, që bashkë me Mininin, thertarin (kasapin) e Njizhnji Novgorodit, ka udhëhequr popullin në luftë kundër polakëve dhe ka çliruar Moskën (1612), ku depërtuan gjatë kohës së përleshjeve për fron, në të cilin në saje të Pozharit, u zgjodh më në fund Mihajl Romanovi.

2.

KURORA E MALEVE

1-3. — *Pa shife dreqin me shtatë dollama etj.:* Dreqi që i del vlladika Danillos përpara sysh është sulltani; ai është veshur me shtatë dollama (binjisha) si shenjë nderimi e fuqie të jashtëzakonshme. (Këtu numri shtatë përdoret sikurse edhe në këngët popullore për të treguar diçka të madhe e jashtë masës, për shembëll: me shtatë krerë, me shtatë zemra etj.; disa me këtë numër duan të thonë se ai e ka shtrirë sundimin mbi shtatë mbretëri — shtatë krajlat. Ai ka dy kurora, sepse njiherit sundon mbi Azinë e mbi Europën e është edhe kryetar shteti (sulltan), por edhe kryetar feje (kalif); dy shpatat janë shenja e fuqisë së tij të dyfishtë, laike e shenjtërore. Ai është stërnip i Turkut, sepse — sipas legjendës së vjetër të Lindjes — Turku, një nga të tetë djemtë e Jafetit, ndër pasardhësit e tij ka pasur edhe Tartarin e Mongolin, prej të cilëve dolën popujt tartarë dhe mongolë; stërnipi i turkut është me kur'an, sepse turqit, pasi pranuan fenë islame, menjëherë filluan të forcohen dhe të arrinë të bëhen fuqi botërore dhe kudo që shkonin e përhapnin kur'anin, fenë, kundër së cilës do të luftohet në *„Kurorën e maleve"*.

7-8. — *Po t'mos ishte bregdeti i Francës etj.:* Më 732 ushtria frenge nën Karl Martelin (689—741) i shkatërroi afër Poaties arabët. Me këtë fitore u pengua depërtimi i tyre prej Spanje për në Europën

Perëndimore dhe kështu shpëtoi civilizimi kristjan prej pushtimit musliman.

9-10. — *Andrra e ferrit kunoroi Osmanin etj.:* Këtu mendohet mbi planet pushtuese të Osmanit I (1299—1326), sipas të cilit turqit janë thirrur Osmanlli, si dhe mbi shkatërrimin e tmerrshëm të shteteve tjera. Hana është simbol i Mbretërisë turke, e turqit janë përfaqsuesit e ferrit dhe bartësit e së keqes. Së këndejmi dëshira (ëndrra) djallëzore pushtuese e Osmanit është shpërblyer (kurorëzuar) me krijimin e mbretërisë, të cilën ai e fitoi aq lehtë, ashtu sikur dhurohet një mollë.

11. — *nji mik mbrapësht Europës — Orkanin!:* Orkani (Urhani) i biri i Osmanit (1326—1359) ka qenë mbreti i parë turk që depërtoi në Europë dhe pushtoi mbeturinat e mbretërisë së Nikejës me pushtimin e Galipolit në vitin 1357. Ky rresht duhet të plotësohet kështu: Ëndrra e ferrit kunoroi Osmanin dhe i dhuroi Europës mikun e mbrapshtë, Orkanin.

12-14. — *Tashma Bizanti etj.:* Jovani i VI Kantakuzeni, prisi ushtarak i mbretit të Bizantit, Andromakut III, mprojtësi i djalit të ri të Andromakut, Jovanit V, e shpalli vehten për mbret pas vdekjes së Andromakut (1341—1354) dhe, për të siguruar fronin me anën e turqve, ia dha Orkanit vajzën e vet Teodorën. Më vonë Kantakuzeni u shtrëngua ta linte fronin, por turqit, në bazë të kësaj martese, kërkuan Stambollin si pajë të Teodorës.

15-16. — *Paleologu etj.:* Gjatë luftave për fron midis Jovanit V Paleologut dhe Jovanit VI Kantakuzenit, serbët pushtuan krejt pjesën perëndimore të Bizanit. Për t'u përballuar sërbëvet dhe për të siguruar fronin, të dy palët shemra të grekëve thirrnin në ndihmë turqit. Në vend që turqit t'u ndihmonin grekëve, sidomos gjatë luftimit të të birit të Orkanit, Muratit të I (1359—1389), pushtuan shumë vende greke e sërbe.

17-18. — *Menduen t'vetën Branku me Gertukun* etj.: Sipas legjendës prisi ushtarak serb, Brankoviqi, ka trathtuar ushtrinë sërbe në luftën e Kosovës, më

1389. Sipas një përshkrim-udhëtimi të shekullit të XVIII të një rusi, prej kah ka gjasë se Njegoshi e ka marrë këtë ngjarje mbi këtë trathti, një „grek, me emër ose mbiemër Gertuk" u tregoi turqve se si të hyjnë në qytet edhe kështu Muhameti i II pushtoi Stambollin. Për shpërblim të trathtisë së bërë kundrejt shtetit të vet, Muhameti i II urdhëroi që ky të vritej. Në të vërtetë Gertuku (Gertuka) ka qenë admiral i mbretit të fundit të Bizantit, Konstantinit XI Dragashit; ai pat qenë vrarë prej turqve, por jo për trathti, sa për mospërkulje ndaj tyre. Këto dy vargje, pra, duan të thonë: Brankoviqi dhe Gertuka mendonjnë interesat e tyre vehtjake e jo ato të popullit, mendojnë për vete e jo për atdhenë; trathtari meriton një vdekje si të Gertukës, që ta vrasë ai prej të cilit ka pritur shpërblim për trathtinë e bërë.

19-21. — *Përposë Azis* etj.: Posë popujve të Azisë, turqit pushtuan një pas një edhe popujt tjerë. Për ta theksuar fatalitetin e përparimit turk, poeti i krahason pushtimet turke me rastin e hutit, i cili i pëlqei zotit me diçka dhe si shpërblim për çdo ditë, pa kurrfarë mundimi, ia lëshoi ndër çapoj nga një zog.

22-24. — *dy Muratat* etj.: Murati i I e thei, më 1371, Vukashinin dhe Ugleshin në Maricë e, më 1389, knjaz Llazarin në Kosovë; me 1389 sulltan Pajaziti shkeli Bosnjen, të cilën e pushtoi përfundimisht më vonë trashigimtari i tij, Muhameti i II. Me pushtimin e Stambollit, më 1453, ky zhduki edhe Mbretërinë e grekëve. Sulltan Selimi i I pushtoi Egjyptin më 1517 dhe Selimi i II, më 1570, e mori Qipron prej venedikasvet.

27-28. — *Bota e vogël* etj.: Bota është e vogël edhe s'mund t'i ngijë gopçat e mëdhenj turq.

29-30. — *Janku mpron Vlladisllavin e vdekur* etj.: Pas vrasjes së mbretit hungar dhe polak, Vladislavit të III, Gjon (Janku) Hunjadi u bë mkëmbësi i Hungarisë në luftën e Varnës, më 1444. Ai e mprojti mirë prej turqve shtetin e Vlladisllavit të vdekur — Hungarinë, por pse e mprojti, kur nuk e mbajti dot,

pasi ate më në fund, pas luftës së Mohaçit (1526), ia pushtuan Turqit.

31-32. — *Skenderbegu, zemër Obiliqi:* Skenderbegu — Gjergj Kastrioti (1403—1468), luftar i famshëm shqiptar, mprojtësi i kristianizmit kundër turqve, të cilin e përmendin edhe këngët popullore serbe, luftoi për njëzet e pesë vjet rresht — prej 1443—1468 — kundër turqve. Ai vdiq në Lesh prej ethesh me 1468 dhe jo në mërgim si thotë Njegoshi.

34. — *Duert e paka* etj.: Mali i Zi është i vogël, ka pak duar e pra edhe pak fuqi.

37. — *Fisi i jem* etj.: Populli im në robëri po flë në gjumin e vdekjes.

38. — *loti i jem* etj.: Nuk ka kush të më ngushullojë për fatkeqësinë time.

42. — *shpirtna të dnuemish:* Në origjinal është shpirtrat e ferrit.

43. — *O dit' e zezë etj.:* Këtu vlladika mendon ditën e zezë që ka pritur të jetojë, kur liria e serbëve është pothuajse e shuar.

46. — *dhe me ma t'keqen* etj.: Prej të gjitha të kqiave që kanë pasur serbët, e keqja më e madhe janë turkoshakët.

47-48. — *Oh, kur kryet trupit t'i thermohet* etj.: Pas shkatërrimit të mbretërisë serbe në luftën e koalicionit kundër turqve në Kosovë, edhe pjesët të ndara — gjymtyrët — e kësaj mbretërie kanë qenë shtrënguar të luftojnë me shpirt ndër dhëmbë. Kështu edhe Mali i Zi, pjesë e asaj bashkësie, është gjykuar të zhduket dalë nga dalë në mundime, në luftë kundër islamizmit me turkoshakët.

49. — *murtaja e njerzve:* turqit.

52-53. — *po dhe helmin* etj.: Fenë muslimane e ke përhapur në Mal të Zi.

58. *po e fyen zotin* etj.: Shpeshherë turqit i kanë kthyer kishat në faltore të tyre ose, mbi gërmadhat e kishave, kanë ndërtuar xhamia.

60. — *Po shka t'u desht hijen m'ia helmue:* Hija thohet për diçka që gati ka mbaruar krejt e është

në frymën e fundit; pra mbetjen e serbëve e të kristianizmit në Malin e Zi, i cili është mprojtësi i sundit kreshnik e njiherit edhe ngushëllimtar i trimërisë së serbëve.

64-65. — ... *asht la n'gjakun tand* etj.: Ajo (hija), është larë në gjak.

71-72 — ... *dhe ua filloj profet'i djallzuem* etj.: Përfaqësuesi i djallit, mbreti turk, filloi t'i joshte malazeztë në fenë e rrejshme (islamin) duke u dhënë e premtuar gjithfarë lehtësirash: pasuri, pozita, më shumë gra në këtë botë dhe kënaqësinë me hyritë në botën tjetër etj.

76. — *Me shka:* Me çfarë veprash.

79. — *Kur ta kujtoj kuvendin e sotshëm:* Kur mendoj për mbledhjen e sotshme, marrëveshjen e parisë për zhdukjen e turkoshakëve në Mal të Zi.

86-87. — *Njiqin herë rresht mallkoj or'n e vjeme* etj.: Një vjet përpara se të ndodhte shfarosja e turkoshakëve, vlladika Danillo shkoi në Zetë për ta shuguruar kishën e re, në katundin Srbska. Ndonëse për këtë ai pat marrë leje prej Pashës së Shkodrës, nën sundimin e të cilit ishte katundi, turqit e kapën vlladikën dhe deshtën ta varin, por populli mezi e shpëtoi kundrejt një shpërblimi prej trimijë duketësh.

96. — ... *kjo asht festë:* Secila kishë i është kushtuar ndonjë shenjti, ditën e të cilit famullia (populësia që falet në një kishë) e mban si festën e vet. Në këtë ditë populli mblidhet prej krejt krahinës, djemtë maten në lodra të ndryshme: në vrapime, në shenjime etj. Këso farë feste pajtimtare e vendit është edhe dita e Shejtes Trini, në të cilën mbahet mbledhja e parisë së Malit të Zi, për zhbimjen e turkoshakëve.

101. — *për t'lidhë me i da lik përgjysë kortarët:* Malazeztë e kanë pasë provuar hovin e fuqisë edhe të taganave të tyre duke u lidhur që me një të rënë ta presin dashin e pjekur prej midisit të shpatullave për kurriz deri te bishti.

109. — *prijsi frigac nuk qet gja n'dritë:* Njerëzit që përkulen shpejt shpirtërisht nuk janë për prisa.

115. — *topalathi:* Është një lojë me të cilën shoqëria ndahet në dy grupe. Gjysma qëndron në një rreth të ngushtë e tjera duke mëshehur një top, i cili gjendet te njeri prej tyre, përzihet me grupin e parë. Kur ai që ka topin ia mëshon papritmas dikujt prej grupit të parë, atëherë ikën me shokët e tij e grupi i parë kap topin për t'i mëshuar njerit prej atyre që ikin. Nëse ia qëllojnë, ata fitojnë dhe grupi tjetër vjen në rreth.

116. — *e sa me t'shpejtë rr'mbejshin kapicat:* Këtu është fjala për lojën popullore të Malit të Zi, quajtur „grabikapa" — rrëmbekësulë. Gjysma e lojtarëve sajojnë një rreth, ku presin këmbadoras, duke u mprojtur me shqelma, gjysmën tjetër të lojtarëve, të cilët përpiqen për t'ua rrëmbyer kësulat.

117-119. — *Porsa ujqthit* etj.: Miqunoviqi i krahason Malazeztë me ujqthit, pse ata që prej vogjëlie mësohen ndër lufta e kjo është edhe një arësye që të mos tutet vlladika dhe të jetë më i vendosur.

135-136. — *shpresat tona etj.: Me humbjen* e luftës së Kosovës, janë varrosur edhe shpresat tona.

Pas vargut 138. —: Në ditën e festës së kishës bëhen kryqet, reliket edhe flamuri i shenjtit pajtimtar dhe populli sillet vargje-vargje rretth kishës. Pastaj „shkojnë nëpër fushë (ara e livadhe) e herëherë prej shtëpie në shtëpi; kthehen prapë në atë vend prej kah qenë nisur. Aty drekojnë, hanë e pinë gjithë ditën edhe luajnë e këndojnë". (Vukë Karaxhiqi). — *Cërkvina:* Një sukore mbi Llovqen. ku edhe sot gjenden shënjat e gërmadhave të një kishe. Malazeztë dalin në këtë vend ditën e të Shumave dhe çojnë kryqet (litanitë e të shuemvet).

139. — *Pushk' e çuditshme vyen nji krye burri:* Në Malin e Zi, sikur edhe ndër ne, janë çmuar vetëm meshkujt. Vajzat janë „darka e huaj". Mbahej se i shkimej qiri atij që i vdisnin meshkujt, ndonëse mund të kishte femra. Prandej gjëja më e çmueshme është djali, kryet e burrit, me të cilin krahasohet çdo gjë e çmueshme, pra edhe pushka.

141. — *Tomanoviqit:* e Vukë Tomanoviqit.

157. — *kam kqyrë s'nalti kah shterpzohen retë:* Kur retë, në vend të shiut të dobishëm, japin breshrin shkatërrues.

165-168. — *t'gjitha kto, retë njilloj i kanë mblue* etj.: Pa përjashtim, të gjitha viset i ka mbuluar reja e robërisë, vetëm Malazeztë i shëndrit dielli i lirisë.

171-175. — *A e pat shejin* etj.: Si në besimin e popullit, ashtu edhe këtu, fenomenet e natyrës janë parashenja të ngjarjeve të rëndësishme. Mbi Malin e Zi janë kryquar vetimat çka është shenjë e mirë, se paraqet fitimin e Malit të Zi. Një vetimë ka vetuar prej Komit (mal në lindje të Malit të Zi — Qafa e Komit në vargun e alpeve të Shqipërisë) kah Llovqeni e tjera prej Shkodre kah Ostrogu, (mal te Nikshiqi) për në veri.

187. — *se qyqet janë bijat e Llazarit:* Sipas legjendës popullore, bijat e knjazit Llazar, i cili ra në luftën e Kosovës, qanë, kukatën aq shumë pas vdekjes së të jatit, sa u kthyen në qyqe. Së këndejmi rrjedh edhe besimi në popull se „qyqet s'është mirë t'i vrasim". (Te na — shih përrallën e Gjonit e të Mrisë, që u banë qyqe e qokth).

Pas vargut 187: Sukorja e Cërkvinës në Llovqen quhet „Jezerski vrh" (Maja e Liqenit), pse nën të është një liqen që thahet verës.

193. — ... *pash hirin e zotit:* Pashë të mirat, pashë mirësinë, pash madhërinë e zotit.

199-204. — *për mkatet mortare* etj.: Për mëkatet e pafalshme, në të cilat kanë rënë sundimtarët sërbë qysh prej Nemanjes deri te Dushani e pas tij. Këta, në vend që t'iu kushtonin punëve të shtetit, „e zgjodhën marrinë për të drejtë", filluan të ndiqen dhe kështu lanë pas dore „qeverinë e shtetin".

205-210. — *Shërbtor't e tyne u banë t'pabesë* etj.: Paria u bënë trathtarët e sunduesve të tyre: pas vdekjes së mbretit Dushan paria ia rrëmbei sundimin mbretit të ri, Uroshit, dhe sundoi vendin vetë, të ndarë në treva. Sipas legjendës, që e ka pranuar edhe Njegoshi, Vukashini, një nga paritë e Uroshit,

e vrau mbretin e vet për të hipur në fron e për t'u shpallur mbret.

211-212. — *që mbuell farën* etj.: Gjatë jetës së Uroshit të dobët, e sidomos pas vdekjes së tij, paria luftoi ndërmjet veti.

215. — *O dark' e mallkueme e Kosovës:* Sipas gojëdhanës popullore, në darkën e fundit, para se të bëhej lufta e Kosovës, mbreti Llazar e përshëndeti Millosh Obiliqin, duke e quajtur trathtar, sepse u besoi fjalëve të Vukë Brankoviqit se Milloshi do ta trathtonte.

219. — *me të dy probatimat e tij:* Millan Toplicën dhe Ivan Kosançiqin, të cilët (sipas gojëdhanës popullore) shkuan me Milloshin në taborrin e turqve dhe u flijuan. Për këta tre heronj flitet edhe në këngën popullore sërbe „Vajza e Kosovës".

220. — *që sod Sërbi* etj.: Do t'ishte më vehte e jo rob te i hueji.

221. — *O Brankoviq, o ti pjell' e flliqun:* Populli thotë se Brankoviqi me ushtri, ditën e luftës së Kosovës, në vend që t'i dilte përballë turqve, ia mbajti përpjetë malit të Goleshit; por mbi trathtinë e tij nuk ka aq fakte historike. Këtë gjë si duket e ka trilluar vetë populli, sepse nuk i ka rënë për shtat të besojë se vetë turqit ia kanë dalë t'i shpartallojnë Serbët.

225. — *Ti je flija* etj.: Milloshi është flijuar për shkak ndiesish bujare, për të larë nderin e vet të fyer dhe për ta shpëtuar atdhenë e vet duke vrarë mbretin Murat.

229-230. — *trimninat e pavdekshme të Spartës* etj.: Sparta, shteti i grekëve të vjetër, i famshëm për trimërinë e bijve të vet; ashtu edhe Roma, shteti romak, ka pasur një numër të madh trimash të lavdishëm.

233. — *Leonidha shka është dhe Shevola:* Leonidha i I, mbreti i Spartës (490—480 para e. r.), hero i Grykës së Termopilës, të cilin e mprojti prej persjanëve, ku u vra me 300 spartanë. — *Shevola* (C. Mucius Scevola), djalosh romak që, në kohën e rrethimit të Romës prej etruskëve (508 para e. r.)

depërtoi në llogorin e armikut dhe, duke kujtuar se po vriste Porsenin, mbretin etrusk, vrau sekretarin e tij. Kur e nxorën përpara mbretit Porsen, ai, për të treguar se nuk i trembej vdekjes, e qiti dorën e djathtë në zjarr për t'u djegur në shenjë dënimi se ajo kishte qenë mashtruar e nuk kishte vrarë mbretin. I habitur prej kësaj, Porseni hoqi rrethimin dhe bëri paqë me romakët. — Millosh Obiliqi për Njegoshin është simboli i parimeve më të larta morale, simboli i trimërisë dhe i burrërisë më të lartë. Njegoshi vetëm për Skenderbeun ka thënë se është zemër Obiliqi e më për askend tjetër; prandaj edhe shembujt e trimërisë së Leonidhës e të Shevolës për të kanë më pak vleftë se ajo e Milloshit.

235-236. — *Me 'i t'rame etj.:* Në luftën e Kosovës Milloshi, bashkë me dy probatimat, ka hyrë në mëngjez në llogorin e turqve dhe „me 'i t'rame" ka shtjerrë mbretin Murat dhe ka trandur shtetin turk. Aty turqit e kanë bërë copë e grima dhe kështu ka mbetur hero i mrekullueshëm.

238. — *fli u ba mbi fronin e shtagës s'botës:* Duke mprojtur lirinë e atdheut të vet, Milloshi ra fli para fronit të përdhunuesit (shtagës së botës) dhe pushtuesit të botës, mbretit turk.

247-248. — *tue përbuzur asgjasin njerzore* etj.: Duke përbuzur poshtërsinë e njerëzve dhe intrigat, me të cilat Brankoviqi e ka shpifur para knjazit e parisë në mbledhjen e darkës përpara luftës së Kosovës, Milloshi ka shkuar me krenari në llogorin e turqve, kështu që me vdekjen trimërore të bëhej i pavdekshëm.

249-251. — *Zot, i dashtun në Serb't u idhnue* etj: Për këso veprash (grindje, vrasje, shpifje etj. ndërmjet veti) zoti u zemërua në serbët dhe, si dënim, u dërgoi kulshedrën shtatëkrenëshe, dometthënë Turqinë, e cila i capërloi gjithë Serbët.

252. — *shpifsat e kqij edhe shpifjen vetë:* Milloshi (i shpifuni) qe bërë copë e grimë prej turqve. Populli tregon se edhe Vukë Brankoviqi (shpifë-

si) qe helmuar prej djalit të Muratit, Pajazitit, i cili tutej se mos po i dilte doret trathtari. Në të vërtetë sulltan Pajaziti i rrëmbei vetë tokat që zotëronte Vukë Brankoviqi në Kosovë.

258. — *Farës serbe:* Në origjinal është kapicës serbe, domethënë gjithë atyre që mbajnë kësulën serbe; pra farës serbe, gjithë serbëve.

263. — *...fen e drejtë:* Fenë ortodokse.

265. — *... ndër kto male:* Në Mal të Zi. (Krahaso me vargun 62).

274-275. — *ndërkaq lotët* etj: Kënga (lahuta) që lavdon trimërinë dhe luftën për liri e ka lehtësuar pikëllimin (i ka terë lotët) për çka kanë humbur.

282. — *Ka fjetë ndryshku:* pse armët nuk janë përdorur.

283. — *ka mbetë vendi pa kren' e pari:* Këtu populli ia hjedh në valle, si qortim a munshtim, parisë, për pavendosmërinë e saj që t'u japë fund turkoshakëve. Me këtë varg nuk domethënë se s'ka pari porse vendi ka mbetur pa pari të vërtetë, pasi paria tucamane nuk i vyen popullit.

287. — *po pllet hoxha* etj.: Feja e turkut përhapet gjithnjë e më tepër e ka arritur edhe në Cetinë, në kryevendin e Malit të Zi, çka nuk mund të durohet më. (Shif vargjet prej 1596—2613).

288-290. — *në kurth' luani nisi m'u qelbsue:* etj.: Malaziasin (Malazeztë e Malin e Zi) e ka kapërthyer nga të gjitha anët (luani në kurthë) fuqia turke dhe, të lidhur me turqizmin edhe në vetë veudin e tij, e përlanë muslimanizmi (qelbësira), i cili përhapet gjithnjë e më tepër dhe kërcënon ta asgjasojë emrin malazez dhe ata që kryqohen me tre gishta (ortodoksët).

295. — *t'venë mbi ne muranën e mallkueme*: Të hedhin mbi parinë aq gurë sa t'u bëhet murana përsipri.

302. — *ose humbi që të dyja botët:* E vetmja mënyrë për të qindruar është lufta, përndryshe do të biem nën robërinë turke e me këtë do të humbim

këtë botë në tokë dhe, të shtrënguar ta pranojmë fenë islame, do ta humbim edhe botën tjetër.

305. — *... fut' t'zezë:* Futa e zezë tregon zinë, gjendjen e keqe, plogështinë e turpin e malazezve, që i durojnë turqit midis tyre.

312. — *Ozriniqët:* Janë një fis në veri të Cetinës, që deri në vitin 1878 kanë qenë në kufi me Hercegovinë, prej kah vjen edhe fjala kufitar.

321. — *Me shka, burra* etj.: Me çka të keqen, me çka dreqin, përse po e humbni kohën?

329. — *Pecirepi:* Lazër Pecirepi prej Golie. afër Nikshiqit, ka jetuar kah fundi i shekullit të XVII dhe në fillim të shekullit të XVIII. Përmendet si kaçak në zë, sidomos në luftën kundër turqve të Nikshiqit. — *Baleta* prej Çeve, bashkëkohës i Pecirepit ka jetuar në Hercegovinën lindore, ku është dalluar si pris kaçakësh.

331. — *Duga:* është bjeshkë e sukore midis Gackës dhe Nikshiqit.

332. — *e ki'n pritë* etj.: E kishin pritur karvanin prej Nikshiqit, që është qytet, i cili, deri me 1878, bashkë me rrethin e tij, i ka pasë takuar Hercegovinës.

338. — *ku premtojnë me ba dhetë probatima:* Që të miratohen dhe t' kthehen njerëzit e zënë rob, turqit e Nikshiqit janë gati të lidhin vllazëri (të bëhen probatima) me dhjetë Ozriniqas.

339. — *n'Poljane:* „Bjele poljane" (Fushat e bardha) gjenden në J. P. të Nikshiqit, pas bjeshkës së Budoshit.

343. — *Hamza:* Hamza Mushoviqi, kapiten, sundimtar i qytetit të Nikshiqit dhe pjesëtar i familjes së fuqishme e në zë të Mushoviqve, pronat e së cilës gjendeshin edhe në Kollashin. Muslimanët e Nikshiqit, që përmenden shpeshherë në „Kurorën e maleve", kanë qenë një grup i spikatur luftarak, sajuar gjatë shekullit të XVIII e XIX prej ardhacakëve nga Boka, Shqipëria e Mali i Zi.

345. — *qetas n'Rudinë m'u ngjitë me tufa:* Të dalë pa trazim me bagëti në bjeshkën e Rudinës, që gjendet në J. P. të Nikshiqit.

349. — *për t'mos mallue delmet në qetsi?:* Kush nuk do t'i lëshojë gjësë fre e t'i lerë të lira për të kullotur kah e sa të duan?

363. — ...*i trashën fjalët:* u ngatrruan, nisën të grinden.

370. — *ku sundoj tash ma se treqind vjet:* që nga lufta e Kosovës (1389) deri në mbarim të shekullit XVII, kur ndodh ngjarja.

372. — *atje ku:* në luftën e Kosovës.

376. — *Po çfarë shkaut, or patur i derrit:* Feja islame ndalon përdorimin e mishit të derrit, pra turqit shpeshherë i quajnë serbët derra, ashtu si i quajnë edhe shqe. Pra, Miqunoviqi e quan Hamzën „patur i derrit", për të theksuar origjinën e tij serbe, ortodokse.

387. — *rrasa vorri:* Mramor — në Mal të Zi domethënë gurët e varrit, ose gurët me të cilët shenohet vendi ku është vrarë dikush. (Në malësitë tona edhe këta gurë quhen muranë, porse aty nuk janë eshtrat e të vrarit). Domethënja e këtij vargu edhe të atij që vjen është se Miqunoviqi rreth qyteteve turke ka vrarë aq turq, saqë këta prej frikës së tij — të malazezve — nuk guxojnë as të dalin prej qyteteve, por jetojnë në to si të ishin fshehur në burgje.

395. — ...*për filli:* fill e për pe, mirë e hollë, si e sa duhet.

403. — ...*sa brryli:* Brryli është masa e gjatësisë, ndër male, që ka gati 2/3 e metrit; pra pushka e hoxhës ka qenë e gjatë gati sa brryli.

412. — *n'kokërr t'shpinës ranë vdek' prej gazit:* Të gjithë sa qenë, u shtrinë njëherësh me rruzë për tokë duke qeshur, sa të shkoklohen prej gazit.

418. — *edhe kështu bame rrash pesëmbëdhetë vigj:* vramë plot pesëmbëdhjetë vetë.

424. — *si na tort punën nuk kanë m'e tjerrë:* nuk do ta tjerrin gjatë, nuk do ta lënë punën pas dore, por do të ndërmarrin masa menjëherë.

426. — ... *pesë Martinoviqët:* pesë Martinoviqët janë: Tomashi, Ivani, Marku, Batriqi e Milloshi,

djemtë e Martin Bajicës prej katundit Bajicë në Fushën e Cetinës. Gjyshja e Njegoshit, nëna e Pjetrit të I, ka qenë bijë e Martinoviqëve. Pesë Martinoviqët janë anëtarët kryesorë për zhdukjen e të turqizuarve.

434—435. — *Po na jemi bamun si ata mijt:* Qe se na u ngjajmë atyre minjve, të cilët, sipas përrallës popullore, kishin vendosur t'ia varin macës në qafë kambanën, që të mundnin të ndiejnë prej së largu kur afrohej ajo, por në mes të tyre nuk u gjet ndonjë trim që ta bënte këtë punë.

438. — *...si krushqit e dejun:* Njëherë krushqit u dehën dhe nuk mundën kurrsesi të mblidhen për të marrë nusen.

440. — *...përse ju e patët ma ngiat me ardhë:* Martinoviqët janë prej Bajice, fshat krejt afër Cetinës.

446. — *tash që keni festën pajtimtare:* Mbledhja po bëhet ditën e Zojës së Vogël, festë e shtëpisë së Martinoviqëve.

456. — *mbi shpatinë Pishtetë:* Pishteta është një shpatinë mbi Bajicë.

459. — *„roble"* — robët e shtëpisë — që përdoret shumkund ndër ne, e kemi përkthyer me fjalën shqipe grani, granim, që e cilëson më afër ngjarjen.

482. — *q'u ba shkas fatin Ruzhës me ia bjerrë:* që është bërë shkak t'ia humbë vajzës Ruzhë zërin e mirë për martesë.

488—490. — *po ta kishe kthyemun* etj.: Aq m'u ka dhembur që Ruzha u dha për lanokun e keq, Kasanin, saqë, po ta kishte rrëmbyer ndonjë serb, nuk do të kishe çarë kokën për atë punë.

494. — *Simunja:* Mal në Bjelicë.

497—498. — *Aty ftyrën keqas e kem nxi* etj.: Në Mal të Zi, sikurse edhe te na, është marre ta vrasësh gruan; pra, me këtë vepër jemi turpëruar aq shumë, saqë kemi humbur edhe mirësinë e bekimin e zotit.

501—502. — *S'guxojmë me bë ate që po bajmë:* duan të pastrojnë vendin prej turqve, por nuk gu-

xojnë t'ia fillojnë punës e ta hapin botërisht, ndonëse gjithkush e di se këtë e dëshirojmë.

517. — ... *përbluen n'menden tande:* përshkon me mend.

527. — ... *kte e ka pru fati, o fatkeqësija:* ajo që shoh unë më tepër se ju (shih vargun e mëparshëm), është një fat, por, njëherësh edhe fatkeqësi për mua. Është lumturi të jesh më i madh se të tjerët, por njëkohësisht kjo është edhe fatkeqësi, pse sheh, kupton, ndien e vuan më shumë se njerëzit tjerë të rendomtë.

528. — *Nuk po trembem unë prej frotës s'dreqit:* Këtu nuk mendon vetëm farën e turkoshakëve të Malit të Zi, por turqit përgjithësisht, jashtë Malit të Zi.

530. — ... *mbrapshtisë së shpis:* të keqes që do të na gjejë ne në Malin e Zi.

533—534. — *kurr shoshoqin* etj.: Malazezve të turqizuar do t'u vijnë në ndihmë kushërinjtë e tyre, që s'janë turqizuar, kështu që vendi do të ndahet jo sipas feve, por sipas gjaksisë e në vend të zhbimjes së turkoshakëve, do të bëhet vllavrasja midis barqeve e fiseve.

536. — *djalli dreqit n'darsëm do t'i vije:* të keqes së turqizimit do t'i shtohet një e keqe edhe më e madhe: gjaksimi i fiseve midis tyre, që do të na bëjë pik'e pesë e do të na zhdukë tejet.

538. — *Ndër dy t'kqija, e vogla durohet:* Njeriu duron një të keqe të vogël në qoftë se i kërcënohet një e keqe më e madhe.

539—540. — *Kush përmbytet etj.:* Nzeriu përpiqet të shpëtojë në rrezikun e vdekjes pa marrë parasysh se ajo mënyrë shpëtimi është e kotë. Të mundohesh për të shfarosur turkoshakët, sado që ata paraqesin një rrezik shumë të madh, domethënë, si i gjykon vlladika Danillo faktet, ta vesh në rrezik vetë jetën e Malit të Zi. Prandaj vlladika „kapet për shkume", duke menduar që të miratohet me turq.

541. — *Po pse nxihesh, kur s'don me farkue:* Knjaz Rade e qorton vllanë e vet, vlladikë Danillo,

pse ia ka filluar punës së zhdukjes së turkoshakëve, kur nuk guxon ta bëjë.

543. — *Ma parë Turqve u ke ikë prej hunit:* Më parë ke shpëtuar për pak pa të ngulur në hu, po të mos kishin qenë malazeztë që të nxorën me të holla.

546—547. — *lufton me Turq e Turqit ban tezakë:* lufton me Turqit (e vërtetë) e në anë tjetër i quan si vëllezër turkoshakët duke shpresuar se po miratohesh me ta.

563—566. — *Gotën e mjaltit etj.:* Është e pamundur që të jetojë ndokush krejt të lumtur, pa përzier me të edhe ndonjë hidhërim; por jeta nuk është as edhe krejt fatkeqësi; prandaj lumturinë e fatkeqësinë mund t'i bajmë më lehtë, në qoftë se ato përzihen e shkojnë bashkarisht.

567. — *Beg Ivan-begu:* Ivan Cërnojeviqi, zotëruesi i Zetës (1465—1490), i njohur në këngët popullore me emrin Ivan-beg dhe Cërnojeviq Ivo, ka pasë bërë lufta vazhdimisht kundër Turqve e sidomos është dalluar në mprojtjen e Shkodrës, më 1474. Për t'u ahmarrë, ushtëria turke, nën komandën e Beglerbegut të Rumelisë, Sulejmanit, e pushtoi kryeqytetin e Ivanit, Zhablakun.

570. — *gjys'n e tokës Turqit ia pa'n marrë:* Pasi Turqit lidhën paqë me bashkluftarët e Ivanit, Venedikasit (1479), ia morën edhe krejt Zetën e poshtme, kështu që Ivani u detyrua të ikte në Itali. Pas vdekjes së mbretit, Muhametit të II (1481), Ivani u kthye në vendin e vet, mblodh luftarët e, pa ndihmën e kujt, çliroi pjesën më të madhe të shtetit të tij, posë Zhablakut. Atëhere bëri kryeqytet Cetinën dhe ngriti manastirin e Cetinës. Këto ngjarje janë faktorë të randësishëm për historinë e mëvonshme të Malit të Zi.

572. — *Fusha e Qemovës:* Gjendet në Zetë, midis lumit Cijevna të Podgoricës, Titogradit të sotshëm.

574. — *...vojvodë Uroshi:* Historia njeh vetëm një vëlla të Ivan-begut, Gjurgjin (Gjergjin), i cili u vra më 1450, në një luftë kundër Turqve.

577. — *se t'i humbte t'dy bijt e tjerë:* Në të vërtetë Ivan-begu ka pasur tre djem: Gjergjin, që e ka trashiguar, Stefanin edhe Stanishën.

583—584. — *N'jetë shpeshherë* etj.: Shpeshherë trimit i qesh fati duke i dhënë rastin që dëshiron për t'u ahmarrë.

591. — *me hapa numron trupat e Turqve:* Kah kalon i numëron kufomat e turqve të vrarë.

593. — ... *mos e mashtroi adrra:* A është e vërtetë kjo që bën Cërnojeviqi apo është ëndërr? Me këtë pyetje theksohet madhështia e ahmarrjes ndaj Turqve.

596. — *Karuçe:* Fshat në krahinën e Cërmnicës, në veri të Tivarit, ku Ivan-begu i kërsiu turqit me 1477.

602. — *sa flijime t'bukra ia dhuruen:* Flijimet e bukura në këte luftë janë Turqit e vrarë.

603—604. — *Pa përpjekje kënga nuk këndohet:* Kurrgjë nuk bëhet pa u munduar. Po të mos kishte mundime për t'ia arritur trimërisë, atëhere trimërinë nuk do ta kishte lavduar kënga e as shpata s'kishte pasur pse të farkohet.

605—606. — *Trimnia â mbret'i t'gjitha t'kqijave:* Trimëria ngadhnjen mbi çdo të keqe dhe është pije shumë e këndshme për shpirtin.

608. — *Lum' ai i lumi që jeton gjithmonë:* I lumi ai që përjetësohet me veprat e veta.

610. — *Pish' e amshueme etj.:* Trimi e lavdia e tij mbetet të shkëlqejë gjithmonë në këtë jetë ashtu si shkëlqen drita në terrin e harresës së përjetshme, ku bien emrat e njerëzve të rendomtë.

612—615. — *Ku ka nisë kokrra* etj.: Sikurse kokrra, fara, e jep frytin e vet aty ku ka zënë fillin, aty ku është mbjellë, ashtu është caktuar që edhe njeriu t'ja kushtojë jetën e vet vendit dhe kombit të vet. Nëse kjo gjë vjen prej instinktit natyror, ose ashtu e ka rregulluar zoti, „fuqia hyjnore", kësaj dija e njerëzve nuk mund t'ia arrijë t'i japë përgjegjen.

616—620. — *Ujku mbi delme* etj.: Sipas ligjit të natyrës i forti zhduk të dobëtin: ujku pret delmen, tirani robëron njerëzit, ua rrëmben lirinë e tyre;

por detyra më e shenjtë e njerëzve është që të luftojnë kundër tiranisë, kundër kësaj „drejtësie t'egër" të më të fortit, derisa ta shtrëngojë tiranin t'ia njohë të drejtën të dobtit.

621—623. — *Në qoftë se e puth shpatën e përgjakun:* Nëse flijohesh (me luftën për drejtësi kundër përdhunuesve) dhe vdes (zhytesh në terrin e natës), atëhere emrit tënd do t'i thuren lavdi.

624—625. — *Flijues i Europës* etj.: Turku, islami, prej amvonit të shenjtë, kishës Sh. Sofia (të cilën Turqit, pas pushtimit të Konstantinopolit, e shëndërruan në xhami) shan dhe pshtyn shentërit krístianë; në anën tjetër, islamizmi (topuz' i Azis) e zhduk kristjanizmin me përdhunë, shemb faltoret (kullat e shenjta), që qëndrojnë nën hijen e kryqit.

630. — *toka gjimon, n'sa qiella s'ban za:* Toka i bán me mundim të gjitha këto dhunë e të këqia edhe qiella hesht kah i sheh.

631—635. — *Han'e kryq* etj.: Hana (islamizmi) dhe kryqi (kristianizmi) janë në përleshje të vazhdueshme, në luftë të paprerë. Njëri sundon dhe ecë mbi varret e tjetrit. Të jesh o kristjan ose musliman, domethënë të luftosh në jetë dhe të flijohesh për atë shenjë, së cilës i takon.

636—638. — *Porse t'fyemit e arkës s'shêjtë* etj.: Por, kur mendoj ata që e përbuzin fenë e tyre, më copëtohet shpirti. Njegoshi e kupton se pse ai që ka lindur si turk, lufton për fenë e vet (vargjet 631—635), por nuk mund të pajtohet me atë se pse po këtë gjë e bëjnë ata që nuk janë turq, ata që i ka rritur qumështi i tjetërkujt, të turqizuarit.

639—641. — *S'duhet nyja* etj.: Sikurse bitonjën e drejtë e shëmtojnë nyjet, sikurse e pengon njolla, reja e zezë dritën e diellit (ose e bardha beben e syrit), ashtu është edhe islamizmi për kristianizmin.

643. — *Der' kur do t'zgjohesh:* Gjer kur do të zgjohesh prej robërisë.

644—645. — *Ndonji vetëm* etj.: Nëse prej krejt një populli vetëm një pjesë e vogël mbron fenë e lirinë, është njësoj sikur të mos ishte as ajo pjesë,

pse edhe ajo vetëm sa shton numrin e të vuajturve e s'qet gjë në krye.

647—648. — *sikur t'gjindej* etj.: Po t'u gjendte dikush në botë që, së paku, t'i vinte keq për ne, do të na u dukte se po na ndihmon.

649—650. — *Terratisja tash mbretnon* etj.: Për shkak të vetmisë së popullit të tij në luftë kundër Turqve, vlladika Danillo është vetëm e tutet se kjo luftë mos po i shkon kot e prandaj e shef fatkeqësinë që bie mbi krye të tij dhe me këtë dëshpërim thotë se edhe dita i është shndërruar në natë.

652—653. — *Përkuli kallzit* etj.: Brezni e re, bëhu gati për flijim, se të ka ardhur ora e vdekjes para cakut. (Këtu vlladika Danillo vendos të luftojë kundër të turqizuarve).

659—662. — *le t'bëhet* etj.: Në këte luftë le të bien të gjithë, le t'i përbijë ferri e t'i shfarosë dreqi gjithë Malazeztë (çka nuk mund të bëhet). Vlladika Danillo beson se çështja e drejtë e luftës së tyre do të ngadhnjejë e kjo fli nuk do të shkojë kot, pse njëfarë breznie e largët, shtyrë prej shembullit të tyre, do të gjejë fuqi për të çuar në fitore luftën e tyre të drejtë.

664—665. — *E qe, vlladikë* etj.: Vlladika ka hyrë në mendime të thella. Erërat e pshtjelluara janë ato që fryejnë herë në një anë e herë në një tjetër. Vlladika Danillo njëherë vendos për luftë e aty për aty i çliron penjtë nga frika e mbarimit të përgjakshëm; prandaj serdar Vukota e krahason me erërat e pshtjelluara.

666—667. — *si n'muej t'Marsit* etj.: Populli beson se në muajin mars e tetor, kur ndryshon koha më fort se kurrë, çohen shtrigat nëpër terr me magjira ose luftojnë dragonjtë ndërmjet veti. (Krahaso me vargun 2143).

671—672. — *t'i pagëzojmë me ujë ose me gjak:* T'i pagëzojmë ashtu si duhet me ujë, domethënë t'i bëjmë të krishterë, ose t'i vrasim, nëse nuk duan të kthehen në fenë e të parëvet.

673. — *Ta shporim gërbulën prej vathit:* Të përzamë turkoshakët prej vendit tonë.

674—675. — *Le t'shpërthejë* etj.: Le të shungullojë kënga e tmerrshme e luftës dhe e vdekjes, mjaft që të ngadhnjejë përsëri kristianizmi (lteri i drejtë) mbi shkëmbin e përgjakur të Malit të Zi.

685—686. — *Kushdo që mahet* etj.: Ai që pi qumështin e dreqit, ka lindur për të bërë keq, ai mbetet gjithmonë i papërmirësuar.

693. — *Princesha Mara:* E shoqja e Ivan-begut ka qenë bija e Arian Komnenit, sundimtarit të Luginës s'epërme të Shkumbinit në Shqipëri.

694. — *Stanisha:* ose Stanku, ka qenë djali i tretë i Ivan-begut. Më 1485 i jati e dërgoi bashkë me disa njerëz në Stamboll si peng e atje Stanisha u turqizua me gjithë shokët e vet dhe mori emrin Skenderbeg. Prej vitit 1514—1528 ka sunduar nga Shkodra mbi Mal të Zi.

696. — *pijen hyjnore:* qumështin e nënës.

701. — *e përqafoi fen' e gjaktarve:* fenë e gjakësorit të popullit të vet.

703—705. — *Gjam'e madhe* etj.: Mendohet për luftën, e cila, sipas gojëdhanës popullore, u bë midis dy vëllezërve Cërnojeviq, ku Gjergji e theu ushtrinë turke, së cilës i printe i vllai i tij i turqizuar Stanisha. Leshkopolja është një fushë afër Titogradit të sotshëm.

709. — *t'hante me tê hund't* etj.: që të ndante me të prenë e marrë prej bullgarëve në luftë. (Këtu mendohet për zakonin e asaj kohe, në të cilën, armikut të zënë rob, i pritej hunda ose kryet, kështu që „hundët" janë shenjë fitoreje e ironikisht thohet të grindesh në vend që të ndahesh; ndofta Stanisha ka marrë pjesë në luftë kundër Maxharëve përkrah Pajazitit.

724. — *...shtekun ta gjejmë:* ta gjejmë rrugën, mënyrën se si të pajtohemi.

726. — *Velestova:* Është një fshat kristjan afër Çevës; Qekliqët janë një fis afër Cetinës, në veri të Njegushit, që qe turqizuar fort.

727. — *Aliqët:* Martinoviqët prej fshatit Bajicë kishin vrarë Mujë Aliqin me gjithë vëlla, kur këta

të dy patën rrëmbyer Ruzhen e Kasanit. (Krahaso me vargjet 453—493).

730. — *Un i pari do t'u prij ndrikllave:* Mënyra më e mirë e pajtimit midis fiseve të gjaksuara ka qenë kumbaria. Në pajtimin e gjakut merrnin pjesë njerëzit e shquar të fiseve tjera. Sipas besimit popullor, të mos pranosh kumbarinë ka qenë mëkati më i madh; prandaj një ose më tepër gra prej fisit të gjakësorit, përcjellë nga njerëzit më në zë, çonin ndër djepa foshnjet e tyre para shtëpisë së të vrarit duke i përbetuar kushërijtë e tij më të afërm që t'ua falin gjakun edhe në shenjë pajtimi të pranojnë kumbarinë.

731. — *për krena t'vrame t'jap paj'n e gjakut:* Ditën e kumbarisë kumbarët japin dhurata njëri tjetrit. Nëse kumbaria është bërë për shkak të pajtimit të gjakut, atëherë dhuratat që i japin kumbarët, ose farefisi i gjaksisë familjes së të vrarit, kanë njëfarë domethënje të veçantë për pagimin e kokës së të vrarit, janë si shenjë paje e gjakut.

732. — *sa t'i pajtojmë, dinarin ta presim:* Pasi të bëhet pajtimi, atëherë kryetari i gjyqit të gjakut e pret me thikë njëfarë paraje argjenti përgjysmëduke ua ndarë familjeve të gjakosura si shenjë që ata janë pajtuar përgjithmonë.

733. — *edhe pushkët t'i varim* etj.: Domethënja e këtij vargu nuk i përket vetëm pajtimit të dy familjeve të gjaksuara, por përgjithësisht pajtimit në mes të turkoshakëve e malazezve.

736. — *por kuvendit ia ke nisë prej bishtit:* Kjo është thënë ironikisht, pse kadiu ka nisur të flasë për sende me pak rëndësi e jo mbi atë për të cilën janë mbledhur, mbi kthimin e turkoshakëve në fenë e parë.

746—748. — *ti që pluhnin etj.:* ti që ke krijuar gjithësinë prej pluhurit.

758—759. — *shmangi prej tij* etj.: shmange fatkeqësinë që i kërcnohet Malit të Zi, luftën vllavrasëse.

760—763. — *Paj po, ata s'janë fajtorë* etj.: Turkoshakët nuk janë fajtorë, pse sipas kallëzimit popu-

llor, ata rrjedhin prej atyre djelmoshave, të cilët, me Stanishë Cërnojeviqin, kanë shkuar te turqit e më vonë u detyruan me gjithfarë premtimesh të pranojnë islamizmin, ndonëse turqit ua patën dhënë fjalën se s'do të kërkonin prej tyre ndërrimin e fesë.

766. — *Ngallicë e ambël, por e futun në grep:* Turqit me premtime dredhacake „ngallicë e ambël" e kanë joshur Stanishën me shokë e atëherë, kur i kanë shtënë në dorë, i kanë detyruar të ndërrojnë fenë.

767—768. — *Pi sherbet prej gotës s'profetit* etj.: Turqizohu ose do të jesh i vrarë. Këtu sherbeti domethënë feja islame.

770—771. — *ne dobsinat* etj.: Me këtë botë ne na lidhin dobësitë tona trupore. Këto janë lidhje të përkohshme e të pavlefta, por përsëri të forta e të fuqishme (aq sa njerëzit prej frikës së jetës së tyre, bëjnë edhe aso veprash që ua nxijnë fytyrën).

772—774. — *Porse shpendët* etj.: Drita e syve të dhelprës ua merr mendtë dhe gjaton vetëm zogjtë më të dobët (pulat etj.), ndërsa prej shqipes tutet vetë dhelpëra: feja e turkut josh vetëm më të dobëtit, njerëzit më të këqinj, kurse përpara burrave të vërtetë, përpara trimave, ajo nuk guxon as të dalë me premtimet e veta.

781—783. — *Oh, sikur t'kisha* etj.: Këtu mendohet më fort që malazeztë e turqizuar të kthehen në fenë e drejtë.

784—785. — se po m'shndrit etj.: Do të m'u dukte sikur të kthehej madhësia dhe lavdi i vjetër.

792—796. — *Po a pe ndo'i herë* etj.: Sikurse nuk ka enë, në të cilën mund të vihen dy pije, ose një kapele që po në një kohë mund të vihet në dy krerë, ashtu as Mali i Zi nuk mund të mbetet me dy fera (shih vargjet 850—853 dhe 1019—1021). Sipas vetë ligjit të natyrës — si e mendon Skender-aga — është caktuar që Mali i Zi i vogël të humbë në oqeanin e mbretërisë turke, po ashtu si lumi i vogël (në origjinal prroi) që hyn në më të madhin dhe me të humb emrin e tij.

797—799. — *A don bletët me i zanun me ksulë* etj.: Të gjitha përpjekjet e Malazezëve për ta krijuar shtetin e për ta ruajtur lirinë janë të kota, sipas Skender-agës, po ashtu si është e kotë të përpiqesh për t'i zënë bletët me kësulë e për ta ngrehur bletishten.

804. — *për pulë e shqipe un nuk jam kah pves:* Skender-aga me këto fjalë do të theksojë fuqinë e madhështinë turke përkundrejt numrit të vogël e dobësisë së Malit të Zi. Pra: nuk po pyes për pulën e shqipen, pse e di se pula i tutet fort shqipes (njashtu duhet frikuar prej Turqisë), por a ka pse të frikohet luani prej patës? Pse fuqia turke të tutet prej kurrgjëje, Malit të Zi, prej atij që është i pafuqishëm t'i kundërshtojë.

807—810. — *prifti mkatnorin* etj.: Knjaz Rogani mendon se të turqizuarit janë mkatërorët, që duhet të kthehen në rrugën e drejtë, por kjo nuk do të ndodhë ashtu si nuk ka ndodhur që të shohë dikush se dreqi është penduar për ate që ka bërë.

812. — *un do t'i thom se krypën kam mbjellun:* do t'i thom se kam bërë atë që nuk bëhet, ate që nuk duhet të veprojë njeriu me mend, sepse e di qysh më përpara se prej kësaj nuk ka fitim. Pra: është kot të përpiqesh që të turqizuarit të kthehen rishtas në fenë kristiane.

814-816. — *Qe tash ajo prralla* etj.: Sipas përrallës popullore, njëfarë gruaje keqbërëse ia kishte pasë prurë burrit të vet shpirtin në fyt e ai e kishte pasë shtënë në një gropë të thellë. Pas do kohe u pendua, shkoi te gropa edhe i lëshoi një tërkuzë për ta shpëtuar; por në vend të gruas, ai nxorri dreqin. Gjatë kohës që gruaja kishte ndenjur në gropë, dreqit iu kishte zbardhur ana që kishte pasur kah gruaja. Të turqizuarit janë si ajo grua keqbërëse, të cilën nuk mund ta përmirësojë asgjë e prej së cilës prishet secili që gjendet pranë saj.

819-820. — *O, se qysh mue* etj.: Besohet se kur i kruhen shuplakat dikuj, është shenjë se do të marrë pare prej dikah. Në Mal të Zi, si edhe ndër ne, paria, posë dënimeve tjera ka gjobitur ata që zihe-

shin ndër vete e këtë gjobë e kanë ndarë ndërmjet tyre. Këtu, pra, parashihet gjithnjë përleshja midis turkoshakëve e kristianëve.

824—825. — *Kot na s'koti, veç sa m'dërmish krahun:* Po e bëj pa kurrfarë nevoje, vetëm sa të ma copëtojë krahun, pasi nuk po e përdor kërkund.

828. — *dy djelmosha t'pashëm të Bjelicve:* prej fisit të Bjelicve në veri të Cetinës e në jug t'Ozriniqit.

830-833. — *se si atyne* etj.: Tregimi mbi ndërtimin e mullirit në të thatë prej Bjelicve domethanë se edhe këtu marrëveshja me turkoshakë është punë e kotë.

836. — *Për te hapa librat te profetët:* Kam shkruar te hoxha e te popi për të parë se çka ka edhe për t'i gjetur shpëtim.

837. — *...Asht ulë n'sofër t'dreqit:* Sipas bestytnisë, ai që qëndron në një kësi vendi „ku hanë dreqnit" duhet të trenohet ose të ligështohet prej ndonjë sëmundjeje.

840. — *i thash' uratë, i bana vojimin:* i këndova gjithfarë lutjesh nëpër manastire. (Për vojim shif fjalorthin.)

845. — *...t'ia ngjita mirë këmishën për shtat:* e rraha e bëra ujë, e zbruna aq sa t'i ngjitet këmisha për trup.

848. — ... — *kjo mos u qoftë thanë:* Këte Batriqi e përdor kështu, pse pendohet se i thirri turqit „vllazën".

853. — *për dypalshin:* As nuk duhet të mendohet se në Mal të Zi mund të jetojnë dy fera kundërshtare.

856—857. — *Kuj' i dhelpnës* etj: çka i duhet ujkut dhelpëra, (huj i dhelprës), pasi ai është guximtar e i fuqishëm, ashtu sikur skifterit nuk i duhen syzat, pse e ka shikimin e fortë; pra, pse të dredhim e të përdredhim, kur çështja duket qartas.

861. — *të dy kreshmimet e dlira t'agjinoni:* agjinimet e kështndellave dhe të pashkëve.

867. — *ajo që nuk zhytet:* ajo fe që fiton e nuk humb.

871. — *N'kambën e shndoshë po e shtini ferrën:* po kërkoni grindje hiri e pahiri, ndonëse për këtë nuk keni arësye.

874-875. — *Vetëm për natën etj.:* Nata është kristianizmi, rrezet e diellit janë islamizmi. Në qoftë se është dikush të cilit i duhet gjetur rrugën e drejtë, ata janë kristianët e jo ne turqit, që jetojmë në rrezet e fesë së drejtë.

878. — *po andrrojnë:* mendojnë që na (turkoshakët) të pagëzohemi.

883-884. — *Shka vyen kryqi* etj.: çka vlen kristianizmi i plogët para shpatës s'islamit.

892. — *shërben kryqit, jeton me Milloshin:* jeton duke kujtuar fuqinë e lavdinë e dikurshme.

894-895. — *Milloshi i hjedh* etj.: Kujtimi për fuqinë e lavdinë e dikurshme i del dhe ua merr mendtë serbëve e kështu kujtojnë se ajo fuqi e ai lavd do të kthehen përsëri.

900. — *ku asht hije:* a gjendet një gjë e tillë në botë dhe a mund të krijojë dikush gjë më të bukur (hije, vel) që do të më bënte të harroj shikimin tuaj.

906-910. — *para syve* etj.: Hyritë kanë asi sysh të shkëlqyeshëm, saqë ata janë porsi uji shumë i kthjellët dhe në ta tregohet më mirë fuqia e zotit, se sa kur sheh prej bjeshke hapësirën e detit në mëngjezin pranveror.

917. — *vetëm prej teje zoti begenis:* zoti pranon të sundojë botën me anën e Muhamedit vetëm prej Stambolli.

922. — *te prroni...:* sigurisht „Kepi i artë", gjiu i detit, rreth të cilit shtrihet Stambolli, ndoshta edhe Bosfori, gryka që ndan Stambollin dhe bregun e Europës prej Azisë.

937. — *Kryqi dhe topuzi:* Kristianët dhe turqit.

939. — *Voeja e shndosh' e merr të thyemen:* Te kristianët është zakon që t'i cakrrojnë vetë pashkëve: veja që mbetet shëndoshë në cakrrim e fiton të thyemen. Pra, do të fitojë ajo që do të dalë më e shëndoshë, më e moralshme.

942. — *... n'Qekliqin tonë:* (Shih shenimin për vargjet 287 e 726).

943. — *që gugatë n'maje t'atij zgavigji:* Këtu knjaz Janku për shpoti e quan zgavigj minaren e xhamisë.

952-953. — *Eja ktu, Bajko,* etj.: Sipas besimit popullor, kur pluhuroset a shuflohet syri, do të ndodhë diçka e keqe.

955. — *fés së profetit njiktê ia kanda:* kjo u pëlqen turqve pse ata janë duhanxhinj të mëdhenj.

958. — *çmimi i mishit s'shpejti do t'bjeri:* së shpejti do të lirohet mishi, se njerëzit do të vriten ndër luftat që do të vijnë. Të gjitha këto bestytni: cingrimi i veshit, pluhërimi i syrit, krrokatja e korbave etj. paralajmojnë luftën e afërme dhe ngjarjet në lidhje me të.

959-960. — *Mos m'kapërce,* etj.: Sipas bestytnisë së popullit, po kaloi dikush përmbi pushkë, ajo nuk ndez më; prandej ai që kalon mbi të duhet të kthehet prapa, po mbi të.

961. — *Ky mbahet për bishti t'Haxhi-Haxhës:* T'i mbahesh dikuj për bishti, do të thotë të shkosh pas dikuj verbëtas. Hhaxhi-Haxha domethënë Haxhi mbi Haxhinjtë, Muhamedi.

963. — *der'sa t'mbarojë bushtra ose mokna:* Ndër vende ku nuk ka ujë, e bluajnë drithin në njëfarë mulliri që sillet me duar e quhet mokër... Qenin që mësohet ta lpijë miellin prej dishtës së mokrës, është vështirë ta përzësh, derisa nuk është prishur mokra, ose derisa ai nuk vritet si dëmprurës. Me këtë varg do të thotë se të turqizuarit nuk do ta lëshojnë fenë islame, derisa të jenë gjallë e derisa ajo do t'u sjellë ndonjë përfitim.

969. — *A nuk jemi vllazën dhe pa ktê:* Luftat, për të cilat flitet këtu, janë ndërmarrje të vogla, ose ahmarrje, ku kanë marrë pjesë bashkë anëtarët e një fisi ose barku pa dallim feje.

971-972. — *flok't e rij* etj.: Në Mal të Zi, si edhe në malësitë tona, nusja i qeth flokët në shenjë zie për babanë, vëllanë, djalin ose kushërirën, por jo për burrin.

973. — *O vend i nemun:* O Mal i Zi.

979-981. — *kur e pata kuror'n zbukuruese* etj.: Këtu kurorë zbukuruese janë flokët e femrës, rregat — gërshetat — që kanë qenë stoli e gruas e lidheshin si kurorë përmbi ballë. Pasi malazeztë vriteshin vazhdimisht ndër luftat e paprera me turqit, nuset nuk mund të mburreshin me „kurorat e tyre zbukuruese", sepse i prisnin nga pikëllimi e zia e të vrarëvet.

983-986. — *Vërtet se... etj.:* Mali i Zi është bërë vetëm gërmadha eshtrash e varresh, mbi të cilat rininë e tij s'e mban gjë, por bën festat e vdekjes e të gjakderdhjes.

987-988. — *O Kosovë* etj.: Serbët kanë pësuar fatin e zi në Kosovë, prandaj tani le ta përbijë zjarri, si e përbiu qytetin Sodom. (Shih fjalorthin).

993-995. — *shka janë ata?...:* Çka janë ata djelmosha malazez që vriten ndër lufta? Ata janë fli të bekuar, të cilëve u është paracaktuar të vriten në fushat e betejave dhe, me anë të vdekjes së tyre, të kalojnë në mbretërinë e gazmendit, të krijimit t'amshueshëm, që Njegoshi e quan „poezi".

1010. — *përmbi rê, në mbretnin e kreshnikve:* Njegoshi mendon se trimat e vrarë shkojnë në qiell në atë botë, si në njëfarë mbretërie kreshnikësh, mbi të cilën sundon Millosh Obiliqi si trimi më i madh.

1015. — *Për dy kual grazhdi asht i vogël:* Mali i Zi është i vogël për dy fera (islame e kristiane).

1017. — *Feja e turkut s'mund të durojë fyemje:* turqit nuk mund të lejojnë kurrsesi që të nënçmohet feja e tyre.

1034. — *Travniku:* Është qytet në Bosnje, aso kohe seli vezirësh.

1042. — *Kumbara i flok've* etj.: Kumbara i flokëve është ai që qeth fëmijën musliman për herën e parë, ndërsa kumbarë pagëzimi është ai dëshmitar që mban fëmijën para priftit kur i jipet emri, kur pagëzohet. Kumbaria e flokëve mund të bëhet në mes të kristianëve e muslimanëve, por jo edhe kumbaria e pagëzimit.

1046. — *sokol Baja:* Baja Nikoliqi — Pivlanas, kryetar i kaçakëve, trimi i shquar në lufta kundër turqve, u vra në Vërtijelkë më 1658.

1048-49. —*Shëngjer vezirin:* Pas thyerjes së turqve afër Vjenës (shih vargun 1149) më 1684, ndër luftat që Aleanca e shenjtë bëri kundër turqve, morën pjesë edhe Republika e Venedikut e malazeztë. Me qëllim që t'i dënonte malazeztë dhe t'i pengonte lidhjet e tyre me venedikas, sanxhak-begu i Shkodrës, më vonë pasha, Sulejman-agë Bushatliu, i quajtur këtu Shëngjer veziri, më 1685 i ra Malit të Zi me një ushtri të fotë. Në Vërtijelkë, kodër përpara Cetinës, u zhvillua lufta për të cilën bëhet fjalë këtu.

1065. *Fusha e Kërstaçit:* Gjendet në kufi midis Malit të Zi e Bokës, ku malazeztë me 1687 thyen Sulejman pashën (Shëngjer vezirin), i cili shkoi në Kotor për t'i shpëtuar turqit te qyteti Hercegnovi, që ishte sulmuar prej venedikasve e malazezve.

1072-73, — *do të duket flaka* etj.: Populli beson se mbi varrin ku pushon dikush që është shenjtëruar, ose që është lavduar gjatë jetës, shihet njëfarë flake e vogël. Kjo flakë ndër muslimanë quhet nur.

1076. — *dhe në qoftë se t'gjith turqit do t'venë fletë:* Vojvoda Batriqi pret që turkoshakët të trimërohen edhe më shumë kur të ndëgjojnë letrën, në të cilën veziri po u kërcënohet malazezve.

1077-78. — *Selim veziri:* Profeti është Muhamedi, robi i Profetit është sulltani, robi i sulltanit është Selim veziri; dielli i rruzullimit është Muhamedi, vëllau i Muhamedit (diellit të rruzullimit) është sulltani e shërbëtori i sulltanit është veziri.

1084. — *që t'mos fâhen ujqit me shum mish:* që të mos marrë hov raja; veziri do që ta vë në rregull çdo gjë dhe ta nënshtrojë.

1088. — *që ta mtoj ku asht pil e për maje:* që të pakësoj aty ku është mbushur tej mase.

1089-91. — *që t'ia kqyri dhambët djelmenis:* Veziri e quan rajën si kafshë, pse vetëm kafshëve u njihet mosha duke u këqyrur dhëmbët. Prandaj duhet zgjedhur atë që është në moshë të re: djemtë

për jeniçerë, vajzat për hareme, ashtu që të mos mbetej për t'u damtuar ajo që vyen ndërmjet atyre sendeve që s'vyejnë gjë për turqit.

1097-98. — *Po rrejnë njerzit* etj.: Nuk është e vërtetë se luani i tutet miut (sigurisht sipas ndonjë përralle popullore), prandaj as Turqia e madhe nuk tutet prej Malit të Zi.

1101. — *... me i dalun mbretit në cak.* T'i dalësh dikuj në „cak", domethënë të gjendesh me kohë në vendin e caktuar, t'u nënshtrohesh fjalës e urdhërave të dikuj. Pra, vlladika e paria të shkojnë në shatorren e vezirit e me këtë të tregojnë nënshtrimin ndaj mbretit.

1105-06. — *shpata e mirë etj.:* shpata e mirë pret edhe kryet e topuzit si lakrën, e jo më atë që s'është e fortë; me fjalë të tjera: fuqia e turkut i mund edhe ata që janë shumë më të fortë se Mali i Zi i vogël, e atëherë qysh s'do ta mundë Malin e Zi?

1111-13. — *Secilin që del* etj.: Fuqia e Muhamedit (dielli) do t'i përvlojë si rrufeja gjithë ata që nuk e pranojnë sundimin e sulltanit.

1117. — *Qielli s'ka vleftë pa pasun rrfe:* Bota nuk do të dinte ta çmojë islamizmin, po të mos kishte fuqinë e cila e përcjell.

1118. — *e kra'thatit syt janë prej tlanave:* Në Mal të Zi, edhe ndër ne, thohet për frigacakun se i ka sytë prej tlanash.

1135-36. — *Nuk ban vena* etj.: Sot nuk është bota çka kanë menduar turqit atëherë kur kanë qenë të plotfuqishëm e kanë pushtuar shtetet njërin pas tejtrit.

1138. — *bajraktarit:* Muhamedit.

1139. — *Dardha e madhe:* Europa.

1143. — *Ju kput rrypi pelës së profetit:* Kur këputet nënbarksja, duhet të zbresë kalorësi në qoftë se nuk është rrëxuar përpara bashkë me shalën; pra: pelës së Muhamedit i është këputur nënbarksja, domethënë se ka mbaruar fuqia turke.

1144-46. — *udhëheqsi kreshnik i Leopoldit* etj.: Karli i Lotaringjisë, udhëheqësi ushtarak i mbretit austriak e gjerman, Leopoldit të I, dhe Ivan Sobjej-

ski, mbret i Polonisë, më 1683, e thyen ushtrinë e sulltan Muhamedit të IV, e cila nën komandën e vezirit të lartë, Kara Mustafës, kishte depërtuar deri afër Vjenës dhe e kishte rrethuar atë. Pak më vonë princi austriak, Eugjeni i Savojës, i mundi turqit në një varg luftash dhe depërtoi në Gadishullin Ballkanik.

1147-48. — *në qitap* etj.: Nuk shkruan njësoj në kur'an për të dy sulltanat — Muhamedin e II dhe Muhamedin e IV. I pari e pushtoi Stambollin më 1453 dhe i vuri themelet fuqisë turke në Europë; i dyti, Muhamedi i IV, u thye nën Vjenë, me 1683, me çka fillon dobësimi i Turqisë dhe humbja e sundimit të saj në Europë.

1149. — *para Vjenës Buraku muer m'thue:* Këtu mendohet për humbjen e luftës së Vjenës. Sipas legjendës, Buraku është kali me fletë që çonte në qiell Muhamedin. Fuqia që e ka çuar deri në qiell islamin, është penguar dhe ka pësuar humbjet në luftën e Vjenës.

1155-56. — *Atij që ka ligjin* etj.: Ai që sundon duke u bazuar në forcë, do të lëjë pas vetës vetëm mjerim e çnjerëzim.

1158. — *Deri te shpella shpien shum fërkeme:* Shpeshherë turqit përdornin mashtrimin për t'i plotësuar qëllimet e tyre; prandaj vladika Danillo thotë se e ka marrë vesh qëllimin e turqve për joshjen e parisë dhe të atij me ato premtime të rrejshme, e për këtë arësye me këtë varg i përgjegjet me aluzionin e përrallës mbi dinakërinë e pafryt. Në atë përrallë tregohet se luani qe plakë ashtu që nuk mundi më t'i gjuante kafshët e tjera. Kështu vendosi të përdorë dinakërinë — e shpalli se ishte sëmurë për vdekje. Bishat vrapuan ta shohin. Cilado që shkonte te luani, kapej prej tij dhe mbaronte. Shkoi edhe dhelpëra ta shihte, por iu kujtua e zeza menjëherë. Ajo nuk e shkeli pragun e shpellës, ku shtrihej luani i shtirur. Kur e thirri luani që të hynte brenda, ajo iu përgjegj se nuk mundte, pasi po shihte që shumë gjurma bishash çonin deri te

shpella, por asnjë nuk kthehej në drejtimin e kundërt.

1159. — *Për miqt e malit mos u përgatit:* Mos u bën gati për të pritur malazeztë.

1163. — *E bletishtës dyert janë tepër t'ngushta:* Bletishta është vendi ku gjenden zgjojet me bletë. Ajo rrethohet me një gardh të lartë e të fortë, rëndom me hunj të mprehur në maje, ashtu që njeriu as kafsha të mos hyjë brenda. Prandaj, dera e bletishtes bëhet e ngushtë. Sipas përrallave popullore ariu është dashamirës i madh i mjaltit. Ariu, këtu, është Turqia e bletishta Mali i Zi. Kuptimi i këtij vargu është që Turqia, e dhënë pas vendeve të huaja, si ariu pas mjaltit, do të kalojë keq nëse sulmon Malin e Zi, i cili ka vendosur dhe është përgatitur ta presë.

1166. — *pra, rrëmbeni edhe ripni lkurat:* Pra bëni çka keni ndër mend.

1169-70. — *Un rash njiherë n'at kapreshin tuej:* Të bish në kopreshin e dikujt domethënë t'i besosh dikuj, t'i shkosh në besë, t'i biesh ndore, të mbështetesh në fjalën e tij. (Shih shpjegimin e vargjeve 86-87).

1177-78. — *e njoftoi* etj.: Me fishekët që vrasin turqit, malazeztë paguajnë krerët e vëllezërve të tyre, të cilët vriten prej turqve. Pra, thuaj se malazezi është gati të vdesë për liri.

1185-86. — *Po t'mos na kishe ardhun* etj.: Sipas zakonit të mikpritjes së malazezve dhe shqiptarëve, shtëpiaku nuk guxon ta ngucë mikun e vet, por as nuk lejon që ta fyejë kërkush tjetër derisa është në shtëpinë e tij. Ky kusht ndaj mikut ruhet jo vetëm ndër shtëpiakë, por edhe ndër farefisin e për më tepër deri edhe me shtetin. Pra Miqunoviqi është shtëpiaku, sepse turqit kanë ardhur te ai në Mal të Zi.

1195. — *para meje n'hund'e n'buzë kanë ra:* Janë vrarë e kanë sharuar prej dorës sime.

1196-97. — *shumë prej grave tueja* etj. Kur del prej shtëpie ndonjë njeri që e urrejnë, atëhere gratë hedhin lëmshin e dredhur me pe të zi që ta përcjellë

fati i zi e të mos kthehet më aq sa kthehet lëmshi i zhdredhur. Këtë e kanë bërë më fort myslimanët pas rënjes e presë së malazezve.

1204-05. — *Eh, shka po m'vyen mua kjo grindja e tyne* etj.: Ndonëse grindja e tyre nuk më hyn në punë, përsëri do të dëshiroja që të fitonte më i vogli. Këtu knjaz Rogani mendon për Malin e Zi në lidhje me turqit (gjelin më të madh).

1210. — *Qyteti i ri:* Hercegnovi, që ishte shtylla kryesore e turqve në Gjirin e Kotorit.

1215-16. — *Venecjanët kah deti* etj.: Pas thyerjes së turqve nën Vjenë, venedikasit më 1687 e rrethuan Hercegnoviqin, i cili ka qenë nën sundimin turk qysh prej vitit 1483. Qytetit i erdh në ndihmë pasha i Hercegovinës, Huseini (Topall Pasha), por në fushën e Kamenopoles, mbi vetë qytetin, e pritën venedikasit dhe, me ndihmën e malazezve, e shpartalluan ushtrinë e tij.

1224. — *Çallmës turke aty i hupi emni.* Aty u zhdukën gjithsa qenë turq.

1230-31. — *Gjithnji po m'kap* etj.: Këtu fjala shtrigë — te ne me kuptim më të gjerë — zëvendëson fjalën „mora", që sipas besimit popullor është njëfarë shtrige e trilluar, e cila nuk i han më njerëzit, por vetëm i shtrëngon në gjumë dhe ua zë frymën. Disa besojnë se „mora" është vajzë, që do të bëhet shtrigë pasi të martohet.

1238-39. — *gjithherë e mbaj* etj. Njerëzit që u besojnë shtrigave, mbajnë me vete — për t'u mprojtur prej tyre — ndonjë ferrë murrizi, hudra, rrika e çkamos ndër palat e skundive të petkave.

1242. — *Ih, si qelben kta farë turkoshakësh:* Sipas besimit të atëhershëm të popullit, turqve u vjen era e keqe, pse nuk janë pagëzuar.

1260. — *për atë banin tonë, Millonjiqin*: Ban Millonjiqi ishte prej Velestove, fisit të Çekliqve. (Shih shpjegimin e vargut 726).

1275. — ...— *he të qaftë nana:* të vajtoftë nana!

1288—89. — *Hetoi se t'gjith flejshin* etj.: Malazezet, sikurse edhe gratë tona të katundit e të malësisë, e kanë për turp të krihen përpara meshkujve,

prandaj, për të mundur të krihen, kanë pritur që shtëpiakët të bien në gjumë.

1297. — *Duga:* (Shih shenimin e vargut 331).

1298. — *edhe t'kunatën s'e la m'u qethë:* Nuk i lejoi së kunatës t'i qethte flokët sipas zakonit në shenjë zie për të kunatin. (Shih shpjegimet e vargjeve 971—972).

1320. — ...*pesë Martinoviqët:* (Shih shpjegimin e vargut 426).

1335. — *Po t'ishe nisë diku n'çetë me shkue:* Kur donin Malazeztë të zhduknin ndonjë gjakpirës turk, ose t'i plaçkitnin turqit, tuboheshin disa vetë prej tyre e kështu sajonin çetën sulmuese.

1338 — ...*Bogdanin:* Bogdani është vëllau i Serdar Jankut.

1341: — *Sonte Ozrin un në gjum kam pa:* Ozri është katragjyshi i gjithë Ozriniqve. (Shif shpjegimin e vargut 312).

1344 — *për t'marrë venën e Sh'n Arangjelit:* vera që jepet në kishë për dítën e emrit e që pihet dítën e Shën Arangjelit, në festën e Ozriniqve.

1347. — ...*n'maje t'Potoçinit:* Potoçini është një vend midis Leshavastupës (shih shpjegimin e vargut 1730) e Çevës.

1357. — *pse n'Çevë:* Çeva, ose Kçeva është fisi më në veri të Krahinës së Katunit; vendasit e Kçevës janë një gjaku me Ozriniqasit.

1367—68. — *Andërr t'keqe* etj.: Ëndrra e keqe që ka parë knjaz Bajku ndjell vrasjen e nipit të tij, Batriqit. (Shih vargun 1913).

1371—72. — *pse kurdo etj:* Parandjenja ka dalë e vërtetë, sepse turqit ia vranë nipin Batriq, për të cilin e motra vrau veten nga dëshpërimi. (Shih vargjet 1913—2044).

1393. — *Duka:* Prisi, dogji, sundimtari i Venedikut.

1414. — *për ta fitue kafshoren e thatë:* për ta nxjerrë me mundim të madh vetëm bukën e thatë.

1416. — *që ngarkojshin ndonji grue tuloshe:* Më përpara në Europë, sikurse edhe sot në Lindjen e Largët, dy-tre njerëz mbanin në bartëse të posaçme

njerëzit e mëdhenj e pasanikë. Kjo pamje e shëmtuar, ku të fuqishmit i përdorin njerëzit si kafshë tërheqëse, posë tjerash, e ka çuar peshë zemrën e Drashkut e kështu të gjitha tregimet tjera në të vërtetë janë kritika e civilizimit të Perëndimit.

1423. — ...*farë shpijash:* shtëpia të bukura.

1437. ...*t'dielën e bardhë:* te ortodoksët e diela e bardhë është e diela e fundit përpara agjinimeve të pashkëve, sepse atë ditë nuk hahet mishi, posë bylmetit të bardhë (kajmak, djathë, voj etj.). Atë të diele përgatiten argëtime dhe rinia del në karnavale e luan gjithfarë lodrash.

1440. — *Zan Gërbiçiqit:* Sipas dëshirës së vlladikës Visarion edhe mbledhjes së parisë malazeze në vjeshtën e vitit 1688 erdhi në Cetinë, si gardë e përhershme, një aradhë e vogël ushtarësh të paguar të Venedikut nën komandën e Zan Gerbiçiqit, anëtarit të shtëpisë bujare Bolica prej Kotorit... Gërbiçiqi ka qenë njëkohësisht edhe njëfarë përfaqësuesi i Republikës së Venedikut në Mal të Zi me emrin guvernadur.

1448—55. — *Por ata* etj.: Këtu është fjala për politikën pushtuese të shtetit të Venedikut, i cili, për pushtimin e vendeve të huaja dhe për rrëmbimin e pasurive, përdorte popujt e robëruar, në radhë të parë banorët e Bregdetit të Adriatikut, si „Dalmatinasit dhe Kroatët trima", që njiheshin si detarë të guximshëm.

1474. — *Por ma t'tmershme atje kishin burgjet:* Burgjet e Venedikut, të quajtura „puse", gjendeshin nën pallatet e dogjëve dhe kanë qenë në zë për torturimet e të burgosurve politikë.

1499—1500. — *se mbretnia e tyne* etj.: Shteti i Venedikut, themeluar e mbajtur me padrejtësi, me shfrytëzim e dhunë, do të shkatërrohet patjetër.

1523—26. — ...*kundër nji Duke* etj.: Duka i Venedikut, Marino Falieri, i pezmatuar pse senati e pat dënuar lehtë njëfarë bujari, që ia kishte pasë fyer gruan, bëri lidhje me prisat e popullit të Venedikut, me qëllim që të ahmerrej e t'i priste të gjithë bujarët dhe në vend të sundimit të aristokracisë, të ve-

ndoste rendin demokratik... Komploti u zbulua e prisat e popullit e varën vetë Dukë Falierin para pallatit. Një ditë më vonë ia prenë kryet te shkallët e pallatit të tij.

1532. — *Në një shtëpi...:* Këtu shtëpia është teatri.

1536. — ... *çojpat:* Drashku i quan lozhat çojpa.

1547. — *porsa nisën me bul'rue n'për shpi:* Drashku mendon për ato që flasin artistët; e, pasi artistët rëndom flasin me zë të lartë, të folurit e tyre, për ate, është bulurimë.

1552. — *Aso marrish dhe aso shëmtimesh:* Sigurisht ata do të kenë qenë lojtarë të shëmtuar komedish, veshur gjithnduersh.

1579. — *por ty ndoshta syt t'i kanë mashtrue:* t'u kanë lëshuar pluhur syve, t'i kanë marrë sytë, të kanë bërë magji.

1586. — *n'pazarin* etj.: Një vend i vogël para mureve veriore të kshtjellës së Kotorit, edhe sot quhet „Pazari i malazezve", sepse këta binin prodhimet prej vendeve të tyre për t'i shitur aty.

1627—28. — *nën at' emën* etj.: Po të mos ishte Duka i Venedikut, nuk do të kishte pasë arësye për t'u friguar se po e hante bota nga mësyshi, aq krahthatë ka qenë me të gjitha cilësitë tjera.

1630. — *Valijero:* Aso kohe familja Valijero ose Valier, i ka dhënë disa dukë Republikës së Venedikut. Si dukë i atëhershëm i Venedikut ka qenë Silvestro Valiero, gjatë sundimit të të cilit (1649—1700) Venediku ka bërë luftën kundër turqve krahas me Poloninë, Austrinë, dhe Rusinë. Kjo luftë mori fund me paqën e Karlovcit (Kroaci).

1667. — *Aty s'kishte haena, përposë bukës:* Drashku nuk mundi të hante asnjë prej ëmbëlsirave që i vunë përpara, prandaj thotë kështu.

1676. — *Sovro providuri:* Kur Venediku sundonte Gjiun e Kotorit, udhëheqësi më i lartë shtetëror i ka qenë sovra providur (provveditore estraordinario) me vendqëndrim në Kotor e në Hercegnovi, kurse në Budva kanë qenë providurët. Pjesa e parë e këtij titulli këtu ka marrë trajtën e emrit të përveçëm.

1683—85. *kanë lshue plancin e rrue musteqet* etj.: Përafërsisht gjer kah fundi i shekullit të XVIII zotërinjtë e rëndë nuk mbanin as musteqe as mjekër, flokët i pluhuronin me pluhur të bardhë e italianët dhe francezët shpeshherë mbanin vathë në veshë.

Pas vargut 1692 — *Martin Bajicës:* (Shih shpjegimin e vargut 426).

1695. — *nji gja e madhe ka me t'ndodhun ty:* Vërtet Martinit i takoi të shihte se pesë djemtë e tij qenë të parët që ia filluan luftës kundër turkoshakëve dhe kështu u doli zëri. (Shih vargjet 426, 2639—2647).

1697. — *ana e kryqes ose ajo e shtyllës:* Njëra prej anëve më të gjata të shpatullës e ka pak a shumë formën e kryqit, prandaj kjo quhet kryq; ana e kundërt quhet shtyllë. Ajo që „shkruhet" në anën e kryqit tregon për kristianët, e prej gjysmës së shpatullës kah shtylla tregon për turqit.

1699. — *Me mija shpatllash kam rrumcullue:* Shprehjen „me rrumcullue" këtu nuk duhet marrë troç (për: me brejtë), pse shpatulla që këqyret, nuk rrumcullohet, por i shkapet mishi me dorë.

1704—07. — *e qe, në midis* etj.: Bira në shpatull tregon dëm ose fatkeqësi. Birat në pjesën e petuar të shpatullës tregojnë varrin ose djepin (vdekjen ose lindjen). Sipas trajtës ose vendit të këtyre birave përcaktohet se a do të ketë vdekje ose lindje, se a i takon shtëpisë ose „jashtë shtëpisë".

Pas vargut — 1707: Disa mendojnë se Skender Agë-Medoviqi ka qenë prej rrethit të Cetinës, prej Jabukës ose Dubrovnikut.

1717. — *për rreth saj Kosova qenka shtri:* Kosova në Mal të Zi ka edhe një kuptim të veçantë: që domethënë gjakderdhje, plojë e madhe. Pra do të bëhet gjakderdhje e madhe, derisa nuk merret ajo pre.

1730. — *Pa eja Vukë prej Stupit të Leshevës:* Vukë Popivoda, i thirrur Leshevostupas, sipas emrit të vendlindjes Lesheva Stupa, fshat në Bjelicë (Çevë).

1733. — *Çevë* (shih shpjegimin e vargut 1357).

1742—52. — *Tmerim pat qenun* etj.: Nuk dihet me siguri se kur dhe ku ka ndodhur kjo luftë, për të cilën flet këtu Njegoshi. Sigurisht kjo është një prej përleshjeve të shpesha, që bëheshin midis malazezve e turqve në gjysmën e dytë të shekullit XVII.

1754. — *se pa kte:* pa lahutë nuk ka kurrfarë argëtimi, pasi malazeztë, ashtu edhe malësorët tanë, me lahutë përcjellin lavdet e trimërisë së kreshnikëve.

1758. — *me të mbesën e Kadis s'Obodit:* Më 1484 Ivan Beg Cërnojeviqi ndërtoi buzë lumit, që aso kohe quhej Obod e tash Cërnojeviqa Rijeka, qytezën Obod ose Bodnik — shqip Obot-i (shih vargun 2704). Me 1690 pasha i Shkodrës, Sulejmani, ua dorëzoi këtë qytezë turkoshakëve e, kur i shfarosën malazeztë, ata e shkatërruan Obodin (shih vargun 2704), kështu që sot shihen vetëm gërmadhat.

1783. — *O Gjergj Elez:* Gjergj Elez Alija i këngëve popullore të Bosnjes dhe të Shqipërisë së Veriut. Mendohet se ka jetuar në shekullin e XV ose të XVI. Legjenda e lidh me kodrën që mban po atë emër e që gjendet në Budimë, prej së cilës ai, gjatë pushtimit të Budimës prej turqve, ka kërcyer për shëndetin e mbretit „bashkë me kalin" në Tunë.

1798. — *Marku:* Trimi legjendar i epikës popullore sërbe, Kraleviq Marku.

1804. — *Alis:* Gjergj Elez Alisë.

1806. — *O Ilderim:* Ilderim domethënë — rrufeja. Këtu mbreti Pajazit i I, të cilit turqit ia dhanë emrin „rrufe", për shkak të shpejtësisë dhe fuqisë së tij.

1812. — *Fatimja:* Është i vetmi fëmijë që la Muhamedi; ajo qe e katërta bijë, pos katër meshkujve që i vdiqën në fëmijëri, prej martesës së tij me Hatixhen. Fatimja ka qenë më i dashuri fëmijë i Muhamedit e një ndër nxënësit e tij më të besueshëm; prandaj e dha për një ndër ndjekësit dhe luftarët e tij, për Ali Abu Talibin, djalin e vëllaut të vet prej nëne. Sipas radhës, Alija ka qenë Kalifi i katërt (656—661) dhe qe vrarë prej kundërshtarëve, të cilët mohonin se vetëm fisi prej kah ishte Muhamedi,

Kurejshitët, ka të drejtën e pushtetit. *Shehitët* — sekti fetar i myslimanëve, përhapur sidomos në Persi, e nderojnë fort Alinë dhe e mbajnë si të vetmin trashëgimtar të Muhamedit. Sekti tjetër i muslimanëve janë *sunitët*, të cilëve u takojnë edhe turqit. Këtyre u përkiste edhe Pajaziti (Ilderimi). Këto sekte urrenin njëri tjetrin, prandaj shpeshherë luftonin ndërmjet tyre. Mendohet se Njegoshi ka pasqyruar ndjekësit e Alisë në fytyrën e Fatimes dhe kështu gabimisht ia ka mveshur Pajazitit luftat që kanë bërë mbretërit tjerë turq kundër persianëve, si ndjekës të shehitizmit, për çka Pajaziti ka qenë dënuar se ka bërë lufta midis besimtarëve të një feje.

1815. — *kush fyen ata, shtrejt do ta paguejë:* Kush mëkatnon, ndaj zotit e Profetit (Muhamedit), ai duhet të dënohet. Këtu mendohet për shkatërrimin e Pajazitit te Angora.

1816. — *tamli i dinit:* tamli me të cilin të ka mëndur muslimanja.

1818. — ... *shka s'bane synet:* çka nuk turqizove.

1819. — ... *t'vorfnit:* kristian.

1827. — ... *mbi Kojrilën:* Sipas këngës popullore, kojrilë quhej kali i Millosh Obiliqit.

1832—33. — *Pa mbaju Ali* etj.: Sipas këngës popullore „Martesa e Teodorit të Zarës", Alija Bojiçiqi me një çetë turqish, midis të cilëve ka qenë edhe Budalina Tale, i sulmoi krushqit e Teodorit për t'ua rrëmbyer nusen Kosë, motrën e Ilia Smilaniqit, me të cilën martohej Teodori. — „Zogu i kurvës" është Teodori i Zarës, të cilin kënga popullore e quan ashtu. — Kotarët — trevë afër Zarës, ku kanë jetuar „uskokët" (kaçakët).

1837. — *Mshoji Tale:* Talja prej Orashci, i njohur edhe si Budalina Tale, kreshnik i përmendur në epikën popullore të Bosnjes, ka qenë i armatosur me „cupil thane" të mbërthyer me thumba.

1842—47. — *Ik, or Komnen* etj.: Komnen Bajraktari, kreshnik në këngët popullore, vëllau i Ivo Senjaninit, rrëmbei Ajkunën, motrën e zotëruesit të Utbinës, Fric Ibrahimit.

1848. — ...*Novaku:* Kreshnik i njohur e pris (harambash) i kaçakëve sipas këngëve popullore. Nuk dihet me saktësi se cila fytyrë historike është. E quanin „mixhok", pse ka pasë dalë kaçak në pleqëri.

1849. — *përmbi Klisurë:* Klisura është gryka nën Stara Planina (Ballkan) te Vetrena.

1852. — ...*Bajo:* Bajo Pivlani (shih shpjegimin e vargut 1046—1048).

1854. — *Limi:* pris kaçakësh, kreshnik sipas këngëve popullore.

1864. — *nën rrega i shndrit Yll'i dritës:* i shëndrit balli nën gërsheta sikurse Ylli i dritës.

1880. — ... *krushku i parë:* „Kur krushqit me nuse i afrohen shtëpisë së dhëndrrit, çojnë mushtullukxhinj..." (Vukë Karaxhiqi) për të lajmuar se po vijnë krushqit. Ky lajmëtar i mirë, mushtullukxhiu — në malësira tona quhet mshlluk — është krushku i parë, i pari para krushqve.

1883—85. — *Zoti i lumtun* etj.: E ka dhënë zoti që njerëzit të gëzojnë në këtë jetë disa ditë lumturie të parrizit e, pra, këto është mëkat t'i ndalim e t'ua mohojmë të tjerëvet.

1892. — ... *kapaku:* Këtu flitet për kapakun e kazanit të rakisë: kur bërsitë (kumbullat e ardhura, rrushi etj.) ziejnë së tepërmi në kazan, atëherë derdhen nën kapak. Kështu edhe njeriu e duron padrejtësinë gjer diku, por kur t'i vijë te hunda, çohet peshë kundër saj.

1905. — ...*dhelpna dredhacake:* Mustafë Kadiu.

1909. — *përdridhet si dreqi rreth kryqit:* dreqi ikën prej kryqit, por m'anë tjetër, e ka për detyrë që t'u përsillet e përlëkuret besimtarëve kristianë me miklime për t'i joshur në mëkate.

Pas vargut 1912: *motra e Batriqit:* motra e Batriq Peroviqit, të cilin e ka vrarë në besë veziri i Travnikut, beg Qoroviqi. Kjo vdekje këndohet edhe në këngët popullore.

1934. — *për rreth krenash:* atëherë ka qenë zakon që, pasi të vritej armiku, të lëshohen në te e t'ia presin kokën.

1950. — *Kryet e tu do ta shëmtojnë*: Krenat e prera të armiqve nguleshin mbi hunj dhe veheshin në pah si shenjë ngadhnjimi mbi muret e qytetit ose në ndonjë vend tjetër të dukshëm.

1958. — ... *Bajko:* Knjaz Bajku, gjyshi i Batriqit, i cili e ka paraparë në ëndërr vrasjen e Batriqit (shih vargun 1366—1372).

1963. — ...*iu shkult' carani:* iu shoftë votra, iu fiktë shtëpia, daltë fare, mos i mbettë mashkull në shtëpi.

1967. — *fill prej kreje kaq keqas sharruem:* E hupëm kryeparin, prisin, përfaqësuesin më të mirë e më në zë.

1972—73. — *As'iherë s'ka mrri* etj.: Në asnjë skaj të maleve tona nuk është rritur kësi djali.

1989. — *asi sysh t'fortë sikurse hekuri:* asi njeri guximtar. (Krahaso me thënjen e kundërt "sy tlanash" vargu 1118).

2006. — *Po a iu kanë shkulun carajt e votrës:* A ka mbetur prej tij djalë në vatër. (Krahaso me shpjegimin e vargut 1963).

2011. — *Po kush do t'mundet me i pritun fmijt:* Kush do të ketë durim të prerë që fëmijët e tij të rriten për të luftuar e për t'ia marrë gjakun t'et, e jo kush mund t'i rrisë e t'i mbajë fëmijët, si mendojnë disa komentues, pse ai ka edhe shtatë vëllezër — si shihet në vargjet më poshtë — për të cilët nuk është problem rritja e dy nipave jetima, që i ruajnë si sytë e ballit e në mall të vëllaut.

2015. — *Qysh jo,* etj.: Po, do të ahmerren, por pa dobi pasi nuk mund ta ngjallin prej varrit.

2027. — *edhe krejt bota s'prapthi iu suell:* iu terratis e iu suall mendja vërdallë.

2037—38. — *shallin e kuq* etj.: Në atë kohë malazeztë, si edhe shumë malësorë tanë sot e kësaj dite, kanë bajtur shalla të lidhur rreth kresë, si edhe perçet (shih vargun 1947).

Pas vargut 2045. *Ozriniqasit, Cucjanët e Bjellcasit* janë fise prej rrethit të Cetinës (shih shpjegimin e vargut 312—282); Cuce gjendet në prendim të Ozrriniqit kah kufiri i atëhershëm i Malit të Zi.

2062. — *...kjo shpatë:* thënë si në përbuzje për gjuhën e mprehtë, për burrin burrë.

2074—75. — *Me m'pasë ndigjue* etj.: Popit i jepet çdo vjet — për shtëpi ose për shtrat — një sasi e caktuar drithi — sheka kishës — ose prodhimi tjetër natyral për shërbimin fetar që kryen.

2098. — *ndaj kësaj t'keqe, n'se asht e vërtetë:* ndaj të keqes që po na ndodh tash, në qoftë se kjo është e vërtetë, që shtrigat tona kanë ngrënë aq djelmosha e fëmijë.

2101. — *...Tivari:* Qytezë buzë deti, midis Gjiut të Kotorit e lumit Buena, vend që deri më 1878 ka qenë i Shqipërisë, por nën sundimin turk.

2111. — *...gishtin e ka vu:* ka treguar.

2113—14. — *mbi ato qahen* etj.: Ato ka zhdukur, ngrënë më se pesëdhjetë krena.

2119. — *u ka hy fili:* u ka hyrë ngatërresa, grindja, mëria.

2127. — *që hodh n'mes jush thikën e përgjakun:* që u dha shkas të thereni ndër veti.

2136—39. — *Për atë punë* etj.: Sipas bestytnisë, kur shtriga do që të fluturojë prej shtëpie, lyhet me njëfarë undyre nën sjetull, ndërsa të tjerët besojnë se për këtë punë duhet zier njëfarë bretku ose marrë vjamin e pelës.

2141. — *Na mblidhemi në lamin e remit:* Sipas kësaj bestytnie popullore që na paraqet këtu Njegoshi, shtrigat kanë vende të posaçme mbledhjesh, që quhen „lamaje", të cilat më së shumti gjenden në rrjedhjen e ndonjë lumi, nën ndonjë kodër etj.

2143. — *në muej të Marsit* etj.: Shtrigat marrin vrull sidomos gjatë muajit mars kur barazohet dita me natën. Mbrëmjen e asaj dite ato hipin mbi boshte ose mbi fshisa, shkojnë nëpër katunde, hudhin e lidhin magji dhe bëjnë të këqia të tjera. Boshtet, mbi të cilat hipin si mbi kuaj, i frenojnë „me hekra" qensh (vargonj me të cilët lidhen qentë).

2146. — *Na shëndërrohemi në çdo lloj kafshe:* Besohet se shtrigat marrin formën e kafshëve të ndryshme, shndërrohen në zogj, flutura nate, bret-

koca etj. dhe kështu shkojnë e ua pinë gjakun njerëzve, sidomos të rinjve. Populli tregon se si kishin pasë zënë një zog të tillë — shtrigë — e ia kishin pasë bërë disa varre në trup, pastaj e kishin lëshuar. Nesret ndonjë grua e katundit ose e rrethit ka dalë patjetër e sëmurë e në trupin e saj janë parë plagë mu në ato vende ku ka qenë plagosur zogu.

2149—51. — *atij q'i kemi mni* etj.: Sipas këtij besimi të kotë popullor, shtrigat janë të mallëkuara dhe nuk mund t'i bëjnë kurrnjë të keqe armikut të tyre (atij që e urrejnë), por vetëm atyre që i kanë far' e fis dhe i duan. Prandaj edhe bijat e atyre grave, për të cilat besohej se janë shtriga, martoheshin më me vështirësi se vashat tjera.

2155. — *...aso dore:* shoqe shtrigash, shtriga.

2156. — *Por tue kujtue shpirtin, po pendohet:* Duke i rënë ndërmend se të gjitha shtrigat janë shpirtdjerre, në qoftë se nuk pendohen e nuk pohojnë haptas se çfarë të këqiash kanë bërë.

2168. — *me m' mblue nën muranë:* të më vrasin me gurë, të cilët, duke u grumbulluar mbi fajtorin e dënuar, bëhen muranë.

2187—88 — *pse ke ngatrrue tri fise t'vështira:* ti ke gjakosur e pshtjelluar tri fise të idhta: Ozriniqasit, Cucjanët e Bjeliqasit (shih shpjegimin nën vargun 2037—2038) dhe ke bërë që të rrokin armët kundër shoshoqit.

2207. — *Ty kërkush* etj.: Askush nuk do të dyshojë për ty se je dërguar me qëllim për të bërë kësi pshtjellimi.

2237. — *për ta numrue simbas m'nyrës sonë:* t'i thyesh një nga një e t'i hash. (Kjo është thënë për mahi).

2245. — ... *shka flenë në ty:* çka mëshihet, gjendet në ty.

2250. — *për m'e kallun:* për t'iu ndezur dashurinë ndaj fesë dhe burrërisë, që kështu të vendosni për ta pastruar vendin prej të pakryqëve.

2258. — *sikur flakën shpellat e nëntokës:* koja e tokës mban flakën në thellësitë e saja.

2264—66. — ... *Malin e shejtë:* Mali i ullinjve, kodër afër Jerusalemit dhe vend i dashur qëndrimi i Jezu Krishtit. Prej atij mali Jezusi ka paralajmëruar shkatërrimin e Jerusalemit, prej kah edhe është ngjitur në qiell.

2267 — 71. — ...*tri shpellat:* Tri shpellat, për të cilat flet Njegoshi mund të jenë: 1) Shpella në Baziliken e Betlemit, ku ka lindur Krishti; 2) shpella, në të cilën engjulli lajmoi Jozefin për të ikur në Egjypt dhe 3) Shpella e fëmijëve të papërlyer; këto shpella gjenden shumë afër njëra tjetrës.

2272. — 2273. — ... *kopshtin e Gjet Semanit:* është kopsht në rrënjë të Malit të ullinjve, ku Krishti kalonte kohën me ëndje ndërmjet nxënësve të tij. Aty qe zënë në saje të trathtisë së Judë Iskariotit, i cili e shiti mësuesin e tij për tridhjetë pare argjendi.

2274. — *Er' e tërbueme shoi drit'n e shejtë:* Islamizmi e zhduki fenë kristiane. Mendohet vetëm për Azinë e vogël, ku ka lindur kristianizmi.

2275—76. — *Na po shofin se mbi arat t'plleshme:* Mbi arat e plleshme të kristianizmit kanë mbirë trushull ferrat (islamizmi).

2277—78. — *se temp'lli Omerit asht naltue* etj.: Omeri, Kalif i Arabëve (634—644), trashëgimtarë i Abu Bekrit, Kalifit të II të arabëve, e pat pushtuar Sirinë, Egjyptin e Persinë dhe pat vënë numërimin e ri të vjetve duke filluar prej ikjes së Muhamedit në Medinë. Me 637 pushtoi Jerusalemin. Në kodrën Mori, ku dikur ka pasë qenë tempulli i Solomonit, Turqit ndërtuan xhaminë e Omerit.

2279. — *dhe se Sofja:* Aja Sofia (Sofia e shenjtë) është ndërtuar gjatë sundimit të Justinianit të I (542—547), kishë madhështore dhe përmendorja më e bukur e stilit bizantin (vetëm kuben mbi kishë e ka të lartë 56 metra). Pas rënjes së Stambollit më 1453, turqit e shndërruan në xhami dhe i lyen të gjitha fresket e mozaiket me mistri. Thonë se pushtuesi i Stambollit, Muhamedi i II (1451—1481), ka hyrë kaluar në Aja Sofia.

2281—89. — *ajo asht mbushun me ndrrime t'marra:* toka është e mbushur plot me ndryshime të habitshme — drita e diellit dhe ngrohtësia e tij u jep jetë të gjitha gjallesave, që lindin e zhvillohen në tokë; në anë tjetër, po ajo nganjëherë përvlon çdo gjë, e përvlon mu atë që i ka dhënë mundësinë për zhvillim (për shembull vjetët e thata). Gjithashtu lumenjtë u shërbejnë shumë njerëzve, por, nëse e kanë amën (shtratin) shumë të ngushtë ose të cekët, shpeshherë vërshejnë dhe shkatërrojnë vendin nëpër të cilin kalojnë.

2290—97. — *Jeta n'ket botë* etj.: Vetë koha që kalojmë në këtë botë dhe fati ynë në te janë me të vërtetë dy shembuj të marrisë më të madhe në natyrë; ndërsa shkaqet më të fella, që në këtë jetë kanë rregull dhe pajtueshmeri janë: ose nisiatorët (prindët) ose rrjedhimet (fëmijët) e ëndrrave dhe të dishirave njerëzore. Me fjalë të tjera jeta jonë në këtë botë është kaq e pacaktuar, saqë në qellimet tona dhe në arritjen e tyre pasqyrohet shembulli i kaosit më të madh dhe i çrregullimit në natyrë. Gjithë kjo a thua është domethënje e vërtetë e jetës, a thua ky është kushtësimi i vërtetë i dukurive të jetës, në msheftësinë e së cilës na nuk mund të depërtojmë? A është e vërtetë se ngjarjet në tokë dhe fati i njerëzve janë mu ashtu si i shohim na, ose kjo është vetëm mashtrimi ynë?

2298—2300. — *Bota kërkon* etj.: Në thelbin e jetës puna, lëvizja, veprimtaria e çdo gjallese është një kusht i domosdoshëm. Pra kjo veprimtari është vetë jeta. Edhe detyra që rrjedh prej jetës vetë, lind përsëri njëfarë përkujdesimi se si t'i plotësojmë detyrët morale e materiale. Posë kësaj, vetë jeta është e lidhur me mbrojtjen, kushtësuar me luftë, ashtu sikurse edhe lufta e kushtëson jetën (mbrojtja është e kapërthyer me jetën), domethënë duhet luftuar për jetën në këtë botë, ku çdo gjë është drejtuar për luftë të paprerë ndërmjet shoshoqes.

2301 — 10. — *Çdo gja natyra* etj.: Të gjitha gjallesat detyrohen të luftojnë për të mos u zhdukur kurse natyra u ka dhënë armët për luftë dhe mjetet

për mprojtje e jetesë — halat, ferrat, dhëmbët e mpreftë, brirët etj.; janë armët, me të cilat natyra ka pajisur gjallesat për mprojtjen e jetës. Të gjitha këto armë e mjete mprojtjeje, si edhe çdo gjë që ndodh në natyrë e që ne na duket se ngjajnë ashtu pa hiri, pa ndonjë arësye o kuptim të caktuar, të gjitha këto zhvillohen sipas një rregulli më të lartë, sipas ligjit të përgjithshëm të zhvillimimit; prandaj çdo gjë e ka domethënjen e qëllimin e vet.

2311—14. — *Mbi gjithë ket* etj.: Mbi gjithë këtë pshtjellim të mrekullueshëm që përfaqëson jeta vetë, ngadhnjen si fitore fuqia mendore, ajo fuqi që i jep kuptim jetës dhe vë rregullin në natyrë. Ajo fuqi (e përgjithshme) mendore gjendet edhe vetë në luftë kundër së keqes, ajo shuan vetë fillimin (shkëndinë) e së keqes, ose e vret dhe e zhduk, në qoftë se ajo ka marrë vrull dhe kështu nuk lejon që ta mundë e keqja.

2319. — *nevojat e reja lejnë fuqi t'reja:* nevojat, vështërësitë, ngushticat e reja gjatë jetës krijojnë edhe fuqitë e reja.

2320. — *ndër veprime përforcohen shpirtnat:* sa më tepër shtrëngohet njeriu të punojë e të luftojë kundër vështërsive e pengesave, aq më tepër forcohet e çelnikoset edhe shpirti i tij.

2321. — *prej shtrëngimeve shpërthejnë rrufet:* Ngushticat e posaçme përftojnë fuqi të posaçme e forcë mprojtjeje, ashtu sikur retë të cilat mbajnë në vetëvehte rrufetë shpërthejnë, thyhen e zhduken po ndërmjet veti; pra, ngushtica e madhe i jep njeriut fuqi, e cila përballon të mshuemet vdekjeprurëse. Sa më e madhe të jetë shtrydhja nga jashtë, aq më i madh është kundërshtimi i brendshëm.

2322 — 23. — *vetëm ramja* etj.: E mshuemja nxjerr shkëndijë prej guri, e, po të mos ishte ajo, shkëndija do të mbetej në gur; domethënë po të mos kishte fuqi të jashtme që shtrëngon, nuk do të dukej e shfaqej fuqia që flë nën ndonjë popull ose njeri. Njëkëso fuqie do të tregohet te malazeztë në luftën e tyre me armikun shumë më të madh e më të fuqishëm.

2324. — *Flijimi asht virtyti i kryqit:* Virtyti i kristianizmit është t'i durosh mundimet, sepse edhe ato i dërgon zoti për të provuar njerinë.

2325—26. — *shpirti i çelikosun* etj.: shpirti i çelikosur me mundime të ndryshme fiton njëfarë fuqie të brendshme të panjohur (elektrizëm), me flakën (zjarmin) e të cilit ushqen e përforcon edhe vetë trupin.

2327—28. — *e shpresa e lidh* etj.: Shpresa për të ardhmen më të mirë e lidh shpirtin e njeriut me qiell, ashtu sikur lidh rrezja e diellit pikën e vesës me diell, të cilën e thith prej fletës dhe e çon në qiell. (Krahaso me vargun 996—997).

2329—31. — *Shka asht njeriu* etj.: Njeriu është një krijesë e dobët, të cilën e mashtron toka, se në të nuk gjen çka i dëshiron zemra, por prapë detyrohet të jetojë e të vuajë në këtë botë që s'është për të.

2332. — *A asht zhgjandrra ma e pshtjellueme se andrra:* Jeta është e tillë, saqë në të nuk dallohet se çka është më e ngatërruar, a ëndrra apo zhgëndrra.

2333 — 35. — *Ai që... emnin* etj.: E vetmja gjë që mund të arrijë njeriu në këtë botë është emri i ndershëm, që do ta përjetojë edhe pas vdekjes. Pra: në qoftë se njeriu e ka merituar emrin e ndershëm në këtë botë, atëherë ai ka pasur për çka të lindë; pa nderë njeriu bie në harresë e prej tij nuk mbetet asgjë.

2336 — 38. — *O ti brezni* etj.: O ti brezni e krijuar për lavdinë e përjetshme, ty vjershëtarët ose poetët (zanat) do të përpiqen gjatë shekujve që të të thurin kurorë lavdie me vjershat e tyre.

2339—40. — *shembulli yt* etj.: shembulli yt do t'i tregojë poetit se çka janë të pavdekshmit dhe si fitohet pavdekshmëria.

2342-44. — *krejt fisi juaj* etj.: Njerzit e gjakut tuaj e kanë mohuar vetëveten, emrin e tyre dhe, për shkak pasurie e jetese më të mirë të shërbejnë islamizmit. Mbi ta ka rënë mallëkimi e turpi.

2345—49. — *Shka asht Bosna* etj.: Sulmet e atëhershme mbi Mal të Zi vinin më së shumti prej Bosnje e Shqipërie (Shkodre). Pra ata që vijnë prej Bosnje e gjysma e atyre që vijnë të sulmojnë prej Shqipërie janë vëllezërit tuaj të gjakut. Sikur të ishit të gjithë të bashkuar, do të mund bënit mjaft, domethënë do të mund të qindronit kundër turqve. Por është gjykuar që ju t'i bëni luftat e përgjakshme si me turqit, ashtu edhe me vëllezërit tuaj të turqizuar.

2350. — *Kunorë e randë, por frytin e ambël:* Kjo luftë do të jetë për ju kurorë lavdie, fituar me gjak ndër vuajtje, por frytet e saj do të jenë të çmueshme për popull.

2351. — *Pa pasë vdekun, s'do t'kishte rrshajë:* Për t'u ringjallur ndera e popullit, besimi ose feja dhe liria e tij, ju duhet të flijoheni.

2352—55. — *tashma ju shof* etj.: Tash po e shof se si do të jetë fundi i luftës së tmerrshme që keni përpara: shumicën tuaj po e shof se pushoni të rënë therorë, prej gjakut tuaj shoh se do të ringjallet ndera e kombësia dhe, në kishën tonë të kthyer kah lindja, kristianët do t'i luten zotit përsëri.

2357—58. — *Fyemja e nderit* etj.: Trimi nuk duron fyerjen e nderit, por ahmerret me nderin e vet ose vdes. Malazeztë nuk guxojnë të lejojnë përhapjen e islamizmit ndër vëllezërit e tyre. Po të bëhet kjo, atëherë është turp e fatkeqësi, e turpi e fatkeqësia duhen ndaluar patjetër.

2359—60. — ... *lteri i shpotitun* etj.: Feja e drejtë (kristianizmi) e mposhtur prej fesë së mbrapshtë (islamizmit) do të bëjë që vetë qielli të ndihmojë në këtë luftë.

2369. — *Kanga e bukur flen te i verbuemi:* Këngën e mirë mund ta nxjerrë vetëm i verbëti, sepse ai që sheh nuk mund të mendojë aq bukur sa i verbëti, i cili e ka mendjen të përmbledhur.

2371. — ...*mundesh m'u bindë:* mund të sigurohesh, mund të vërtetosh.

2378. — *pra nji rruge ai gjithmonë i mbahet:* Për shkak se të verbëtit nuk ia tërheqin vërejtjen

gjësendet tjera, ai i përmbahet ngultas asaj që fillon të tregojë ose të këndojë.

2382. — *e po m'vjen mirë:* Obiliqi përfaqëson shembullin më të lartë të trimërisë, prandaj Batriqit i bëhet zemra mal që e ka parë në ëndërr, pse me këtë paralajmërohet ngadhënjimi i armëve të tija.

2387. — ... *knjaz i Dupiljanve:* Dupilla është një fshat në Cërmnicë.

2389—90. *Cërmnica:* është një trevë midis liqenit të Shkodrës e Adriatikut, kufizuar me Shqipërinë, prandaj turqit e kanë pasë lehtë të hyjnë në të kurdoherë që dëshironin; posë kësaj aty ka pasë edhe më shumë të turqizuar.

2400—01. — *Kur ta derdhi gjakun* etj.: Kur ta jap jetën time për fe, nuk frigohem prej jush se ju kam dhënë besën, por nuk frigohem as prej ndonjë sendi tjetër.

2408. — *kush ia fillon* etj.: Kush ia fillon luftës kundër turqve.

2414. — ...*u shtofshin kërbulajt:* Sipas besimit të popullit, kur do zoti të dënojë ndokend për mëkatet e bëra, dërgon në të, ose më shpesh prej trashigimtarëve të tij, sëmundjen e rëndë, kërbulën. Kërbulanat jetojnë të ndarë prej njerëzve, aq sa edhe më t'afërmit e tyre ikin sish.

2417. — *sikur janë zhdukun kualt larosha:* Në Mal të Zi besojnë se pas vdekjes së Kraleviq Markut janë zhdukur gjithkund kualt lara-lara.

2418. — *Në shpin e tij pushka mos u vartë:* Kur nuk gjendet pushkë e varur në shtëpi, domethënë se aty nuk ka mashkull që ta bajë. Aso kohe pushkët e varura në shtëpiat e malazezve e të malësorëve tanë tregonin numrin e meshkujve.

2419. — *mashkull' i tij mos hiftë n'dhe prej pushke:* Për shkak luftash të paprera me turqit, gati asnjë malazias i rritur nuk ka vdekur vetë, por ka qenë vrarë ndër lufta. Lavdia dhe trimnia e barqeve të ndryshme çmohej jo vetëm sipas heroizmave që bënin, por edhe sipas dëshmorëve të rënë. Vetëm qyqarët e krahthatët e ruajnë jetën e tyre kur është

çështja e luftës për liri. Prandaj shtëpia,barku që nuk varron kurrë krye mashkulli prej pushke, është farë frigacakësh, dobëtish e qyqarësh. Vargu i sipërm pra është një nëmë, lëshuar mbi atë që do të trathtojë.

2424. — *Kreshmët e shejta i mbajtë për qej:* Kjo ka qenë një ndër nëmët më të rënda në Malin e Zi të atëhershëm e domethënë se agjinimin mos ia pranoftë zoti dhe mos i dikoftë hire, por i shkoftë për shpirt të qenve, kot.

2425. — *vorri i tij u shoftë në këtë botë:* Prej trathtarit mos mbettë as varri, por edhe ai u sodumtë „deri në atë botë", deri në ferr. Sipas disa besimeve të popullit ferri gjendet diku në thellësinë e tokës.

2427. — *venën as bukën mos e dhuroftë:* Mos qoftë më kristian. Aso kohe në Mal të Zi edhe në Bokë „Për çdo të diele e ditë feste katundarët i japin popit dishka për liturgjinë dhe kur paguajnë thuhet se ajo liturgji është e tija". (Vukë Karaxhiqi).

2428. — *por fen e qenit:* Ai mbetet pa fe si qeni.

2432. — *e shitoftë-o stuhia e tërbimit:* daltë mendsh, u trenoftë, u tukejtë, u ndërkeftë mendsh!

2435. — *e keqja n'shpi atij iu shgarkoftë:* i mbetshin në derë mjerimi, skamja e marrja.

2436—37. — *dhe vajtoret* etj.: Është zakon i përgjithshëm që për të vdekurit të flitet vetëm mirë. Është detyrë e vajtoreve të lavdojnë e të naltojnë të ndjerin; pra, me vargun e sipërm lëshohet një nëmë që trashëgimtarët e trathtarëve të jenë aq të dobët e aq të pavlerë, saqë as vajtoret mos paçin çka qahen për të mirë, por vetëm rrejshin e mjerofshin për ta.

2438. — *A i keni ndezun:* a i keni vënë buzmet në zjarr?

2440—43. — *I ndezëm* etj.: Është zakon që, pasi të vihen buzmet në vatër, t'u derdhet pak grurë dhe të stërpiken me verë ose raki.

2454. — *Betlemi:* Asht vendlindja e mbretit David dhe e Jezu Krishtit, tetë kilometra larg Jerusalemit.

2455. — ...*mal t'Athosit:* ose Pylli i Shenjtë është si ujdhesa e Alkidikut në Detin Egje, kah lindja e gjiut të Selanikut, dikur vend i njohur i kristianizmit për manastiret e tij dhe për një numër të madh odash (celulash) të kallogjerëve ortodoksë.

2456. — ... *Kijevin e shenjtë.* Sot kryeqyteti i Ukrainës e dikur edhe i Shtetit Rus.

2460. — *para zjarmit kashta* etj.: Për kujtim të ditëlindjes së Krishtit në grazhd, natën e këshëndellave shtrohet kashtë nëpër shtëpia.

2468—69. — *E ajo që m'pëlqen* etj.: Pos buzmeve i zoti i shtëpisë përshëndet edhe sendet tjera: bletët, blerimet, vjetët e mbara, kafshët shtëpiake etj.

2476. — *sikur flaka e zbetë përmbi raki:* sikur flaka kur kallet rakia.

2486. — *Shoh' edhe sitë un i kam përshkue:* Unë kam shijuar e përjetuar të mirën e të keqen, gjithshka mundet të dijë njeriu e gjithshka i bëri atij mbi krye.

2493. — *T'gjitha t'kqijat që gjinden nën qiell:* Njeriut i është shkruar që të bëjë në këtë botë të gjitha të kqiat.

2496—97. — *Pikat e para të gotës s'helmit* etj.: Pengesat, në të cilat njeriu i ri takon në jetë, janë më të vështira; kështu është edhe rasti i vlladika Danillos.

2499—2500. — *Njikjo botë* etj.: Në këte botë të pamshirshme kalon keq edhe njeriu i keq, e jo më njeriu shpirtbardhë.

2510. — *në të luftojnë shpirtnat kundër qiellit:* Në botë luftojnë shpirtzeztë kundër qiellit, ato që janë djallëzore kundër atyre që janë hyjnore: e keqja kundër së mirës.

2511—12. — *Rëndon trupi* etj.: Në ndërlikimin e kundërshtimeve të përgjithshme të botës nuk përkojnë as shpirti me trupin: shpirti do ta shtrëngojë trupin që të ruhet prej epshit e mëkatit, por edhe ai vetë (shpirti) është i paqëndrueshëm, pse duke e lidhur trupin me botëkuptimet morale, lëkundet vetëvetiu në joshjet e kësaj bote.

2513—14. — *rënkon deti* etj.: Sikurse te njeriu, lufta shpirtërore e materiale pasqyrohet edhe në natyrë. Fuqia qiellore e mundon dhe e ve në lëvizje, e lëkund dhe e tërheq detin mu në atë kohë kur edhe vetë qiella pasqyrohet në det dhe lëkundet. Kjo domethënë se çdo gjë që është e kësaj bote varet prej një fuqie më të lartë qiellore e ajo që është qiellore, përsëri është e lëkundshme në këtë botë.

2519 — 20. — *gjithnji njeri* etj.: Njeriu qëndron para njeriut (para vetëvehtes) pa mundur të kuptojë psehin e ardhjes së tij në këtë botë dhe tallet e turpërohet me shoqin po ashtu sikurse majmuni duke parë fytyrën e vet në pasqyrë, përqesh vetëvehten.

2532. — *...të plakut Martin:* (Shih shpjegimin e vargut 426).

2540. — *mendime t'zeza u kanë ra mbi krye:* Edhe të turqizuarit kanë rënë ngushtë e po tuten për krerët e tyre për shkak të mbledhjes së fundit me malazeztë.

2549. — *Kur kanë ramun kumonët e para:* Kambanat e para për këshndella bien në orën katër para agimit.

2554. — *greminë:* vend nën manastirin e Cetinës, ku, si ndodh në fushat gurore, uji që mblidhet prej bore e shiu, qëndron pak e mandej shkullohet.

2567—68. — *Për t' treten herë* etj.: Pasi të këndojnë gjelat „për të treten herë" para agimit Malazeztë ia urojnë njëri tjetrit këshëndellat me qitje pushkësh e me thërritje.

2573. — *...zogu m'atë anë detit:* papagalli.

2576. — *prej kënaqësie:* kënaqet se po vriten të turqizuarit.

2577. — *Bajicë:* fshat i Martinoviqve, afër Cetinës.

Pas vargut 2582: *Vukë Borilloviqi* është trim i njohur i kohës së Danillos, lavduar edhe ndër këngët popullore. — *Tre shërbëtorë:* Novaku prej Velestove, Novaku prej Dupile dhe Bajraktari Pima. (Shih vargjet 2529, 2590—2591 dhe 2642).

2584. — *a jeni ujq, apo jeni dhelpna:* a keni fituar ose keni ikur.

2607. — *Qekliq:* (Shih shpjegimin e vargut 726).

2613. — *që t'mbesë pop'llit për zi m'u betue:* Le të mbetet si kujtim i zi, për t'u betuar mbi të për keq, ndaj atyre që kanë bërë keq.

2620. — *pa përgatitje edhe pa rrëfime:* Për t'u rrëfyer një kristian, duhet më parë të përgatitet me agjinim e, atë ditë, para se të marrë kungimin, nuk guxon të hajë kurrgjë.

2633—38. — *O, si shtjellohen* etj.: Këtë thirrje e bëjnë prej gëzimit se nuk ka më të turqizuar në fushën e Cetinës.

2653—63. — *O zot, kujtoj sherbtorët e tu:* Mbretin Dushan, Millosh Obiliqin, Gjergj Kastriotin (Skenderbegun), Zrinoviqin — Nikolla Zrinskin, i përmendur ndër lufta kundër turqve te Sigeti, ku ra dëshmor më 1566; Ivanin dhe Millanin — probatimat e Millosh Obiliqit; Strahinjiqin dhe Relën me fletë — Ban Strahinjiqin dhe Rel Boshnjanin, trima të njohur sipas këngëve popullore; Cërnojeviq Ivën e Uroshin — Ivan Begun e vëllaun e tij Uroshin (shih shpjegimin e vargut 567); Cmilaniqin — Ili Cmilaniqin; Momçillon, i njohur ndër këngët popullore, ka jetuar në qytetin Pirlitor, në bregun e lumit Tara, përballë Durmitorit; Jankoviq Stojanin, edhe ky trim ndër këngët popullore, shok i Ili Cmilaniqit në luftë kundër turqve; nëndë Jugoviqët, trimat e njohur të Kosovës; Novakun, kaçakun e prisin e kaçakëve (shih shpjegimin e vargut 1848—49).

2672. — *mu kur dielli t'na kthehet nga jugu:* Te na, në gjysë-rruzullin verior të tokës, gjatë dimrit, dielli qëndron ulët mbi horizont; ai lartohet në pranverë gjithnjë më tepër kah veriu; harku i tij ditor është më i madh e ditët zgjaten.

2679. — *e kte të vjetrit na e kanë caktue:* Vitin e ri, për të cilin pyeti igumeni se çka i është dashur të fillojë me 1 janar e kanë caktuar qysh heret me 46 para e.r. Romakët, atëhere kur Jul Qezari rregulloi „kalendarin julian".

2683. — *Rijeka:* Rijeka e Cërnojeviqve, qytezë në lumin më të njëjtin emër, kah veri-perendimi i liqenit të Shkodrës.

2684. — *Serdar Janku:* Janko Gjurashkoviqi, prisi i Rijekës.

2688. — *se gjith Turqit sharruan në krye:* Turqit humbën kryekëput në qendrën më kryesore, domethënë në Cetinë.

2696. — *... qytet' i Rijekës:* Obodi (shih shpjegimin e vargut 1758).

2697. — *... t'gjith Turqit me anije:* Rijeka Cërnojeviq është lum, ku lundrohet me lundra prej qytetit me të njëjtin emër ose prej Obodit, domethënë prej vetë burimit.

2699. — *... Bogdani:* Bogdan Gjurashkoviqi, vëllau i serdar Jankut.

2700. — *Kadiu i Rijekës:* Mustafë Kadiu, ai që këndoi i pari këngën e krushqve (vargu 1854—72).

2706. — *që tregu ynë t'mos qelbet me t'pakryq:* Në qoftë se atëherë ka pasur ndonjë qytet në Mal të Zi, ato kanë qenë vetëm pazare (panaire).

2707. — *Knjaz Nikolla:* (Shih vargun 2387 etj.).

2721. — *Besac:* Kshtjellë mbi një shkëmb në Cërmnicë (sot gërmadhë).

2733. — *... Kështndellat e vogla:* Në Mal të Zi e quajnë vitin e ri edhe kështndellat e vogla. Një ditë përpara ndizen buzmet, që kanë mbetur prej buzmeve të kështndellave.

2745. — *Shtitarë:* Fshat i krahinës së Leshit, jo fort larg prej Titogradit të sotëm.

2746. — *Dita e Shtjefnit* bie në të tretën ditë të kështndellave.

2755. — *Progonoviq:* Fshat afër Shtitarit.

2761. — *Raduni:* katragjyshi i Radunoviqve.

2775. — *Bajo e Novaku: dy kaçakë.* Për të parin shih shenimin e vargut 1046 e për të dytin 1848—49.

2776. — *Drashku e Vukota:* dy vëllezërit Mërvaleviq, që përmenden edhe në këngët popullore.

2777—78. — *për dy Vukët:* Vukë Markoviqi e Vukë Tomanoviqi.

Tërnjina është fshat në Cucaj, vend ku me 1717 malazezët kanë thyer ushtrinë e Durmish Pashë Çengiqit.

2788. — *Kokat:* fshat në rrugën Titograd — Rijeka Cërnojeviq.

2798. — *se sa lik dorën t'ma kish cungue:* të ma kishte curruar, këputur dorën përgjysmë.

2803. — *...kurr duert s'i shpërvola:* nuk i shpërvola për ta pastruar, sepse gjithmonë ka qenë si pasqyrë, pasi atë nuk e kapte ndryshku.

FJALORTHI

A

allç = kalë i kuq.
amë-a, -t = erë e keqe; shtrati i lumit.
amshim-i, -e-t =përjetësim, jetë e pasur.
amvon-i, e-t =predikatore, prej kah flet kleriku.
ani = në dashtë, le të bëhet ashtu.

B

Ban = titull nderi që përdoret në Mal të Zi.
begenisë (me) = pranoj, pëlqej.
bjerrë (me) = humb.
bindë (me u) = mrekullohem, habitem së tepërmi.
bishtalec-a, -t = copë petku o brezi i varur për trupi, galc; figurativisht njerëz që i ngjiten kujdo, mjaft që të përfitojnë diçka.
bitojë-a-t = fidane, punil, trikë, pip.
bombarda = top i vogël, hjedhëse bombash.
brinoq-i-e-t = shtazë me brirë, që nuk rri urtë; fig. dreqi me brirë, shtriga, grua që hyn në lëkurë të dreqit.
brofë (me) = çohem në këmbë me vrull.
brrakë-a-t = ligatinë gropa gropa, vend me ujë amull ku përfitohen sëmundje, por në këtë rast me kuptim më të ngushtë.
bulurue (me) = buluron kau; e kur bërtet njeriu si kau, thohet edhe për atë se po buluron.

bushtër-a, -t = femra e qenit.
buzëm-i, -e -t = kërcu i trashë që digjet natën e Kështndellave.

C

calik-u, -ë -t = lëkura e regjur e ndonjë shtaze të vogël (si gjeri, kitrre, lepuri etj.) në të cilën mbahet butë duhani. Zakonisht caliku ngjishej rreth brezit.
capërlue (me) = bëj copë e grima, capërlohem — bëhem copash, lodhem së tepërmi.
cara-ni, -j -t = gurët që vihen në të dy anët e urës së vatrës.
cekina = pare floriri e Venedikut.
cingrue (me) = këndon veshi.
cupil-i, -a -t = dru i prerë shkurt sa një shkop një metre, por në njerën anë i trashë.

Ç

çengel-i, -a -t (sj. turq) = grep hekuri, mbi të cilin varet diçka.
çepojë -a, -t =birë e madhe në mur, borde.

D

dërmishë (me) = lëndoj fort një vend të trupit; dërmishet supi i krahit ose ija prej pushke, qafa e kafshës prej lakut, zgjedhës ose hekrat
dilbere (fj. pers.) = e bukur.
dimiskija = shpatë e farkuar në Damask, prej kah ka marrë emrin.
dishtë-a-t = vendi para gurëve të mullirit, ku bie mielli.
drenushë-a-t = femra e drerit.
drudh (ë) z-a-t = grimcë gjësendi, molekule.

E

egleniset = argëtohet.
epsh-i, -e -t = instinkt, prirje.

F

fa (me u) = ngihem, ngopem.
faqore (e) -ja, -t = tis, perde, vel.
femje-a-t = biz, me të cilin birohen këpucët etj.
ferkem-i, -e -t = gjurmë, rravë, shenjë.
fildish (fj. turq) = ashti i dhembëve të filit, elefantit.
flakada (me) = kallet flaka hove hove, shkulma shkulma.
frotë -a -t = farë, lloj, racë.
frymue (me) = marr frymë.

G

gërbulë-a-t = sëmundje e rëndë që u bie njerëzve.
gërga (me) = cys, nguc, ngacmoj.
gopçar-i, -ë -t = ai që s'di të ngopet.
gufim-i, -e -t = shpërthim i një sendi të lëngët me hov.
gugatë (me) = bërtet, bën gu-gu.

H

halë-a-t = fijet, pejzat e hollë të kalliut; por thohet edhe hala peshku; pishë.
haraç = tatim që merrej në Turqi prej çdo koke jo myslimane; haraçlijt janë tagrambledhësit e haraçit.
haru (me mbetë) = mbetem duke shikuar me habi të madhe ndonjë send që nuk e di.
hil (e) -ja-t = dredhi, mashtrim.
hir-i, -e -t = mirësi e zotit, bekim.
hizmeqar (fj. turq.) = sherbëtor.
huj-i, -e -t = vesi, prirja për të kërkuar diçka me afsh.
huq-i, -e -t = hu; del huq = shkon puna kot.
hyri-ja, -t (fj. arabe hur) = vajza, që, sipas fesë muslimane, presin si shpërblim besimtarët në parajs për t'ua ambëlsuar jetën e matanshme.

J

joshë (me) = ndjell, bëj për vete.

K

kadi-u = gjykatës.
kapicë-a, -t = kesulë malazeze.
kapërthye (me) = mbështjell, kap; ndez me tmerr.
kaur = i pabesë, i pafe.
katramzë-a, -t = mbërthecë, kapëse e telit, nëpër të cilën shtihet rrypi i pushkës.
kavaz = një ndër rojtarët më t'afërm të pashës.
kavazbash = kryetar kavazësh.
kem-i, -e -t = temjan.
kërsi (me u) = pritem copë e grimë.
kërthnezë (me u) = më vlon gjaku prej hovit të përtrirjes, rihem, përtërihem.
knjaz, knez = sundimtar i një principate.
kokla-t = veshke.
kreshprue (me u) = ngrihem përpjetë, ngjethem.
kungim-i, -e -t = është veprimi që bëhet kur u jepet nishesteja e grurit (e cila është brumuar dhe pjekur) besimtarëve pas rrëfimit, buka e shenjtë e bekuar; ndër ortodoks jepet me verë.

L

lanok-u, -ë -t = lënë krahthatë, shkretan, qyqar.
lmyshkë (me u) = vë myk; fig. nuk punoj më si duhet.
liturgji-ja, -t = litanitë, uratët e gjata të shkrimit të shenjtë.
lter-i, -e -t (fj. lat.) = vendi i kishës prej ku kryhen lutjet e pështpëritjet dhe thohet mesha.

M

mâ (me) = jap gji, ushqej me qumësht; mend, tajis.
mamoni, mamon = „thesari"; në biblën e re personifikimi i pasurisë dhe ideali i saj.

mallue (me) = me u lëshue krye gjas; kullos, mballoj.
mbarshtrue (me) = ve për së mbari, rregulloj si duhet.
mê (me u) = sosem, pakësohem; fig. pushoj.
mgjitore-ja, -e -t = magjitare, shtrigë.
milet = popull.
minder = shtresa të vëra e të ngjitura anëve të dhomës.
miratue (me u) = bëhem miras, pajtohem.
misqit-i = xhami e vogël pa minare.
mokën-a, -t = mulli që bluan më të thatë, duke u sjellë me dorë.
mposhtë (me) = ve përfundi, e mund.
mshere (djathi) = rrotull djathi.
mtanë-a, -t = fuçi e madhe, kacë.
mtue (me) = gjymtoj, pakësoj, shpraz pak.
mungullue (me) = shpërthen fara, zë filli.
mundshtim-i, -e -t = qortim.
muranë-a, -t = grumbull gurësh, të vënë për shenjë se është vrarë dikush, ose grumbull gurësh prej natyre. T'i vesh o të bësh muranën dikuj, domethënë të mbulosh dike me gurë, ta zhdukësh duke e mbytur me gurë.
mutue (me) = mbyll.

N

ndore = në dorë, në besë.
ngallicë-a, -t = cytëse, nxitëse, shtytëse; mashtruese.
ngashnyje (me) = josh me mashtrim; thohet se ngashnjehen fëmijët me sheqerna e ve dhe berret me krypë.
ngërthye (me) = shtrëngoj gjithkah, sa të zë edhe frymën.

P

padisha-ja = perandor.
paganizëm = besimi në shumë zotër; fe e rrejshme.

pafta = pulla shpatuke, toke prej argjenti ose bakri, që qiten në parzëm mbi pallto e dollama, më tepër për bukuri.

parmendtarë = bujq, ata që punojnë me parmendë.

palavigja = bigëza, shkopinj me këmbëza, tfurqe, mbi të cilat kalohet uji i cekët ose luajnë fëmijët.

patur = turkoshak, i turqizuar.

përbindsh = vigan i mrekullueshëm, që bën çmos.

përdjerrë (me u) = humb fillin, pshtjellohem.

përdhosë (me u) = prish e stërkeq farën, degjenerohem.

përvnerun (me u) = helmohem, më bëhet zemra vrer.

petzim-i,-e-t =palim i teshave aty ku qipen.

përpjetë (me u) = rritem për së mbari; edukohem.

pinjuell-olli, -je-t = djalë i ri me shtat të hjedhur, dorës së mbarë.

plojë-a, -ja-t = kërsirje në luftë, shkatërrim i tmerrshëm luftarak.

plym = plim, plot.

predikim = fjalimi i udhëheqësve të fesë.

probatim = shokët o miqtë shumë të dashur, që pinë gjak prej gishtit të vogël të shoshoqit e vëllazërohen.

pupthi = këcim prej një vendi me këmbë të puqurra.

pupzue (me) = pupëzoj veshët, ngreh veshët përpjetë, përgjoj për të ndigjuar.

putir = gota prej së cilës prifti o popi pi verën kur thotë meshën; gotë e vogël me të cilën pihen pije.

R

ri(j)sue (me) = lagështoj, njom.

rem-i, -e-t = bakri.

rixhall = bujar, nëpunës i naltë i oborrit mbretëror të sulltanëve.

RR

rrâ (me) = turrem me vrull.
rravgue (me) = mundohem së tepërmi, stërmundohem.
rreg-u, -gje-t = gërshet, bistek.
rrbishtë (me) = qeth përgjysmë, qeth skajet, anën; shkurtoj.
rrshiq-i, -e-t = lëkura e regjur në të cilën mbahen lëngjet; fig. barku.
rrikë-a-t = një lloj rrepe me erë të fortë.
rrol (e)-ja, -e-t = plakë e lënë, e vjetër, por edhe e praptë.
rroposë (me) = shkatërroj, asgjësoj duke bërë zhurmë.
rrshaj (ë-t) = festa e të ngjiturit të Krishtit në qiell, dyzet ditë pas Pashkësh; fig. ringjallje.
rrumcullue (me) = ha duke rjepur.

S

saruk = fes i lidhur me një pëlhurë të hollë — çallme, që mbajnë muslimanët.
seli-ja-t = fron, shkëmb mbretëror, vendi a ndjeja ku rri një shoqëri, institut.
sendergjime = trillime, krijime fantastike.
sini-ja,-t = enë e remtë e nderë; kur kjo është e drunjtë ndër malësirat tona quhet palare.
skeptër = shkop që tregon fuqinë e sundimtarëve. dhe të mbretërve; fig. pushtet, zotërim.
skithi (për) = për rrëshqit, me bisht të syrit.
skuth-i = shtikeq, ankues, smirëzi.
Sodomi = qytet legjendar në Palestinë, aty ku sot gjendet Deti i vdekur, i cili, bashkë me Gomorën, qe rropsur për shkak mbrapështish e mosbesimesh. Edhe ndër ne thohet u sodumtë, u rropostë, u shoftë, i huptë fara.

SH

shalakatë (me u) = eci kadalas duke u kalamendur, duke u tundur.

shemtinë-a, -t = vend i shembur, gropë e madhe e gjërë.
shehit = trim që lufton e bie theror për fenë e vet; martir.
shelbue (me u) — fitoj jetën e pasosme.
sherbet = ujë me sheqer.
shiluer = si mbi kalë.
shishane-ja, -e-t = pushkë e shkurtë.
shka-shkje = kristjan orthodoks, kaur.
shkallmue (me) = shkatërroj, zhduk, asgjasoj.
shkandull-i, -j-t = mbrapështë, lapërdhi.
shkullue (me) = kulloj (pi) deri në pikën e fundit.
shpuprishë (me) = shkëpurdh, është veprimi i gërryrjes së pulave me këmbë.
shporrë (me) = heq qafe, largoj.
shpotitë (me u) = tallem, mahitem
shqim = krejt.
shujtue (me) = ushqej, shuaj urinë.
shugurue (me) = bekoj.
shungullue (me) = ushtoj, gjimoj me të madhe.
shufël-a, -t = të hjedha në tokë, llome, bazhgare të ima, lecka që mblidhen prej shtëpie e oborri dhe treten diku.

T

temjan-i, e-t = kem, bimë erësore e viseve tropikale, tymi i së cilës përdoret në faltore si shenjë flijimi perendive.
tërkuzë-a, -t = lak, konop, por prej leshi.
tërmegshëm = që trand rëndë sa tërmeti.
tfillue (me) = ia nis.
tlana-t = të shpërlamet e enëve.
tort, tjerr tort = zgjas punë, nuk kryej punë, nuk i lidh kry çashtjes.
trandë (me) = lëkund e dridh së tepërmi nga themeli.
tretun (i) = i mërguar.
trillim-i, -e-t = sendergjim, shestim, mendime e veprime të krijuara vetëm me mend.

trikue (me) = pipoj, shpërthej pipash, punilash, bisqesh.
trisë (me) = shtyj, largoj, përbuz; thohet: mos i tris fëmijët, por joshi, duaj, afroji; mos e tris bukën, se s'ta fal ma zoti.
trushull-i, -j-t = shumicë e madhe e përnjëhershme; thohet: po shpërthejnë trikat (pipat) trushull; po bijnë manda, arra etj. trushull për dhe.
turqeli = turq të vërtetë, me origjinë turke.

U

uratë-a, -ë-t = lutje fetare që thohen përmendsh duke u numëruar me rruzare o me gishta; në Toskëri: uratë = pop, prift.
ushuj-i, -e-t = vjami i njeriut edhe i derrit.

V

vajtore-t = gra që vajtojnë mbi trupin e të vdekurit, mbi varrin, ose për përkujtimin e tij.
vërdallë (me u sjellë) = sillem rrotull, rreth e përqark.
vërtllue (me) = flas pa lidhje, kot e kot, bëj vërt, vërt.
vojim-i, -e-t = lyerje e të sëmurve rëndë me voj të bekuar duke u thënë njëherësh edhe uratët e rastit për shpëtim ose shëlbim.
vrik = shpejt, menjëherë.
vrri-ni, -ajë-et = vendqëndrimi për bagëti pranë fshatit në pranverë, para se të ngjitet në bjeshkë e në vjeshtë, pasi gjëja të zdirgjen prej bjeshke.

XH

xheferdare = pushkë me tytë të laruar prej çeliku.
xhenet — parriz.
zgavrigj-i, -e-t = dru i gjatë e i trashë, por i zgavruar.

zgjâ (me u) = zgjerohem, hapem shumë.
zdërlaqë (me u) = ligështohem, bëhem të flashkët; zdërlaqet i trashi kur bën të nxehtë, por edhe i dobëti.

ZH

zhbi (me) = zhduk, shfaros.
zhdrivillue (me) = zhvilloj, jap jetë e gjallëri; zgjidh.
zhumhuer-ori, -ore-t = zhurmë e madhe, zhaurrimë, ushtimë e fortë, shungullimë.
zhytë (me) = futem thellë, sharroj thellë; mbytem.